

A K A D E M I A E K O N O M I C Z N A

im. Oskara Langego

we Wrocławiu

WYDZIAŁ GOSPODARKI NARODOWEJ

mgr Jan Borowiec

TYPOLOGIA KRAJÓW ROZWIJAJĄCYCH SIĘ
W ASPEKTACH STRATEGII ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO

Rozprawa doktorska

napisana w Katedrze Polityki
Ekonomicznej i Planowania
Gospodarki Narodowej

pod kierunkiem:

Prof.dr hab. Bolesława Winiarskiego

W r o c ł a w 1983

T R E Ś Ć

	Str.
WSTĘP	4
I. METODYCZNE PROBLEMY KLASYFIKACJI KRAJÓW ROZWIJAJĄCYCH SIE	6
1.1. Klasyfikacje krajów rozwijających się w litera- turze	6
1.2. Metodologia klasyfikacji	10
1.3. Kryteria klasyfikacji	12
1.3.1. Poziom i dynamika rozwoju społeczno-go- spodarczego	12
1.3.2. Struktura gospodarki narodowej	13
1.3.3. Miejsce w międzynarodowym podziale pracy	14
1,3,4, Czynniki akumulacji kapitału	15
II. POZIOM ROZWOJU I DYNAMIKA WZROSTU GOSPODARCZEGO	17
2.1. Klasyfikacja krajów rozwijających się w świetle wyników analizy czynnikowej	18
2.2. Klasyfikacja krajów rozwijających się w świetle wyników taksonomicznej miary rozwoju	29
2.3. Podstawowe grupy krajów i ich charakterystyka ...	35
2.4. Dynamika wzrostu gospodarczego	39
III. TYPY GOSPODARKI NARODOWEJ	46
Struktura gospodarki narodowej	46
Typy strukturalne w gospodarce	53
3.3. Stopień i charakter związania struktur gospodar- czych z rynkiem zewnętrznym	63
IV. AKUMULACJA I FINANSOWANIE ROZWOJU GOSPODARKI NARODOWEJ	77
4.1. Akumulacja jako czynnik wzrostu	77
4.2. Podaż oszczędności wewnętrznych a potrzeby aku- mulacyjne	89
4.3. Rozmiary i struktura zewnętrznego finansowania	96

4.4. Klasyfikacja krajów rozwijających się w aspekcie metod finansowania rozwoju	107
V. DOMINUJĄCE TYPY STRATEGII ROZWOJU W KRAJACH ROZWIJAJĄCYCH SIĘ	123
5.1. Typy strategii rozwoju	123
5.2. Strategia rozwoju przemysłowego i typy uprzemysłowienia	124
5.3. Strategia rozwoju górnictwa	134
5.4. Strategia rozwoju rolniczego /"rural development"/	136
5.5. Strategia pierwszeństwa rozwoju infrastruktury ...	139
ZAKOŃCZENIE	145
SPIS TABEL	147
BIBLIOGRAFIA	149

W S T Ę P

Celem tej pracy jest sprecyzowanie podstaw klasyfikacji krajów rozwijających się w aspektach strategii rozwoju społeczno-gospodarczego, a więc z punktu widzenia zainteresowań polityki ekonomicznej.

W literaturze naukowej spotykamy klasyfikacje oparte na cechach geograficznych oraz na określonych wskaźnikach ekonomicznych i społeczno-politycznych badanych krajów. Brak jest natomiast naukowego opracowania typologii krajów rozwijających się z punktu widzenia stosowanej w nich strategii rozwoju.

Klasyfikacja odpowiadająca potrzebom polityki ekonomicznej powinna - naszym zdaniem - obejmować kompleksowo społeczne, ekonomiczne i instytucjonalne aspekty rozwoju tych krajów, odzwierciedlając występujące między nimi różnicowania pod względem uwarunkowań i typów stosowanej strategii rozwojowej.

Mówiąc o uwarunkowaniach rozwoju krajów rozwijających się mamy na myśli znaczące okoliczności w jakich przebiegają procesy wzrostu gospodarczego. W szczególności chodzi tu o wyjściowy poziom rozwoju gospodarczego i jego dynamikę, charakter struktur społeczno-ekonomicznych, miejsce w międzynarodowym podziale pracy. Pod tym względem kraje rozwijające się są bardzo różnicowane. Wynikają z tego określone implikacje dla ich polityki ekonomicznej. Jedną z tych implikacji jest różnorodność wariantów strategii rozwoju tych krajów.

Opracowanie typologii krajów rozwijających się odzwierciedlającej zarówno uwarunkowania rozwoju jak i typy strategii

wymaga rozwiązania wielu problemów metodycznych. Najistotniejszą sprawą jest opracowanie metodyki i kryteriów klasyfikacji. Jest to zasadniczym przedmiotem rozważań w pierwszym rozdziale pracy.

Rozdział drugi zawiera charakterystykę i klasyfikację krajów rozwijających się pod względem poziomu rozwoju i dynamiki wzrostu gospodarczego.

W rozdziale trzecim omawiamy wyniki przeprowadzonych badań z uwzględnieniem czynnika strukturalnego, rozumianego tu jako proporcje i tendencje rozwoju struktury gospodarczej oraz stopień uczestnictwa gospodarki badanych krajów w międzynarodowym podziale pracy. Klasyfikując w tym aspekcie kraje rozwijające się tworzymy też podstawę do rozróżniania typów strategii rozwoju z punktu widzenia kształtowania struktury ekonomicznej.

Rozdział czwarty, poświęcony akumulacji i finansowaniu rozwoju. W szczególności chodzi tu o określenie: 1/ roli akumulacji w procesie wzrostu; 2/ efektów mobilizacji zasobów wewnętrznych na cele rozwojowe; 3/ rozmiarów i struktury zewnętrznego finansowania. Analiza tych zagadnień umożliwi nam ustalenie klasyfikacji krajów rozwijających się z punktu widzenia metod pobudzania i finansowania rozwoju.

W ostatnim rozdziale pracy zawarta jest próba syntezy rozważań analitycznych opartych na badanym materiale i ocena uzyskanych wyników szczegółowych. Przedstawiono tu dominujące w procesie rozwoju krajów tzw. "trzeciego świata" typy strategii i stopień objęcia nimi całej zbiorowości krajów rozwijających się.

Złożoność badanej problematyki nakazuje oczywiście dużą ostrożność w formułowaniu wyłaniających się wniosków. Przedstawiono je w zakończeniu pracy, precyzując między innymi kierunki dalszych niezbędnych poszukiwań.

R O Z D Z I A Ł I

METODYCZNE PROBLEMY KLASYFIKACJI KRAJÓW ROZWIJAJĄCYCH SIĘ

1.1. Klasyfikacja krajów rozwijających się w literaturze.

W literaturze naukowej klasyfikowano kraje rozwijające się na podstawie różnych kryteriów - geograficznych, politycznych, ekonomicznych. Jednym z kryteriów ekonomicznych najczęściej stosowanym jest poziom rozwoju sił wytwórczych¹. Szczegółowej interpretacji tego kryterium oraz przeprowadzenia na jego podstawie podziału krajów niesocjalistycznych dokonali L.Gordon, L.Fridman i W.Tiagunienko², którzy wydzielili cztery grupy krajów rozwijających się, różniących się istotnie poziomem rozwoju gospodarczego i charakterem struktur gospodarczych. Pierwszą grupę krajów stanowią najbardziej zacofane kraje Afryki Równikowej o niezwykle niskim poziomie przeciętnego dochodu na 1 mieszkańca oraz tradycyjnej strukturze gospodarczej. Drugą, stosunkowo bardziej rozwinięte kraje Afryki Równikowej i szereg krajów Azji Południowo-Wschodniej, gdzie został zapoczątkowany proces przekształcania tradycyjnych metod gospodarowania. Trzecią, kraje arabskie oraz Sri Lanka i Malezja. Reprezentują one typ gospodarki narodowej

¹ Tipologija niesocyalistycznych stran., pod red. L.Gordona, L.Fridmana i W.Tiagunienko, Moskwa 1976; Contenu et mesure du développement socio-économique. Analyse empirique, Geneve 1970; Jun-ichi Kyogoku, Hiroko Inoue, Multi-Dimensional Scaling of Nations-Aggregate Data Analysis, Paris 1968, s.176-190; B.M. Russett, International region and International System. A Study in Political Economy, Chicago 1967.

² Tipologija niesocyalistycznych stran., op.cit.

wysoko wyspecjalizowanej w produkcji surowców na eksport. W większości z nich wyraźnie dostrzegalna jest tendencja do tworzenia przemysłu przetwórczego. Czwarta grupa krajów, która obejmuje państwa Ameryki Łacińskiej oraz Filipiny i Reunion, reprezentuje najbardziej rozwinięty typ przeobrażającej się i zależnej gospodarki.

Inni autorzy rozróżniają kraje rozwijające się na podstawie charakteru stosunków społeczno-ekonomicznych. Typologie takie były przeprowadzone między innymi, przez K.N.Brutiencę, B.G.Gafurowa oraz autorów monografii "Kraje rozwijające się. Prawidłowości, tendencje i perspektywy"³. Zgodni są oni co do istnienia ogromnej różnorodności stosunków społeczno-ekonomicznych w krajach rozwijających się i w klasyfikacjach przedstawiają różne warianty ich kombinacji. K.N. Brutiencę, charakteryzując kraje rozwijające się z punktu widzenia przeważających stosunków społeczno-ekonomicznych w momencie rozpadu światowego systemu kolonialnego, stworzył punkt odniesienia do badań nad procesami transformacji układów społeczno-ekonomicznych w "Trzecim Świecie".

Klasyfikacja B.G. Gafurowa uwzględnia już przeobrażenia w strukturze społeczno-ekonomicznej, jakie zaszły w krajach rozwijających się po uzyskaniu przez nie niepodległości. Wydziela on mianowicie grupę krajów, która dąży do przewyciężenia zaoferowania gospodarczego na bazie rozwoju kapitalistycznych stosunków produkcji oraz grupę, która obrała socjalistyczną orientację.

³ K.N.Brutiencę, Sowriemiennyje nacyonalno-oswoboditielnyje riwoliucii: niekotoryje woprosy teoriji, Moskwa 1974, s.36.
B.G.Gafurow, Aktualnyje problemy sowriemiennogo nacyonalno-oswoboditielnogo dwiżenija, Moskwa 1976, s.25-26.
Kraje rozwijające się. Prawidłowości, tendencje, perspektywy, pod red.nauk.R.M.Awakowa i K.I.Majdanika, Warszawa 1977, s.312-315.

W obrębie pierwszej grupy wyodrębnia ponadto na podstawie stopnia rozwoju kapitalizmu trzy podgrupy krajów: a/ o wysokim stopniu rozwoju kapitalizmu; b/ o zapoczątkowanym procesie rozwoju kapitalizmu, ale znajduje on się w początkowym stadium rozwoju; c/ kraje, gdzie podstawowa część produkcji przypada na przedkapitalistyczne, tradycyjne układy.

W monografii "Kraje rozwijające się. Prawidłowości, tendencje i perspektywy" wydzielono cztery podstawowe typy krajów rozwijających się.

Pierwsza grupa - kraje najbardziej rozwinięte /trzon - Ameryka Łacińska/. Są to kraje o stosunkowo wysokim poziomie rozwoju kapitalistycznego; prawie wszystkie podstawowe struktury społeczne w nich to klasy i warstwy społeczeństwa kapitalistycznego. Jednocześnie istnieje tu silny sektor państwowy i sektor monopolii międzynarodowych. Na wsi - rozwój kapitalizmu według wzorów pruskich; w większości wypadków panowanie wielkiej własności ziemskiej, w szeregu rejonów z wyraźnym jeszcze piętnem tradycyjnych stosunków półfeudalnych.

Druża grupa - to kraje o średnim /dla "trzeciego świata"/ poziomie rozwoju /trzon - kraje Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu/. Tu "niższy od średniego" poziom rozwoju kapitalistycznego łączy się z żywotnością i stosunkowo dużą rolą sektora tradycyjnego i jego układów; na wsi natomiast te ostatnie panują, przy czym nadal szeroki zasięg ma wielka własność ziemska. Jednocześnie społeczeństwa te stanowią swoiste epicentrum klasycznych tendencji rozwoju niekapitalistycznego, z charakterystyczną dla niego kierowniczą i autonomiczną rolą układu państwowego.

Większość krajów trzeciej grupy /trzon - Azja Południowo-Wschodnia/ charakteryzuje się najwyższym w "trzecim świecie" zrównoważeniem, "symbiozą" między sektorem tradycyjnym i współczesnym, między różnymi układami. Tu miejscowa burżuazja jest stosunkowo silniejsza niż w społeczeństwach dwóch poprzednich grup, sektor państwowy i /lub/ sektor monopoli międzynarodowych jest nieco słabszy.

Wreszcie, czwartą grupę krajów o zależnym charakterze rozwoju stanowią najbardziej zacofane z nich /trzon - kraje Afryki Równikowej/, w których sektor współczesny jest reprezentowany głównie przez enklawy przemysłu wydobywczego i instytucje państwowe.

W wielu badaniach typologicznych zwraca się uwagę na miejsce krajów rozwijających się w gospodarce światowej, zwłaszcza w systemie gospodarki kapitalistycznej. Typologię taką przeprowadził T. Szentes⁴. Autor ten wychodząc z założenia, że światowa gospodarka kapitalistyczna ma dualny charakter, wyrażający się w istnieniu dwóch grup krajów - wysoko rozwiniętych i zacofanych - powiązanych ze sobą więzami zależności i eksploatacji oraz uwzględniając zmiany, jakie zachodzą w systemie powiązań tych dwóch grup krajów /osłabienie zależności ekonomicznej i burzenie kolonialnej struktury gospodarczej krajów rozwijających się/ wydziela następujące grupy: - eksporterzy ropy; - eksporterzy innych ważnych surowców mineralnych; - kraje specjalizujące się w eksporcie surowców rolnych; - kraje o bardziej lub mniej rozwiniętym przemyśle i stosunkowo wysokim jego udziale

⁴ Socjalno-ekonomiczeskije i političeskije posledstwija diffierencjacji razwijauszczichsia stran, Mirowaja Ekonomika i Międzynarodnyje Otnoszenija, 1977 nr 10, s. 127-128.

w eksporcie; kraje charakteryzujące się przewagą sektora tradycyjnego w gospodarce oraz bardzo słabym udziałem w gospodarce światowej; - kraje duże o niskim poziomie rozwoju gospodarczego mające trudności ze zrównoważeniem obrotów międzynarodowych.

Ważną cechą charakterystyczną krajów rozwijających się są ich zróżnicowanie pod względem posiadanego potencjału gospodarczego. W literaturze naukowej szczególnie dużo miejsca poświęcono takim krajom jak Indie, Brazylia, Meksyk, Nigeria, Indonezja. W ostatnich latach szczególną uwagę przywiązuje się do problemów małych państw oraz do perspektyw rozwojowych krajów naftowych⁵.

Każda z wymienionych klasyfikacji daje możliwość wyjawienia specyficznej strony podobieństw i różnic krajów rozwijających się, pokazuje istotne aspekty ich struktury społeczno-ekonomicznej. Słabą ich stroną jest ograniczenie badań do jednego wybranego kryterium podziału tej grupy krajów oraz niedocenienie ujęć dynamicznych problematyki dyferencjacji tych krajów, w tym zwłaszcza czynnika polityki rozwojowej. Dlatego też klasyfikacje te mogą stanowić jedynie przyczynek do typologii krajów rozwijających się w aspektach strategii rozwoju.

1.2. Metodyka klasyfikacji.

Ustalenie podziału krajów rozwijających się w sposób odzwierciedlający uwarunkowania i typy strategii rozwoju jest zadaniem trudnym już ze względów czysto technicznych. Trudność

⁵ L. Winogradowa, *Rozwijajusciesia mir: bolsze problemy malych stran*, Moskwa 1977.
Z. Dobrakowski, *Najsłabiej rozwinięte spośród krajów rozwijających się*, *Ekonomista* 1973, nr 1
Kraje naftowe. Szanse i bariery rozwoju, Red. Z. Bąblewski, Warszawa 1981.

ta polega głównie na tym, że nie można opierać się na jednym, głównym kryterium pozwalającym dokonać rozgraniczeń w ramach tych krajów.

W badaniach przeprowadzonych przez autora zdecydowano na zastosowanie tej metody empirycznej, obejmującej szeroko pojętą analizę podstawowych właściwości krajów rozwijających się i cech charakteryzujących występujące w nich procesy rozwojowe, a następnie na dokonywaniu podziału tych krajów na grupy o wyraźnie zróżnicowanych cechach. Sprawą podstawową stało się, w związku z tym ustalenie kompleksu wzajemnie ze sobą powiązanych cech mogących charakteryzować procesy rozwoju badanych krajów. Cechy te musiały być określone tak, by mogły stanowić równocześnie kryteria podziału.

W zastosowanej przez nas metodzie postępowania wyróżnić można pięć etapów.

Pierwszy obejmuje wybór kryteriów podziału, które powinny obejmować najważniejsze aspekty strategii rozwoju krajów rozwijających się.

Drugi etap to wyodrębnienie z kryteriów subkryteriów szczegółowych typu analitycznego i na ich podstawie określenie zróżnicowań krajów o podobnych właściwościach rozwoju.

Trzeci etap objął wybór wskaźników statystycznych. Ma on szczególne znaczenie w procedurze typologicznej. Nie wszystkie zmienne /cechy/ da się wyrażać za pomocą wskaźników ilościowych, a liczne niedostatki bazy informacyjnej w krajach rozwijających się stwarzają trudności w uzyskaniu wielu danych. Rodzi się więc problem wyboru takich reprezentatywnych wskaźników, które będą znane dla szerokiego kręgu krajów.

W czwartym etapie sklasyfikowaliśmy badaną zbiorowość krajów zgodnie z przyjętymi kryteriami oraz scharakteryzowaliśmy wyodrębnione grupy i podgrupy krajów.

W piątym etapie dokonaliśmy syntezy wyników badań analitycznych opartych na wyodrębnionych kryteriach.

1.3. Kryteria klasyfikacji.

Ponieważ w dotychczasowych badaniach typologicznych wykorzystane były różne kryteria, problem polega nie na poszukiwaniu nowych kryteriów, lecz na wyborze istotnych z nich, które tworzyłyby wzajemnie uzupełniający się kompleks. Jak stwierdzono wcześniej, każde kryterium powinno być określone tak, aby uwydatniało jego związek z ważniejszymi aspektami strategii rozwoju krajów rozwijających się.

Uważamy, że warunek ten mogą spełnić następujące kryteria: 1/ poziom i dynamika rozwoju społeczno-gospodarczego; 2/ struktura gospodarki narodowej; 3/ miejsce w międzynarodowym podziale pracy; 4/ czynnik akumulacji kapitału.

1.3.1. Poziom i dynamika rozwoju społeczno-gospodarczego.

W dotychczasowych badaniach kryterium to interpretowano bardzo szeroko i typologie krajów opracowywane na jego podstawie opierały się na mnogości różnorodnych wskaźników statystycznych. W naszych badaniach obejmie ono trzy subkryteria: pierwszym jest ogólny poziom rozwoju, drugim - stopień uprzemysłowienia, trzecim - poziom rozwoju społecznego.

Ogólny poziom rozwoju wyrazimy za pomocą dwóch wskaźników: 1/ produktu wewnętrznego brutto per capita, charakteryzującego

różnice w poziomach rozwoju ekonomicznego oraz 2/ tempa wzrostu produktu, ukazującego dynamikę tego rozwoju.

Stopień uprzemysłowienia krajów rozwijających się określimy na podstawie rozmiarów produkcji przemysłu przetwórczego na 1 mieszkańca oraz struktury aktywności zawodowej ludności.

Poziom rozwoju społecznego zilustrują wskaźniki wyżywienia, stanu ochrony zdrowia, oświaty oraz kultury.

1.3.2. Struktura gospodarki narodowej.

Kryterium to się ściśle wiąże z poprzednim. Obejmuje ono dwa subkryteria; pierwsze ma na celu charakterystykę proporcji makroekonomicznych, drugie - określenie kierunków rozwoju przemysłu przetwórczego.

Przedmiotem międzynarodowej analizy porównawczej są głównie proporcje makrostrukturalne. Tłumaczy to się względnie łatwą dostępnością do odpowiednich danych statystycznych. Baza informacyjna niezbędna do analizy struktur gospodarczych w skali mezo jest już znacznie słabiej rozwinięta. Jest ona z reguły niekompletna. Przejawia się to w braku jakiegokolwiek informacji o strukturze przemysłowej wielu krajów rozwijających się oraz lukach w szeregach czasowych, co znacznie utrudnia analizę dynamiczną.

Struktura gospodarki narodowej będzie rozpatrywana od struktury efektów produkcji, tj. udziałów poszczególnych działów w produkcji. Szczególnie interesują nas proporcje określające udział rolnictwa, górnictwa, przemysłu przetwórczego, budownictwa i szeroko rozumianych usług w produkcie wewnętrznym brutto.

Ponadto rozważana będzie szczegółowo struktura gałęziowa przemysłu przetwórczego, a w uzasadnionych przypadkach również jego struktura branżowa. Pominięto problematykę badań strukturalnych rozważanych od strony nakładów czynników produkcji. Należy ona do zagadnień jeszcze mało rozpoznanych. Praktycznie nie można zajmować się wzrostem gospodarczym pod kątem nakładów pracy żywej, ponieważ zbyt wielką niewiadomą są dane co do liczby ludności, jej struktury i stopnia ekonomicznej aktywności w różnych sektorach gospodarki narodowej.

1.3.3. Miejsce w międzynarodowym podziale pracy.

Najbardziej właściwym i najbogatszym pod względem treści kryterium w sferze międzynarodowych stosunków gospodarczych krajów rozwijających się byłaby ich zależność od głównych krajów kapitalistycznych, wyrażona w aspekcie ilościowym /stopień/ i jakościowym /charakter/. Jednakże w świetle ogólnych tendencji rozwoju gospodarki światowej nowego znaczenia nabierają kategorie polityczno-ekonomiczne zależności, niezależności, samodzielności. Obecnie znacznie trudniej jest określić zależność ekonomiczną dla wielu krajów rozwijających się niż w czasach kolonialnych, czy w okresie bezpośrednio po uzyskaniu niepodległości. Wskaźniki handlu zagranicznego, ruchu kapitału czy przemieszczenia między krajami czynników produkcji mogą w równym stopniu ilustrować proces włączania się danego kraju w międzynarodowy podział pracy z jego potencjalnymi korzyściami, jak i negatywny proces osłabiania gospodarki, podporządkowanie jej siłom zewnętrznym.

Mając to na uwadze przyjęliśmy, że sferę międzynarodowych powiązań gospodarczych krajów rozwijających się odzwierciedlać

będzie kryterium miejsca w międzynarodowym podziale pracy, w ramach którego wyodrębniliśmy trzy subkryteria:

- stopień włączenia gospodarki do międzynarodowego podziału pracy /udział eksportu w GDP podzielonym/;
- stopień zbilansowania międzynarodowych obrotów handlowych /stosunek salda handlu zagranicznego do importu/;
- stopień dywersyfikacji i struktura towarowa eksportu.

1.3.4. Czynnik akumulacji kapitału.

Niezbędność tego kryterium wynika z kilku przyczyn. Kryterium poziomu rozwoju gospodarczego nie jest wystarczające dla określenia możliwości rozwojowych poszczególnych krajów. Kraje o identycznym lub podobnym poziomie rozwoju mają z reguły różną dynamikę wzrostu; jedne rozwijają się bardzo szybko, inne wcale się nie rozwijają lub mają niskie tempo wzrostu. U podstaw tego zjawiska leżą, między innymi, zróżnicowane możliwości rozwojowe poszczególnych krajów. Możliwości te stosunkowo najlepiej odzwierciedla czynnik akumulacji kapitału, odgrywający zasadniczą rolę w procesie rozwoju.

Kryterium akumulacji kapitału pozwoli nam lepiej zbadać konsekwencje silnej dyferencjacji krajów rozwijających się pod względem poziomu rozwoju, ukształtowanych struktur gospodarczych i miejsca w międzynarodowym podziale pracy dla polityki rozwojowej tych krajów, zwłaszcza w dziedzinie akumulacji.

Dla scharakteryzowania czynnika akumulacji kapitału przyjmujemy dwa subkryteria; pierwsze ma na celu określenie roli tego czynnika w procesie wzrostu /wyrazimy ją za pomocą dwóch wskaź-

ników - udziału akumulacji w produkcie wewnętrznym podzielonym oraz współczynnika kapitałochłonności wzrostu gospodarczego/; drugi zaś - określenie roli wewnętrznego i zewnętrznego finansowania rozwoju /główne wskaźniki - udział akumulacji wewnętrznej w GDP podzielonym, rozmiary odpływu kapitału z tytułu zewnętrznego finansowania w % do eksportu/.

x x x

Te cztery kryteria klasyfikacji krajów rozwijających się odzwierciedlają - naszym zdaniem - najważniejsze aspekty strategii rozwoju tych krajów. Umożliwią one określenie różnicowań między nimi pod względem poziomu i dynamiki rozwoju, typów gospodarki narodowej, miejsca w międzynarodowym podziale pracy, możliwości akumulacyjnych oraz wariantów strategii rozwojowej. Jeśli chodzi o te ostatnie, to w szczególności pozwolą one na uwypuklenie takich dziedzin strategii rozwoju, jak kształtowanie struktury ekonomicznej, otwieranie gospodarki dla międzynarodowego podziału pracy, pobudzanie i finansowanie rozwoju. Na tej podstawie możliwe stają się próby szerszej syntezy.

R O Z D Z I A Ł I I

POZIOM ROZWOJU I DYNAMIKA WZROSTU GOSPODARCZEGO

Tradycyjne podejście do klasyfikacji krajów według poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego związane jest z reguły ze stosowaniem wskaźnika dochodu narodowego na 1 mieszkańca. Jednakże próby wykorzystania go w charakterze jedyne kryterium ich klasyfikacji z punktu widzenia poziomu rozwoju okazują się niezbyt pomyslnie. Wskazuje się to i na liczne niedostatki tego wskaźnika, związane głównie ze słabością statystyki dochodu narodowego w krajach rozwijających się oraz z niepełnym odzwierciedlaniem innych ważnych aspektów rozwoju /struktury gospodarczej, społecznych aspektów rozwoju/¹. Stąd też w badaniach typologicznych przeważają ujęcia, które opierają się na mnogości różnorodnych wskaźników statystycznych. Przy takim podejściu istotną przesłanką rozwiązania zagadnienia klasyfikacji jest zastąpienie wyjściowych wskaźników wskaźnikiem syntetycznym. Metodycznym rozwiązaniem tego problemu jest między innymi zastosowanie w typologii analizy czynnikowej oraz metod taksonomicznych.

Analiza czynnikowa była dotychczas najczęściej stosowaną metodą klasyfikacji krajów pod względem poziomu rozwoju gospodarczego². Metoda ta pozwala na zredukowanie liczby zmiennych

¹ Zob. Tipologija niesocjalistycznych stran, op.cyt., s. 24-40.

² Metodę tę stosowali autorzy cytowanych już klasyfikacji krajów ze względu na poziom rozwoju społeczno-ekonomicznego.

wyjściowych do znacznie mniejszej liczby hipotetycznych czynników, na podstawie analizy związków korelacyjnych między zmiennymi wyjściowymi. Wydzielone czynniki, stanowiące pewnego rodzaju wymiary /składowe/ rozwoju gospodarczego, mogą być przedmiotem bardziej szczegółowych badań.

Z metod taksonomicznych, coraz powszechniej stosowaną, jest metoda zaproponowana przez Z. Hellwiga, która polega na obliczeniu taksonomicznej miary rozwoju dla każdego elementu badanej zbiorowości i liniowym uporządkowaniu ich według jej wartości³. Te dwie metody zastosujemy w celu określenia porównywalnego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego krajów rozwijających się.

2.1. Klasyfikacja krajów rozwijających się w świetle wyników analizy czynnikowej.

Zastosowanie analizy czynnikowej do typologicznego podziału krajów rozwijających się z punktu widzenia poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego poprzedza wybór zmiennych. Nie jest to ani łatwa ani formalna część procedury typologicznej. Wiąże to się z tym, że nie wszystkie zmienne da się wyrazić za pomocą wskaźników ilościowych, a to, jak wiadomo, jest warunkiem zastosowania tej metody badań. Ponadto liczne niedostatki bazy informacyjnej w krajach rozwijających się stwarzają trudności w uzyskaniu wielu danych.

³ Zob. Z. Hellwig, Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju i strukturę wykwalifikowanych kadr, Przegląd Statystyczny, 1968 nr 4.

W badaniach staraliśmy się zgromadzić dane statystyczne dla jak najliczniejszego kręgu krajów rozwijających się. Takie postępowanie wpłynęło więc na zmniejszenie się liczebności dostępnych wskaźników. Niezależnie od tego starano się wyeliminować te spośród nich, których wartość informacyjna jest wątpliwa.

W ostateczności przyjęliśmy więc, że poziom rozwoju społeczno-gospodarczego krajów rozwijających się będzie określony przez zbiór następujących zmiennych:

- 1/ produkt wewnętrzny brutto /GDP/ per capita w dol. USA w 1979 r. w cenach z 1970 r.;
- 2/ produkcja przemysłu przetwórczego na 1 mieszkańca w dol. USA w 1979 r. w cenach z 1970 r.;
- 3/ odsetek ludności miejskiej /1975 r./;
- 4/ odsetek ludności aktywnej poza rolnictwem /1979 r./;
- 5/ moce zainstalowane w elektrowniach na 1 mieszkańca /1977 r./
- 6/ konsumpcja energii per capita /1977 r./;
- 7/ przeciętne trwanie życia /1971-1975/;
- 8/ dzienne spożycie kalorii na 1 mieszkańca /1975-1977/;
- 9/ liczba lekarzy na 100 tys. mieszkańców /1975 r./;
- 10/ stopień objęcia młodzieży nauczanie w szkole średniej /w % w latach 1977-1978/;
- 11/ wskaźnik nauczania w szkole wyższej, w stosunku do ludności w wieku od 20 do 24 lat /lata 1977-1978/;
- 12/ liczba telewizorów na 1000 mieszkańców /lata 1977-1978/.

Odpowiednie dane statystyczne charakteryzujące te zmienne są zawarte w tabeli 1. Po tych czynnościach wstępnych przystąpiliśmy do właściwej procedury typologicznej: przeprowadziliśmy standaryzację zmiennych, wyznaczyliśmy elementy macierzy kore-

lacji zmiennych /tabela 2/, oszacowaliśmy zasoby zmienności wspólnej oraz obliczyliśmy ładunki czynnikowe /tabela 3/. Wydzieliliśmy dwa czynniki wspólne, które wyjaśniają 76,8% zasobu zmienności wspólnej. Następnie przystąpiliśmy do ich interpretacji. W tym celu wyodrębniliśmy zmienne silnie skorelowane z poszczególnymi czynnikami. Wiadomo, że o korelacji czynnika ze zmienną informuje wartość ładunku czynnikowego. Im wartość ta jest większa tym silniejsza korelacja zmiennej i czynnika. Analiza macierzy ładunków czynnikowych wykazała, że czynnik pierwszy posiada wysokie ładunki czynnikowe ze wszystkimi zmiennymi. Określiliśmy go więc, jako czynnik poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Czynnika drugiego w ogóle nie interpretowaliśmy, ponieważ zmienne wyjściowe były słabo z nim związane.

Po nadaniu interpretacji ekonomicznej pierwszemu czynnikowi obliczyliśmy wskaźnik syntetyczny, który stał się podstawą do uporządkowania krajów rozwijających się z punktu widzenia poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego /zobacz tabela 4/.

Najwyższy wskaźnik syntetyczny mają Kuwejt, Argentyna, Singapur, Hongkong, Urugwaj i Wenezuela; najniższy zaś Czad, Górna Volta, Etiopia, Niger, Burundi, Rwanda, Mali i Nepal. W 17 krajach rozwijających się wskaźnik ten kształtował się w granicach od 7,66 do 35,41 /jest to grupa krajów najlepiej rozwiniętych w "trzecim świecie"/; w 16 od 1,68 do 5,48; w 18 od - 3,20 do 1,26; w 16 od - 5,86 do - 3,90 oraz w 25 najbardziej zacofanych pod względem gospodarczym od - 8,91 do - 6,30.

Tabela 1

Wskaźniki poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego

K r a j	GDP per capita /1979/	Produkcja przemysłu przetworczego per capita /1979/	% ludności miejskiej /1975/	Ludność aktywna poza rolnictwem w % /1979/	Moce zainstalowane w elektrowniach per capita /1977/	Konsumpcja energii per capita /1977/	Przebieg trwania życia /1971-1975/	Dzienne spożycie kolonii per capita /1975-1977/	Liczba lekarzy na 100 tys. mieszkańców /1975/	Stożek objętości młodych naukowców w szkole średniej /1977-1978/	Wskaźnik nauczania w szkole wyższej /1977-1978/	Liczba telewizorów na 1000 mieszkańców /1977-1978/
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Argentyna	1161	371	80,0	86,7	389	1973	68	3359	209	56	28,58	177
Brazylia	825	231	60,4	61,1	210	794	61	2522	49	24	12,61	98
Chile	839	176	78,7	81,1	269	997	63	2644	55	52	13,48	68
Meksyk	846	203	63,6	63,1	235	1384	63	2668	72	36	10,31	84
Paragwaj	392	64	37,4	50,7	118	200	62	2779	84	25	5,47	20
Urugwaj	957	277	81,0	87,8	297	1054	70	3098	110	62	13,46	126
Boliwia	302	41	37,0	49,5	69	368	47	2134	47	26	10,18	8
Kolumbia	444	98	64,3	71,7	146	700	61	2255	46	39	9,39	74
Ekwador	409	33	41,4	54,9	95	505	60	2109	46	44	7,65	45
Peru	406	110	55,3	61,9	153	649	55	2286	55	56	15,97	20
Wenezuela	1413	230	74,7	81,3	419	2989	65	2480	109	38	20,98	120

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Kostaryka	736	140	40,6	64,2	208	564	68	2477	66	44	18,28	77
Salwador	331	52	38,8	49,0	114	265	59	2075	28	21	3,30	35
Gwatemala	459	77	36,4	44,5	62	260	54	2166	23	16	4,88	23
Honduras	313	47	31,1	37,0	49	284	53	2074	33	13	4,68	17
Nikaragua	420	88	48,6	56,3	149	517	53	2453	65	29	10,07	43
Gujana	391	51	40,0	77,8	220	1070	68	2431	31	55	3,76	74
Jamajka	614	93	37,1	78,5	333	1823	69	2663	28	58	6,97	58
Trynidad i Tobago	1149	138	49,4	83,8	401	4965	69	2684	51	38	4,95	112
Dominikana	521	81	46,8	43,4	176	464	58	2107	54	29	9,47	33
Haiti	121	20	23,1	32,6	21	57	50	2040	12	8	0,76	3
Panamá	744	104	50,0	64,8	296	991	66	2357	75	53	22,10	116
Surinam	1035	100	50,0	81,8	844	2150	69	2286	49	47	2,27	87
Algeria	494	64	52,0	49,2	65	687	53	2357	12	25	4,12	31
Maroko	340	58	37,9	48,3	51	285	53	2568	7	17	4,18	33
Tunezja	449	60	47,0	58,6	88	543	54	2657	21	22	4,67	36
Egipt	306	76	43,9	49,2	100	463	52	2716	66	46	14,25	26
Libia	2975	89	29,8	83,1	323	1839	53	2980	106	70	7,04	1
Sudan	174	13	20,4	22,6	13	172	48	2247	9	13	1,44	6
Republika Środkowo- afrykańska	108	10	10,0	12,2	9	44	41	2250	5	9	0,59	0
Kongo	272	27	40,0	65,0	30	175	43	2234	16	52	2,78	2
Gabon	1580	114	32,0	23,2	167	1831	41	2403	19	34	2,83	17
Kamerun	221	22	20,3	18,9	51	119	41	2403	6	19	1,29	0

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Liberia	270	28	27,6	29,7	163	395	43	2374	8	14	1,71	6
Sierra Leoa	142	10	29,0	34,2	29	100	43	2101	6	11	0,63	4
Wybrzeże Kości Słoniowej	436	57	20,0	20,1	95	357	43	2563	7	17	2,06	58
Mali	55	7	13,0	12,6	7	30	38	2114	2	7	0,81	0
Mauretania	154	14	23,1	16,7	29	203	38	1894	7	4	0,00	0
Niger	116	15	9,0	11,5	4	38	38	2051	2	3	0,19	0
Senegal	136	28	31,7	25,1	27	181	40	2228	7	11	2,29	1
Górna Volta	58	7	8,0	18,0	3	25	38	1997	2	2	0,23	0
Benin	125	8	13,5	30,7	4	56	41	2153	3	11	0,87	0
Gambia	105	1	15,9	21,6	14	107	40	2281	5	12	0,00	0
Ghana	203	32	31,4	48,5	83	165	43	2014	9	29	1,20	4
Gwinea	85	6	19,0	19,4	37	91	41	1921	4	14	0,57	0
Gwinea Bissau	222	2	14,7	17,3	11	62	38	2344	6	6	0,00	0
Nigeria	221	11	18,0	45,8	14	106	41	2291	7	9	0,60	7
Togo	103	8	25,2	31,5	10	96	41	2035	5	27	1,39	3
Burundi	75	7	2,2	16,5	2	12	39	2260	2	3	0,31	0
Rwanda	80	12	3,5	10,0	8	17	41	2277	2	2	0,29	0
Zair	66	5	29,2	21,6	44	69	43	2312	3	19	1,00	1
Angola	146	5	18,0	41,7	76	192	38	2063	6	11	0,57	0
Botswana	194	16	12,3	19,0	38	127	43	2070	9	19	0,79	0
Czad	97	16	13,9	15,6	5	22	38	1793	2	3	0,22	0
Etiopia	75	7	12,1	20,3	11	20	38	1838	1	6	0,42	1
Kenia	168	19	19,9	21,9	24	139	50	2060	6	17	1,02	4
Madagaskar	114	16	14,1	16,0	95	78	43	2480	9	12	1,65	1

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Malawi	101	10	10,1	15,7	21	52	41	2234	2	4	0,27	0
Mauritius	454	72	43,7	71,3	173	407	65	2576	22	49	1,42	46
Lesotho	67	3	28,0	15,6	22	45	46	2138	5	15	0,60	0
Mozambik	138	9	16,0	34,6	141	151	43	1930	6	6	0,12	0
Uganda	103	6	7,1	18,6	13	48	50	2070	4	7	0,51	7
Tanzania	119	10	7,3	18,4	11	65	44	2089	5	3	0,18	1
Zambia	378	64	36,3	32,7	312	474	44	2018	7	16	1,96	4
Zimbabwe	249	58	19,4	40,8	172	579	51	2545	15	9	0,21	12
Somalia	89	7	28,0	19,5	5	99	41	2128	6	4	0,82	0
Reunion	1254	100	67,0	79,0	202	750	63	2649	51	63	0,00	30
Suazi	415	100	17,9	26,4	106	215	43	2281	13	37	3,02	0
Iran	587	70	44,0	60,7	151	1308	51	3193	36	48	4,95	55
Irak	616	43	64,3	59,1	70	633	53	2306	40	44	9,18	40
Arabia Saudyjska	1656	66	21,0	39,2	66	1306	45	2472	40	19	4,13	32
Syria	443	49	46,6	52,2	116	968	54	2616	33	51	11,62	32
Jordania	324	34	42,0	73,4	44	535	53	2067	27	53	7,26	45
Turcja	510	114	44,5	44,2	116	793	57	2916	55	43	8,41	54
Kuwejt	4560	260	89,0	98,3	1377	6771	67	3178	109	68	12,99	478
Jemen	116	6	9,0	24,6	39	523	45	2179	4	3	0,67	0
Afganistan	172	24	12,0	21,3	19	47	40	1974	3	7	0,93	0
Indonezja	118	10	13,2	40,3	11	278	47	2115	5	21	2,46	7
Malezja	516	98	23,8	51,4	119	716	59	2594	23		3,21	53

	1		3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Filipiny	254		31,3	53,2	81	339	58	2155	32	66	23,69	15
Singapur	1574		100,0	97,5	630	2461	69	3039	72	55	9,04	285
Tajlandia	261		13,2	24,2	63	327	58	2193	12	27	4,43	17
Bangladesz	107		8,8	15,9	11	43	36	1945	7	23	2,33	0
Indie	111		20,6	36,0	42	178	49	1949	24	28	5,97	1
Korea Płd.	523		43,5	60,1	186	1359	61	2632	45	88	10,91	96
Sri Lanka	221	27	22,4	46,5	28	109	66	2048	25	47	1,29	0
Birma	90		22,0	47,5	14	64	50	2211	18	22	2,24	0
Hongkong	1371		95,0	97,3	645	1657	70	2763	66	59	10,01	193
Nepal	80	3	4,0	7,3	5	11	44	2070	3	14	1,64	0
Pakistan	226	33	25,5	46,1	29	172	50	2255	25	17	2,01	8
Fidżi	562	66	50,1	59,1	-196	466	70	2577	48	57	1,91	0
Popua - Nowa Gwinea	283	26	12,9	11,3	95	292	48	2243	9	12	2,66	0

Źródło: Handbook of International Trade and Development Statistics, Supplement 1980, New York 1980; Compendium of Social Statistics 1977, New York 1980; Statistical Yearbook 1978-1979, UNESCO, Paris 1980.

Tabela 2

Macierz korelacji zmiennych

Zmienne	/1/	/2/	/3/	/4/	/5/	/6/	/7/	/8/	/9/	/10/	/11/	/12/
/1/	1,00											
/2/	0,64	1,00										
/3/	0,61	0,85	1,00									
/4/	0,63	0,75	0,87	1,00								
/5/	0,83	0,72	0,70	0,70	1,00							
/6/	0,85	0,65	0,62	0,66	0,86	1,00						
/7/	0,49	0,70	0,77	0,85	0,63	0,56	1,00					
/8/	0,63	0,72	0,66	0,66	0,58	0,62	0,61	1,00				
/9/	0,65	0,79	0,76	0,75	0,62	0,60	0,71	0,72	1,00			
/10/	0,56	0,61	0,73	0,82	0,56	0,54	0,77	0,62	0,67	1,00		
/11/	0,41	0,67	0,67	0,63	0,43	0,43	0,62	0,50	0,81	0,65	1,00	
/12/	0,79	0,81	0,76	0,70	0,88	0,83	0,63	0,64	0,66	0,56	0,53	1,00

Tabela 3

Macierz ładunków czynnikowych

Zmienne wyjściowe	C z y n n i k i	
	1	2
/1/	0,7989	-0,4015
/2/	0,8766	0,0633
/3/	0,8923	0,1810
/4/	0,8930	0,1916
/5/	0,8493	-0,3965
/6/	0,8157	-0,4358
/7/	0,8144	0,2631
/8/	0,7623	0,0280
/9/	0,8554	0,2196
/10/	0,7832	0,2583
/11/	0,7042	0,3627
/12/	0,8752	-0,2929
Wykorzystanie zmienności wspólnej w %	68,6	8,2

Tabela 4

Syntetyczny wskaźnik poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego krajów rozwijających się, druga połowa lat 70-tych.

1. Kuwejt	35,41	47. Zambia	-2,92
2. Argentyna	23,74	48. Suazi	-3,00
3. Singapur	22,66	49. Wybrzeże Kości	
4. Hongkong	18,89	Słoniowej	-3,11
5. Urugwaj	16,30	50. Tajlandia	-3,13
6. Wenezuela	15,99	51. Pakistan	-3,20
7. Trynidad i Tobago	12,60	52. Liberia	-3,90
8. Libia	11,58	53. Ghana	-3,95
9. Chile	10,41	54. Indie	-4,07
10. Surinam	10,32	55. Birma	-4,09
11. Panama	9,63	56. Indonezja	-5,02
12. Meksyk	9,29	57. Kamerun	-5,49
13. Korea Płd.	8,78	58. Senegal	-5,49
14. Reunion	7,98	59. Papua- Nowa	
15. Kostaryka	7,76	Gwinea	-5,49
16. Brazylia	7,67	60. Nigeria	-5,50
17. Jamajka	7,56	61. Sudan	-5,51
18. Iran	5,48	62. Zair	-5,64
19. Kolumbia	5,17	63. Haiti	-5,65
20. Peru	5,06	64. Madagaskar	-5,70
21. Gujana	4,99	65. Kenia	-5,76
22. Turcja	4,78	66. Sierra Leone	-5,81
23. Fidżi	4,32	67. Togo	-5,86
24. Egipt	3,80	68. Angola	-6,30
25. Mauritius	3,46	69. Lesotho	-6,38
26. Syria	3,44	70. Mozambik	-6,53
27. Nikaragua	3,29	71. Botswana	-6,59
28. Filipiny	3,18	72. Jemen	-6,73
29. Irak	3,03	73. Benin	-6,90
30. Paragwaj	2,91	74. Gambia	-6,94
31. Malesja	2,22	75. Somalia	-6,99
32. Dominikana	1,96	76. Uganda	-7,19
33. Ekwador	1,68	77. Gwinea-Bissau	-7,25
34. Jordania	1,26	78. Gwinea	-7,43
35. Tunezja	1,24	79. Republika	
36. Gabon	1,02	Środkowoafry-	
37. Arabia Saudyj-		kańska	-7,54
ska	0,68	80. Malawi	-7,59
38. Algieria	0,19	81. Afganistan	-7,65
39. Boliwia	-0,79	82. Tanzania	-7,79
40. Salwador	-0,80	83. Bangladesz	-7,80
41. Maroko	-0,97	84. Mauretania	-7,82
42. Gwatemala	-1,34	85. Nepal	-8,04
43. Kongo	-1,43	86. Mali	-8,21
44. Sri Lanka	-1,74	87. Rwanda	-8,25
45. Zimbabwe	-2,42	88. Burundi	-8,31
46. Honduras	-2,63	89. Niger	-8,64
		90. Etiopia	-8,68
		91. Górna Volta	-8,77
		92. Czad	-8,91

2.2. Klasyfikacja krajów rozwijających się w świetle wyników taksonomicznej miary rozwoju.

Zastosowanie w typologii taksonomicznej miary rozwoju nie wymaga tak licznego zestawu zmiennych. Jednakże istotne jest tutaj, aby zmienne przyjęte do badań były najbardziej reprezentatywne dla badanej zbiorowości krajów. Ponadto powinny one spełniać szereg warunków formalnych. Między innymi nie jest wskazane istnienie między nimi silnych związków korelacyjnych. Także niska korelacja między zmiennymi w badaniach nad poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego jest niepożądana. Jest to zrozumiałe, bowiem charakteryzując różne aspekty tego samego procesu są one w stosunku do siebie komplementarne. Niska korelacja między nimi wskazywałaby wręcz na ich przypadkowy dobór, na nieodzwierciedlanie przez nie istoty przedmiotu badań. Ważnym narzędziem eliminowania zmiennych zarówno silnie jak i słabo ze sobą związanych jest analiza korelacji.

Spośród zmiennych zawartych w tabeli 1 najwyższe współczynniki korelacji mają: moce zainstalowane w elektrowniach per capita, konsumpcja energii na 1 mieszkańca, liczba telewizorów na 1000 ludności, odsetek ludności miejskiej oraz ludność aktywna poza rolnictwem. Nieco niższymi związkami korelacyjnymi charakteryzują się: GDP per capita, który wykazuje stosunkowo słabą korelację ze wskaźnikami rozwoju społecznego, liczba lekarzy na 100 000 mieszkańców, produkcja przemysłu przetwórczego na 1 mieszkańca oraz przeciętne trwanie życia. Najsłabszymi zaś stopień objęcia młodzieży nauczaniem w szkole średniej, wskaźnik nauczania w szkole wyższej oraz dzienne spożycie kalorii per capita.

Dużą rolę w procesie wyboru zmiennych może także spełnić analiza czynnikowa. Z wyników badań przeprowadzonych przy jej pomocy wynika, że poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, spośród analizowanych wskaźników, najlepiej odzwierciedlają następujące: ludność aktywna poza rolnictwem, odsetek ludności miejskiej, produkcja przemysłu przetwórczego na 1 mieszkańca, liczba telewizorów na 1000 ludności, liczba lekarzy na 100 tys. mieszkańców, moce zainstalowane w elektrowniach per capita, konsumpcja energii na 1 mieszkańca, przeciętne trwanie życia. Niektóre z tych wskaźników są silnie ze sobą skorelowane, jak na przykład, odsetek ludności miejskiej z ludnością aktywną poza rolnictwem, moce zainstalowane w elektrowniach per capita z konsumpcją energii na 1 mieszkańca, liczba lekarzy na 100 tys. mieszkańców z przeciętnym trwaniem życia. Nie ma więc potrzeby przyjmowania ich wszystkich do obliczenia miary rozwoju społeczno-gospodarczego.

W ostateczności dokonaliśmy więc wyboru następujących zmiennych społeczno-ekonomicznych:

- 1/ GDP per capita w 1979 r. /w cenach z 1970 r./;
- 2/ produkcja przemysłu przetwórczego na 1 mieszkańca w 1979 r. /ceny z 1970 r./;
- 3/ ludność aktywną poza rolnictwem /1979 r./;
- 4/ moce zainstalowane w elektrowniach na 1 mieszkańca /1977 r./;
- 5/ przeciętne trwanie życia /lata 1971-1975/;
- 6/ dzienne spożycie kalorii na osobę /lata 1975-1977/;
- 7/ stopień objęcia młodzieży nauczaniem w szkole średniej /1977-1978/;

6/ liczba telewizorów na 1000 ludności /lata 1977-1978/.

Pierwsza charakteryzuje ogólny poziom rozwoju, druga stopień uprzemysłowienia, trzecia strukturę zatrudnienia, czwarta poziom zainwestowania infrastrukturalnego, pozostałe zaś różne dziedziny rozwoju społecznego /wyżywienie, ochronę zdrowia, oświatę i kulturę/. W miejsce tych ostatnich wprowadzono jeden wskaźnik agregatowy, tj. miarę rozwoju społecznego.

Najwyższą miarę rozwoju społeczno-gospodarczego ma Kuwejt. Kraj ten jest o wiele lepiej rozwiniętym od pozostałych krajów rozwijających się. Ma on nie tylko najwyższy wskaźnik GDP per capita, lecz także najwyższe wskaźniki rozwoju społecznego. Na przykład, miarą rozwoju społecznego wynosi tutaj 0,89, podczas gdy w Singapurze - 0,69; Argentynie - 0,57; Hongkongu - 0,56; Urugwaju - 0,51; Korei Południowej - 0,45; Wenezueli - 0,42; Meksyku - 0,39; Brazylii - 0,37; Libii - 0,33. Wysokim poziomem rozwoju w "trzecim świecie" wyróżniają się również Singapur, Hongkong i Argentyna. Na najniższym poziomie rozwoju znajdują się Mauretania, Somalia, Bangladesz, Burundi, Rwanda, Niger, Nepal, Etiopia, Górna Volta i Czad.

Porównując tę klasyfikację krajów rozwijających się z poprzednią można zauważyć pewne rozbieżności w usytuowaniu poszczególnych krajów. W przypadku 13 krajów są istotne różnice w miejscach, jakie zajmują one pod względem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego określonego za pomocą tych dwóch metod. Dotyczy to Arabii Saudyjskiej, Gabonu, Zimbaŵe, Zambii, Suazi, Angoli i Mozambiku, które zajmują wyższą lokatę w tej klasyfikacji; oraz Egiptu, Filipin, Jordanii, Sri Lanki, Zairu i Lesotha, wyżej sklasyfikowanych w poprzedniej klasyfikacji. Rozbieżności te są

Tabela 5

Miara rozwoju społeczno-gospodarczego krajów rozwijających się, druga połowa lat 70-tych

Lp	K r a j	Miara rozwoju społeczno-gospodarczego	Wydajność sektora rolniczego w % do wydajności sektora nierolniczego /1979 r./	Miara rozwoju społecznego
1	2	3	4	5
1.	Kuwejt	0,853		0,895
2.	Singapur	0,584	45,8	0,690
3.	Hongkong	0,544	40,7	0,565
4.	Argentyna	0,480	97,4	0,573
5.	Wenezuela	0,449	27,8	0,417
6.	Libia	0,438	9,8	0,332
7.	Surinam	0,437	61,2	0,371
8.	Urugwaj	0,423	88,5	0,510
9.	Trynidad i Tobago	0,406	15,5	0,431
10.	Chile	0,363	47,6	0,392
11.	Meksyk	0,358	19,0	0,391
12.	Reunion	0,357	15,4	0,418
13.	Brazylia	0,352	19,3	0,369
14.	Panama	0,341	37,7	0,419
15.	Jamajka	0,335	35,8	0,391
16.	Kostaryka	0,327	42,0	0,379
17.	Korea Południowa	0,323	37,7	0,450
18.	Gabon	0,304	1,9	0,244
19.	Arabia Saudyjska	0,286	0,7	0,254
20.	Iran	0,284	15,1	0,383
21.	Gujana	0,284	104,9	0,383
22.	Mauritius	0,280	74,1	0,357
23.	Kolumbia	0,278	79,7	0,337
24.	Turcja	0,277	22,3	0,376
25.	Fidżi	0,275	41,3	0,311
26.	Malezja	0,274	34,0	0,357
27.	Peru	0,269	18,0	0,292

1	2	3	4	5
28.	Nikaragua	0,261	42,9	0,299
29.	Dominikana	0,255	17,9	0,256
30.	Syria	0,249	27,3	0,333
31.	Irak	0,245	10,8	0,301
32.	Paragwaj	0,245	48,3	0,305
33.	Tunezja	0,244	31,0	0,299
34.	Egipt	0,243	30,5	0,324
35.	Zambia	0,237	7,2	0,167
36.	Algieria	0,233	7,2	0,269
37.	Ekwador	0,231	18,1	0,292
38.	Filipiny	0,227	34,0	0,286
39.	Zimbabwe	0,224	9,4	0,233
40.	Suazi	0,223	8,4	0,222
41.	Salwador	0,223	33,7	0,242
42.	Gwatemala	0,222	26,7	0,225
43.	Jordania	0,221	27,3	0,286
44.	Maroko	0,220	20,4	0,277
45.	Wybrzeże Kości Słoniowej	0,217	9,2	0,280
46.	Boliwia	0,202	20,1	0,209
47.	Liberia	0,201	9,2	0,203
48.	Kongo	0,200	35,3	0,236
49.	Tajlandia	0,194	11,2	0,246
50.	Honduras	0,193	25,1	0,201
51.	Sri Lanka	0,191	57,9	0,241
52.	Ghana	0,190	119,6	0,185
53.	Pakistan	0,189	36,6	0,214
54.	Papua-Nowa Gwinea	0,173	11,2	0,192
55.	Nigeria	0,170	25,1	0,181
56.	Kamerun	0,169	12,0	0,203
57.	Birma	0,168	74,0	0,209
58.	Indie	0,167	30,2	0,185
59.	Mozambik	0,166	67,3	0,132
60.	Madagaskar	0,166	11,1	0,203
61.	Angola	0,164	68,6	0,144
62.	Indonezja	0,164	28,8	0,197

1	2	3	4	5
63.	Senegal	0,161	11,1	0,169
64.	Kenia	0,158	12,0	0,187
65.	Haiti	0,158	33,5	0,168
66.	Sierra Leone	0,158	22,2	0,166
67.	Sudan	0,158	18,6	0,200
68.	Botswana	0,156	4,4	0,172
69.	Zair	0,154	9,6	0,200
70.	Togo	0,153	17,8	0,178
71.	Jemen	0,150	17,5	0,161
72.	Benin	0,149	84,0	0,163
73.	Afganistan	0,147	45,7	0,132
74.	Gwinea-Bissau	0,146	30,1	0,165
75.	Gambia	0,145	39,6	0,176
76.	Uganda	0,143	26,8	0,173
77.	Malawi	0,142	11,3	0,164
78.	Lesotho	0,141	9,0	0,181
79.	Gwinea	0,140	6,7	0,140
80.	Tanzania	0,140	24,4	0,149
81.	Republika Środkowo-afrykańska	0,139	7,1	0,170
82.	Mauretania	0,136	6,6	0,111
83.	Somalia	0,136	12,4	0,147
84.	Bangladesz	0,135	21,3	0,144
85.	Burundi	0,134	25,1	0,154
86.	Rwanda	0,134	9,4	0,159
87.	Niger	0,130	11,5	0,129
88.	Nepal	0,130	10,8	0,166
89.	Mali	0,129	9,6	0,143
90.	Etiopia	0,129	24,4	0,109
91.	Górna Volta	0,127	12,8	0,120
92.	Czad	0,125	13,3	0,096

wynikiem przyjęcia jako podstawy określania poziomu rozwoju różnej liczby wskaźników w obu metodach, oraz odmiennej procedury obliczania wskaźnika syntetycznego. Obliczając wskaźnik syntetyczny za pomocą metody analizy czynnikowej nadaje się bowiem różną wagę poszczególnym wskaźnikom statystycznym.

2.3. Podstawowe grupy krajów i ich charakterystyka.

Zastosowanie analizy czynnikowej oraz taksonomicznej miary rozwoju pozwoliło nam uporządkować kraje rozwijające się według poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Następnie przystąpiliśmy do wyodrębnienia w tej różnorodnej zbiorowości krajów mniejszych, wewnątrznie bardziej jednolitych, grup krajów rozwijających się. Ta część procedury typologicznej charakteryzuje się pewną dozą subiektywizmu; w praktyce bowiem niezwykle trudno jest wyraźnie określić granice między poszczególnymi krajami, które z reguły są płynne.

Przyjmując za podstawę rozkład wartości wskaźnika syntetycznego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego oraz taksonomicznej miary rozwoju wydzieliliśmy pięć podstawowych grup krajów rozwijających się: pierwszą, tworzą kraje bardziej zaawansowane; ostatnią, najbardziej zacofane pod względem społecznym i gospodarczym, które w terminologii ONZ określa się jako "najmniej rozwinięte kraje rozwijające się".

Porównanie wskaźników przeciętnych tych dwóch grup krajów wskazuje już na istnienie ogromnych dysproporcji wśród krajów rozwijających się. Różnice między krajami najmniej i najbardziej rozwiniętymi wynoszą tutaj, na przykład, pod względem rozmiarów produktu na osobę - jak 1 do 11, aktywności zawodowej ludności poza

rolnictwem, jak 1 do prawie 3,5. Wskaźniki te odzwierciedlają tylko część istniejących nierównomierności między nimi. Okazują się one o wiele większe w zakresie niektórych wskaźników rozwoju społecznego.

Pierwszą grupę stanowią, jak już wspomniano wcześniej, kraje bardziej zaawansowane pod względem społeczno-gospodarczym. Spośród wszystkich wyróżnionych są one najbardziej zróżnicowane. Na przykład, miara rozwoju społeczno-gospodarczego kształtuje się tutaj w granicach od 0,49 do 0,93, produkt wewnętrzny brutto na 1 mieszkańca /1976 r./ od 1075 do 11790 dol., miara rozwoju społecznego od 0,37 do 0,95 a poza rolnictwem pracuje od 61 do 98% ludności aktywnej zawodowo. Świadczy to o występujących tutaj znacznych dysproporcjach rozwoju, zwłaszcza między społecznymi i ekonomicznymi jego aspektami oraz stopniem rozwoju sektora rolniczego i pozarolniczego. Najkorzystniej proporcje te kształtują się w Argentynie i Urugwaju, gdzie procesy rozwoju społecznego są najbardziej zaawansowane a rolnictwo jest stosunkowo wydajnym działem gospodarki narodowej /w 1970 roku GDP per capita sektora rolniczego stanowił w Argentynie 97% a Urugwaju 88% GDP per capita sektora nierolniczego/. W pozostałych krajach mamy do czynienia z większymi bądź mniejszymi dysproporcjami strukturalnymi. Największe, w zakresie społecznych i ekonomicznych aspektów rozwoju są w Libii, Kuwejcie, Wenezueli, Surinamie, Trynidadzie i Tobago, Brazylii oraz na Reunion, gdzie postęp społeczny zachodzi w znacznie wolniejszym tempie niż procesy wzrostu gospodarczego; w zakresie zaś relacji między stopniem rozwoju sektora rolniczego i pozarolniczego w Libii, Meksyku, Jamajce, Brazylii, Chile i Wenezueli.

Jednakże pomimo tych dysproporcji kraje zaliczone do tej grupy, z wyjątkiem Libii oraz Reunion, charakteryzują się pewną wspólną tendencją rozwoju. Rozwój sił wytwórczych doprowadził tutaj do istotnych zmian w strukturze społeczno-ekonomicznej. Stwierdza się, że utraciła ona swój wieloukładowy charakter, cechę właściwą dla większości krajów rozwijających się, że spośród różnych układów na czoło wysunął się układ kapitalistyczny, co stało się podstawą do określenia ich mianem "krajów średniorozwiniętego kapitalizmu"¹.

Druga grupa krajów reprezentuje nieco niższy poziom rozwoju. Bardziej rozwinięte z nich niewiele różnią się od słabiej rozwiniętych krajów poprzedniej grupy. Jednak na ogół znacznie słabiej zaawansowane są tutaj procesy rozwoju społecznego i dyferencjacji struktury gospodarczej. Kraje do nich zaliczone, choć mają już bardziej wyrównaną miarę rozwoju, charakteryzują się również znacznymi dysproporcjami w gospodarce. Kilka z nich o stosunkowo wysokim dochodzie narodowym per capita /Arabia Saudyjska, Iran, Irak, Gabon, Malezja/ ma relatywnie niskie wskaźniki społeczne. Tak więc, w ich przypadku uwarunkowania związane z czynnikiem ludzkim sił wytwórczych stanowią o wiele poważniejszą barierę rozwoju niż podaż kapitału. Silna korelacja między tymi dwiema grupami wskaźników jest tylko w Turcji, Fidżi, Syrii i Paragwaju. Szczególna sytuacja w tym względzie ma miejsce w Egipcie gdzie wskaźniki społeczne są niewspółmiernie wysokie w stosunku do dochodu narodowego na 1 mieszkańca. Jest to rzadko spotykany przypadek, ponieważ z reguły w krajach rozwijających się procesy

¹ Zob. W. Dawidow, O stopieni zrietłosti i osobiennostiach kapitalizma "latinoamierikanskogo" tipa, Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija 1979 nr 3; W Szejnis, Strany sriednierzawitogo kapitalizma, Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija, 1977 nr 9.

rozwoju społecznego nie nadążają za procesami wzrostu gospodarczego.

Trzecią grupę tworzą stosunkowo słabiej rozwinięte kraje Ameryki Łacińskiej, niektóre kraje Afryki Północnej i Równikowej oraz Tajlandia, Sri Lanka i Jordania. Grupa ta wyraźnie wyodrębnia się spośród analizowanych krajów rozwijających się. Kraje do niej włączone mają wiele cech wspólnych zarówno z bardziej jak i mniej od nich rozwiniętymi krajami Trzeciego Świata. Wyrazem tego są występujące tu znaczne rozpiętości między ekonomicznymi, społecznymi i strukturalnymi wskaźnikami rozwoju. Rozpiętości takie występują w każdej grupie, lecz w tej są najsłabiej skorelowane. Zambia, Algieria, Wybrzeże Kości Słoniowej oraz Gwatemala mające najwyższy GDP per capita są jednocześnie krajami o relatywnie niskich, a niekiedy nawet bardzo niskich wskaźnikach rozwoju społecznego. Z kolei zaś Tajlandia, Sri Lanka oraz Jordania, które zajmują dość odległe miejsca pod względem rozmiarów produktu na osobę, należą do krajów o względnie zaawansowanych procesach rozwoju społecznego. Te niezwykle wyraźnie dostrzegalne sprzeczności klasyfikacji krajów rozwijających są jednocześnie wyrazem licznych sprzeczności ich rozwoju.

Dwie ostatnie grupy należą do najmniej rozwiniętych.

Cechą charakterystyczną czwartej jest zapoczątkowany już proces przekształcania tradycyjnych metod gospodarowania oraz stopniowa transformacja przedkapitalistycznych struktur społeczno-ekonomicznych. Nowe współczesne formy gospodarowania, będące w znacznej mierze wynikiem ekspansji kapitału obcego, istnieją jednak równolegle z tradycyjnymi. Ten dualizm gospodarki znajduje również wyraz w terytorialnej strukturze rozmieszczenia sił wytwór-

czych. W wielu spośród tych krajów gałęzie eksportowe skupione są w odrębnych regionach, odmiennych od pozostałych części kraju, w której panuje głównie sektor tradycyjny. Rejony te mają dwójakiego rodzaju powiązania gospodarcze. Z jednej strony są one częścią gospodarki narodowej, ponieważ korzystają z miejscowych zasobów surowcowych i siły roboczej, z drugiej strony, są "narodową" światowej gospodarki kapitalistycznej w regionach zacofanych¹.

Grupę piątą stanowią najbardziej zacofane kraje Afryki Równikowej oraz Afganistan, Bangladesz i Nepal, które według klasyfikacji ONZ odnoszą się do kategorii "najmniej rozwiniętych". Wyróżniają się one wyjątkowym zacofaniem w rozwoju sił wytwórczych, niezwykle niskim poziomem dochodu narodowego na 1 mieszkańca oraz bardzo słabym zaawansowaniem procesów uprzemysłowienia i urbanizacji. Przeważają tutaj układy przedkapitalistyczne, związane z tradycyjnym sposobem produkcji.

2.4. Dynamika wzrostu gospodarczego.

W dotychczasowych rozważaniach zwracaliśmy uwagę na różnice w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego krajów rozwijających się. Klasyfikacja ich z tego punktu widzenia nie uwzględniała aspektu dynamicznego tej problematyki. Kraje te różnią się między sobą także pod względem dynamiki rozwoju, co nieuchronnie prowadzi do dalszego, coraz intensywniejszego pogłębiania się nierówności w Trzecim Świecie.

Typologia krajów z punktu widzenia dynamiki procesów rozwojowych nie należy do przedsięwzięć łatwych, ze względu na wielo-

¹ Zob. *Sowriemionnyje problemy razwitija i rozmieszczeniija proizvoditelnych sił w Afrikie*, Moskwa 1971, s. 36-37.

wymiarowość pojęcia rozwój społeczno-gospodarczy. Obejmuje ono oprócz elementów podlegających kwantyfikacji, takich jak dochód narodowy czy produkt globalny, także takie, które dotyczą strony jakościowej procesu wzrostu gospodarczego.

Rozpatrywanie tej strony procesu wzrostu w krajach rozwijających się jest niezwykle uciążliwe, z co najmniej dwóch powodów: z braku odpowiedniej informacji /np. o podziale dochodu narodowego między różne grupy społeczeństwa/ oraz z trudności wartościowania procesów społeczno-gospodarczych, których przebieg w obecnych wewnętrznych i zewnętrznych warunkach jest pełen sprzeczności. Dlatego też typologię taką przeprowadzimy tylko w aspektach wzrostu gospodarczego.

Przyjmując za podstawę kształtowanie się średniorocznego tempa wzrostu produktu wewnętrznego brutto wyróżnimy następujące grupy krajów rozwijających się:

- A - szybko rozwijające się,
- B - o tempie wzrostu wyższym od przeciętnego w "trzecim świecie",
- C - rozwijające się powoli /o dynamice wzrostu niższej od przeciętnej w "trzecim świecie"/,
- D - nie rozwijające się.

Typologię taką zamieszczamy w tabeli 6, gdzie kraje rozwijające się sklasyfikowaliśmy na podstawie trendów wzrostu gospodarczego w I i II Dekadzie Rozwoju ONZ /lata 60-te i 70-te/. Dla celów porównawczych uwzględniliśmy w niej również poziom ich rozwoju poprzez nawiązanie do wcześniejszych ustaleń w tym względzie. Daje to możliwość rozpatrywania procesów wzrostu gospodarczego również w przekroju poziomym, tj. w grupach krajów o zbliżonym poziomie rozwoju.

W latach 60-tych wśród krajów pierwszej grupy tylko w czterech średnioroczne tempo wzrostu było niższe od przeciętnego dla krajów rozwijających się. W sześciu, tj. Libii, Hongkongu, Reunion, Singapurze, Korei Południowej i Panamie kształtowało się ono w granicach od 8,0 do 22,6%.

W grupie drugiej niskie tempo wzrostu zanotowano w siedmiu krajach; szybko rozwijały się - Arabia Saudyjska i Iran; stosunkowo wysoką dynamikę rozwoju miały również Syria i Nikaragua.

W grupie trzeciej procesy wzrostu zachodziły już znacznie wolniej. Przeważało tutaj tempo wzrostu zbliżone do przeciętnego. W trzech krajach, tj. Suazi, Wybrzeżu Kości Słoniowej i Tajlandii było ono stosunkowo wysokie. Nie rozwijały się w tym czasie Algieria i Ghana.

Czwarta grupa krajów jest bardzo zróżnicowana pod względem dynamiki wzrostu gospodarczego. Obok krajów nierozwijających się lub rozwijających się powoli są także i takie, w których dynamika ta jest wysoka, przy czym nie dotyczy to krajów o dużym potencjale ludnościowym /średnioroczne tempo wzrostu GDP per capita w latach 1960-1970. wynosiło w Indiach - 1,5%; Indonezji - 1,4; Nigerii - 2,5; Pakistanie - 2,8; Birmie - 0,7; Zairze minus 2,5/.

W krajach najsłabiej rozwiniętych tempo wzrostu jest najniższe. Wiele z nich wręcz nie rozwija się, mając od dłuższego czasu zerową a niekiedy i ujemną stopę wzrostu. W latach 60-tych pewien postęp gospodarczy zauważa się tylko w Tanzanii i Mauretanii. Tak więc, w grupie tej wyraźnie zarysowuje się tendencja względnego utrwalania się zacofania gospodarczego.

Lata 70-te są okresem przyspieszenia polaryzacji rozwoju Trzeciego Świata. W grupie pierwszej Kostaryka, Singapur, Hongkong,

Tabela 6

Klasyfikacja krajów rozwijających się z punktu widzenia poziomu rozwoju i dynamiki wzrostu gospodarczego.

Typy krajów ze względu na:		K r a j e	Średnioroczne tempo wzrostu GDP w latach	
Poziom rozwoju	Dynamikę wzrostu		1960-1970	1970-1979
1	2	3	4	5
I	A	Libia	22,6	9,5
		Hongkong	12,9	8,9
		Korea Płd.	8,7	10,3
		Singapur	9,4	8,4
		Reunion	11,1	5,9
		Brazylia	6,0	8,7
	B	Kostaryka	6,3	6,0
		Meksyk	7,0	5,2
		Wenezuela	5,9	5,7
		Panama	8,0	3,3
	C	Trynidad i Tobago	4,5	5,4
		Argentyna	4,2	2,5
	D	Chile	4,4	1,6
		Jamajka	5,4	-0,7
		Urugwaj	1,6	2,4
	II	A	Arabia Saudyjska	10,1
Gabon			5,9	11,1
Iran			9,2	7,7
Syria			6,6	9,2
B		Irak	5,6	9,1
		Malezja	5,8	8,0
		Tunezja	4,9	8,0
		Dominikana	5,9	7,0
		Mauritius	3,1	9,6
		Paragwaj	4,7	7,8
		Turcja	5,7	6,4
		Ekwador	5,0	7,8
		Filipiny	5,1	6,4
		Egipt	4,8	6,3
		Kolumbia	5,2	5,8
C		Nikaragua	7,2	2,5
		Peru	5,2	3,2
D		Gujana	3,7	2,3

1	2	3	4	5
III	A	Suazi	8,8	8,0
		Wybrzeże Kości Słoniowej	7,9	7,8
		Tajlandia	8,0	7,2
	B	Gwatemala	5,5	6,0
		Kongo	7,0	4,3
		Algieria	2,7	7,9
	C	Boliwia	5,2	5,2
		Salwador	5,6	4,8
		Jordania	6,2	4,1
		Maroko	3,9	6,1
		Sri Lanka	4,9	4,6
		Honduras	4,8	3,9
		Zambia	6,2	1,9
	D	Zimbabwe	4,7	1,3
		Ghana	2,7	0,0
IV	B	Nigeria	5,2	7,9
		Kenia	7,5	5,3
		Botswana	5,9	5,8
		Indonezja	3,9	7,5
	C	Pakistan	5,9	4,9
		Kamerun	5,4	4,8
		Papua - Nowa Gwinea	6,5	2,5
		Sierra Leone	6,9	1,3
		Togo	8,1	-0,3
		Indie	3,7	3,3
		Birma	2,8	3,4
		Liberia	3,7	2,1
	Sudan	2,1	3,2	
	Haiti	1,0	4,1	
	Madagaskar	3,6	1,0	
	Senegal	1,0	2,3	
	Mozambik	4,3	-2,8	
	Zair	1,1	0,4	
Angola	5,0	-7,5		
V	B	Tanzania	6,7	5,0
		Malawi	4,1	6,9
	C	Benin	4,1	6,2
		Rwanda	4,0	6,0
		Jemen	4,2	5,5
		Maurotania	7,7	1,7
		Niger	4,7	4,7
		Bangladesz	3,4	5,6
		Afganistan	2,5	4,7
Gambia	4,2	2,5		

1	2	3	4	5
V	D	Etiopia	4,0	2,3
		Gwinea-Bissau	4,3	1,7
		Lesotho	3,0	2,8
		Somalia	1,7	3,9
		Górna Volta	4,2	1,4
		Nepal	2,3	1,7
		Uganda	4,9	-0,3
		Gwinea	1,3	2,7
		Republika Środkowo-afrykańska	1,3	1,7
		Mali	0,5	2,4
		Czad	0,0	2,7
		Burundi	-2,3	3,3

Źródło: opracowano na podstawie: Handbook^{of} International Trade and Development Statistics, Supplement 1980, New York 1980, s. 342-346.

Korea Południowa i Wenezuela zachowały dynamikę wzrostu z lat 60-tych; Brazylia oraz Trynidad i Tobago wydatnie ją zwiększyły; w pozostałych zaś miał miejsce spadek jego tempa /w największym stopniu odczuły to Argentyna, Panama i Jamajka/.

W grupie drugiej gwałtowny spadek tempa wzrostu nastąpił Peru i Gujanie; utrzymała wysoką dynamikę wzrostu z lat 60-tych Arabia Saudyjska; w pozostałych krajach tej grupy można zaobserwować przyspieszenie procesu wzrostu, w szczególności zaś w Iraku, Syrii, Tunezji, Mauritiusie, Gabonie, Malezji, Paragwaju i na Filipinach.

W grupie trzeciej przyspieszenie takie ma miejsce w Algierii, Maroku i Ekwadorze. Zachowały wysoką dynamikę rozwoju z lat 60-tych Suazi, Wybrzeże Kości Słoniowej i Tajlandia. Znacznie pogorszyła się sytuacja ekonomiczna Konga, Zambii, Zimbabwe i Ghany.

W krajach słabo i najslabiej rozwiniętych tempo wzrostu kształtowało się powyżej przeciętnego w "trzecim świecie" /5,7% w skali roku/ tylko w Nigerii, Indonezji, Botswanie, Malawi, Beninie i Rwandzie. Nie zmieniła się istotnie sytuacja krajów najslabiej rozwiniętych. Większość z nich nie rozwija się lub ma bardzo niską stopę wzrostu.

Analizując procesy wzrostu gospodarczego w krajach rozwijających się dostrzegamy istnienie ścisłej zależności między poziomem rozwoju a dynamiką wzrostu. Wskazuje to już w sposób przybliżony na możliwości rozwojowe poszczególnych krajów. Ale nie determinuje to jeszcze dynamiki ich rozwoju. Kraje o zbliżonym poziomie rozwoju są bowiem bardzo zróżnicowane pod względem tempa wzrostu. Jest to zrozumiałe, ponieważ podchodzą one różnie do zagadnienia jego pobudzania, co znajduje odzwierciedlenie w stosowanych strategiach rozwoju. Rodzi to konieczność rozszerzenia zakresu badań typologicznych o takie elementy, które pozwoliłyby na wydatne podkreślenie roli czynnika polityki rozwojowej.

R O Z D Z I A Ł I I I

TYPY GOSPODARKI NARODOWEJ

Analiza poziomu i dynamiki rozwoju gospodarczego krajów rozwijających się wskazała między innymi na potrzebę rozszerzenia zakresu badań typologicznych o takie elementy, które pozwoliłyby na uwydatnienie roli polityki rozwojowej. Jednym z takich elementów jest czynnik strukturalny, rozumiany tutaj jako proporcje i tendencje rozwoju struktury gospodarczej oraz stopień włączenia struktur gospodarczych do międzynarodowego podziału pracy. Klasyfikując kraje rozwijające się z tego punktu widzenia będziemy stopniowo wchodzić w problematykę polityki rozwojowej, zwłaszcza w takie jej dziedziny, jak polityka zmian strukturalnych czy polityka kształtowania międzynarodowych stosunków gospodarczych.

1. Struktura gospodarki narodowej.

Struktura gospodarki narodowej ściśle się wiąże z poziomem jej rozwoju. Wprowadzając ten aspekt do badań typologicznych pogrupujemy więc kraje rozwijające się o zbliżonym poziomie rozwoju z punktu widzenia typów gospodarki narodowej, a ponadto stworzymy jedną z przesłanek rozróżniania typów strategii kształtowania struktury gospodarczej.

Strukturę gospodarki narodowej będziemy rozpatrywać od strony efektów produkcji, tj. udziałów poszczególnych działów w produkcji. Szczególnie interesują nas proporcje określające udział rolnictwa, górnictwa, przemysłu przetwórczego, budownictwa i szeroko rozumianych usług w produkcji wewnętrznym brutto. Ponadto

rozważymy szczegółowo strukturę przemysłu przetwórczego¹. Stwo-
rzy to podstawę do wydzielenia podgrup krajów, o podobnych struk-
turach gospodarczych, z wyodrębnionych wcześniej podstawowych
grup krajów rozwijających się.

W grupie krajów najbardziej zaawansowanych pod względem
społeczno-gospodarczym wyróżnimy następujące podgrupy:

- 1/ Argentyna, Brazylia, Meksyk, Chile, Urugwaj, Korea Płd.;
- 2/ Singapur, Hongkong;
- 3/ Kostaryka, Panama, Jamajka;
- 4/ Kuwejt, Libia, Trynidad, Tobago, Surinam;
- 5/ Wenezuela;
- 6/ Reunion.

Pierwsza podgrupa, to kraje najlepiej rozwinięte w "trze-
cim świecie" pod względem przemysłowym. Określa je się często
mianem "nowych krajów przemysłowych"².

Udział przemysłu przetwórczego w produkcie wewnętrznym wynosił
w 1978 roku w Argentynie - 32%, Urugwaju - 29, Brazylii - 28,
Korei Południowej - 27, Meksyku - 24 i Chile - 20. Przemysł ten
charakteryzuje się nie tylko wysokim udziałem w tworzeniu GDP,
lecz także stosunkowo dobrze rozwiniętą strukturą gałęziową;
jest on reprezentowany przez różne gałęzie i branże przy wyraź-
nie zarysowującej się dominancie przemysłu ciężkiego³. Produkcja

¹ Dane statystyczne, będące podstawą klasyfikacji, pochodzą z:
Yearbook of National Accounts Statistics 1979, New York 1980;
Yearbook of Industrial Statistics 1979, New York 1981.

² Jako kryterium delimitacji ONZ stosuje dwa wskaźniki:
1/ GDP per capita powyżej 1100 dol./w 1978 r./, 2/ udział prze-
mysłu przetwórczego w GDP powyżej 20%. Z innych krajów roz-
wijających się kryterium to spełniają Singapur, Hongkong
oraz Tajwan.

³ Mówiąc o przemyśle ciężkim nawiązujemy tutaj do klasyfikacji
przyjętej w statystyce ONZ, która rozróżnia przemysł lekki i
ciężki. Do przemysłu ciężkiego zalicza ona następujące gałęzie
przemysłu przetwórczego: chemiczny /z wyjątkiem gumowego i two-
rzyw sztucznych/, papierniczy, mineralny, metalurgiczny, meta-
lowy i maszynowy.

jego stanowi w Argentynie 64% wartości dodanej przemysłu przetwórczego, Brazylii - 60, Chile - 58, Korei Południowej - 55, Meksyku - 49 /dane za 1978 r./.

W pozostałych krajach tej grupy struktura gospodarki narodowej jest już znacznie gorzej wykształcona. W Singapurze i Hongkongu bardzo dobrze rozwinięto sektor usług. Dużą rolę w tych enklawach gospodarki światowej odgrywa również przemysł przetwórczy. Ma on jednak silnie wyspecjalizowaną strukturę. W Singapurze wiodącymi jego gałęziami są: przemysł chemiczny i maszynowy; w Hongkongu - tekstylny i maszynowy. W obu krajach przypada na nie prawie 3/4 produkcji przemysłowej.

Następną podgrupę tworzą Kostaryka, Jamajka i Panama. Procesy uprzemysłowienia są tutaj znacznie słabiej zaawansowane. W decydującym stopniu związane były one dotychczas z rozwijaniem przetwórstwa miejscowych surowców rolnych.

Najsłabiej wykształconą, najbardziej monokulturową strukturę gospodarczą mają w tej grupie Kuwejt, Libia, Trynidad i Tobago oraz Surinam. Znajduje to wyraz w bardzo wysokim udziale przemysłu wydobywczego w produkcji wewnętrznej. Rozwój przemysłu przetwórczego w tych krajach związany jest przede wszystkim z rafinacji ropy naftowej.

Stosunkowo dużą rolę gospodarka naftowa odgrywa również w Wenezueli. Różni się ona od pozostałych krajów naftowych wyższym stopniem rozwoju przemysłu przetwórczego¹. Ponadto jego struktura gałęziowa należy do względnie zdywersyfikowanych.

¹ U schyłku lat 70-tych udział jego w produkcji wynosił 16%, co jest wskaźnikiem zanizonym, ponieważ statystyka ONZ strukturę tworzenia GDP określa na bazie cen bieżących /w cenach z 1968 r. kształtował się on w granicach 24%.

Ostatnia podgrupa, którą tworzy Reunion, ma dość specyficzny typ gospodarki narodowej. Na tym niewielkim terytorium zależnym, departamencie zamorskim Francji, wysoki poziom rozwoju społeczno-gospodarczego jest wynikiem przede wszystkim wysoce rozwiniętego sektora usług.

W grupie drugiej procesy uprzemysłowienia i urbanizacji są już słabiej zaawansowane. Dominuje tutaj sektor pierwotny. Sektor przemysłowy tylko w kilku z nich jest czynnikiem równoważącym strukturę gospodarczą. Biorąc jednak pod uwagę istniejące proporcje strukturalne w gospodarce, wyróżnimy w niej następujące podgrupy:

1/ Kolumbia, Turcja, Egipt, Filipiny;

2/ a/ Peru, Malezja;

b/ Ekwador Tunezja, Syria, Gujana;

3/ Paragwaj, Nikaragua, Dominikana, Mauritius, Fidżi;

4/ a/ Iran, Irak, Gabon;

b/ Arabia Saudyjska.

Pierwsza charakteryzuje się względnie zrównoważonymi proporcjami między rolnictwem, przemysłem i usługami. Świadczą one o formowaniu się tutaj w miarę rozwiniętej struktury gospodarczej. Tendencje takie są jeszcze wyraźniej dostrzegalne, gdy analizuje się strukturę przemysłową poszczególnych krajów. Należy ona już do stosunkowo zdywersyfikowanych. Ilustracją tego może być udział przemysłu ciężkiego w produkcji przemysłu przetwórczego. Wynosił on w drugiej połowie lat 70-tych w Turcji - 58%, Kolumbii - 42, Egipcie - 46, na Filipinach - 40.

W pozostałych krajach struktura gospodarki narodowej jest bardziej wyspecjalizowana, mająca niekiedy cechy monokultury.

Można tutaj wyodrębnić następujące typy specjalizacji: rolno-przetwórczą, surowcową oraz rolno-surowcowo-przetwórczą. Pierwszy typ ukształtował się w Nikaragui, Dominikanie, Paragwaju, na Fidżi i Mauritiusie. Z gałęzi przemysłowych rozwijano tutaj głównie przemysł spożywczy. W niektórych krajach obok takich struktur istotną rolę spełnia również przemysł wydobywczy oraz związane z nim gałęzie przetwórcze. Cechy takie ma gospodarka Peru i Malezji, gdzie stosunkowa różnorodność zasobów naturalnych stanowi podstawę tworzenia surowco przetwórczych zdolności produkcyjnych. Powstały tutaj takie gałęzie przemysłu, jak spożywczy, drzewny, papierniczy, chemiczny, metalurgiczny. Nie we wszystkich krajach przemysł przetwórczy dopełnia w takim stopniu sektor pierwotny. W Gujanie uzupełnia on tylko rolnictwo. Również w Tunezji, Ekwadorze i Syrii, krajach o stosunkowo lepiej wykształconej strukturze przemysłowej, związek między przemysłem przetwórczym a rolnictwem i górnictwem jest jeszcze zbyt słaby.

Najbardziej monokulturową gospodarkę ma w tej grupie krajów Arabia Saudyjska, w której jedyną industrialną gałęzią gospodarki jest praktycznie rzecz biorąc górnictwo naftowe. Dominuje ono także w Iranie, Iraku i Gabonie, które znajdują się na nieco wyższym etapie rozwoju przemysłowego. Większa różnorodność zasobów stwarza tutaj szansę ukształtowania zdywersyfikowanej struktury produkcji.

W grupie trzeciej struktury gospodarcze poszczególnych krajów są już słabiej zróżnicowane. Wyróżnić tutaj można zasadniczo cztery podgrupy krajów o pewnych wspólnych strukturalnych cechach rozwoju.

Pierwszą tworzą Algieria i Kongo. Dominuje tutaj przemysł wydobywczy. Przemysł przetwórczy jest relatywnie słabiej rozwinięty, jednak ma on dość dużą dynamikę rozwoju, zwłaszcza w Algierii, gdzie dostrzega się już zróżnicowanie jego struktury gałęziowej.

Drugą podgrupę stanowią kraje o strukturach rolnych i surowcowych oraz z rozwiniętymi niektórymi gałęziami przemysłu. Obejmuje ona Boliwię, Maroko, Zambię, Zimbabwe i Suazi. W pierwszych trzech rozwinięto głównie przemysł lekki oraz przetwórstwo rud metali kolorowych. Pod względem stopnia rozwoju przemysłowego wyróżnia się w tej podgrupie Zimbabwe, którego przemysł przetwórczy ma największy udział w tworzeniu produktu wewnętrznego brutto oraz charakteryzuje się dobrze wykształconą strukturą gałęziową. Również w Suazi udział ten jest wysoki, lecz struktura wysoce wyspecjalizowana /w 1977 roku 53% produkcji przypadało na przemysł spożywczy a 33% na przemysł drzewny/.

Trzecia podgrupa, to następujące kraje rolnicze: Gwatemala, Salwador, Honduras, jedne z najslabiej rozwiniętych państw Ameryki Łacińskiej, oraz Ghana, Wybrzeże Kości Słoniowej, Sri Lanka i Tajlandia. Przemysł przetwórczy tylko w tym ostatnim jest względnie rozwinięty. W pozostałych już znacznie gorzej. Najbardziej agrarny charakter ma gospodarka Ghany oraz Sri Lanki, gdzie udział przemysłu przetwórczego w GDP jest najniższy pomimo stosunkowo zdywersyfikowanej struktury wytwarzania. Natomiast w Gwatemali, Salwadorze, i Hondurasie jest on lepiej rozwinięty, pod względem ilościowym, lecz znacznie gorzej pod względem strukturalnym /dominacja przemysłu spożywczego/.

Specyficzną strukturę gospodarki narodowej ma Jordania, która podobnie jak Reunion w pierwszej grupie, silnie rozwinęła sektor usług.

W grupie krajów słabo rozwiniętych dominującą gałęzią gospodarki jest rolnictwo; udział jego w produkcji wynosił w 1978 roku od 22% w Senegalach do 47% w Birmie. Zróżnicowanie struktur gospodarczych dotyczy głównie relacji między stopniem rozwoju przemysłu wydobywczego i przetwórczego oraz struktury tego ostatniego. W związku z tym można je sklasyfikować w dwóch podgrupach.

Pierwszą tworzą Nigeria, Indonezja, Liberia, Angola, Papua-Nowa Gwinea, Sierra Leone, Togo, Zair oraz Botswana. Obok rolnictwa ważnym czynnikiem ich rozwoju jest przemysł wydobywczy. Przemysł przetwórczy jest z reguły bardzo słabo rozwinięty. Tylko w Nigerii i Indonezji, krajach o chłonnym rynku wewnętrznym, jest on znacznie lepiej rozwinięty. Mają one potencjalne warunki do przyspieszenia procesu dywersyfikacji gospodarki.

Drugą podgrupę stanowią następujące kraje: Indie i Pakistan oraz Kenia, Haiti, Birma, Mozambik, Kamerun, Senegal i Sudan. W podgrupie tej struktury agrarne uzupełnia przemysł przetwórczy, którego poziom rozwoju jak i cechy strukturalne są ilustracją dwóch odmiennych wariantów rozwoju przemysłowego, tj. rozwoju zdywersyfikowanego i rozwoju monokulturowego. Indie i Pakistan są rzecznikami tej pierwszej orientacji rozwoju przemysłu. Struktura przemysłu Indii, na przykład, jest równie dobrze ukształtowana jak Brazylii, Meksyku czy Korei Południowej, co niejednokrotnie jest powodem zaliczania tego kraju do czołówki przemysłowej w "trzecim świecie".

W pozostałych krajach tej podgrupy przemysł przetwórczy ma monokulturową strukturę.

Grupę najslabiej rozwiniętych krajów rozwijających się cechuje jednorodność struktur gospodarczych. Są to kraje zdecydowanie agrarne o bardzo niskim poziomie uprzemysłowienia

i urbanizacji. W niektórych z nich w ogóle nie zapoczątkowano do tej pory procesów industrializacji. Spośród krajów tej grupy tylko Gwinea i Mauretania różnią się od pozostałych typem gospodarki narodowej ze względu na wyjątkowo dużą rolę górnictwa w ich gospodarce.

3.2. Przemiany strukturalne w gospodarce.

Analiza przekrojowa uporządkowała kraje rozwijające się pod względem ukształtowanej struktury gospodarczej. Do określenia strategii rozwoju strukturalnego niezbędna jest również analiza dynamiczna struktur gospodarczych. Umożliwi ona sformułowanie kierunków przeobrażeń strukturalnych w gospodarce.

Analiza zmian makro- i mezostrukturalnych w krajach rozwijających się w latach 1960-1978 pozwala na wyodrębnienie następujących grup krajów: /1/ o ustabilizowanej strukturze gospodarczej; /2/ rozwijające przemysł wydobywczy; /3/ rozwijające głównie przemysł przetwórczy; /4/ zwiększające rolę sektora usług w gospodarce narodowej. Klasyfikację taką zamieszczamy w tabeli 7.

/1/ Kraje o ustabilizowanej strukturze gospodarczej.

też grupie krajów struktura gospodarki narodowej nie zmienia się istotnie w omawianym okresie. Ze zjawiskiem stabilizacji struktur gospodarczych mamy do czynienia w różnych krajach, niezależnie od poziomu rozwoju, wielkości i struktury gospodarki. Dlatego ma ono różną wymowę zależnie od warunków w jakich przebiega; inną w krajach o stosunkowo wysokim poziomie rozwoju, inną w słabiej rozwiniętych.

Tabela 7

Klasyfikacja krajów rozwijających z punktu widzenia kierunków przemian strukturalnych w gospodarce, lata 1960-1978

Typy krajów wyróżnione na podstawie kierunków przemian strukturalnych w gospodarce ^x	Klasyfikacja krajów ze względu na dynamikę wzrostu gospodarczego				
	Szybko rozwijające się	O tempie wzrostu wyższym od przeciętnego	Rozwijające się powoli	Nie rozwijające się	
1	2	3	4	5	
I	I1		Paragwaj Tanzania	Kuwejt Trynidad i Tobago Surinam Salwador Afganistan Bangladesz Gambia	Gujana Mozambik Birma Uganda Republika Środkowoafrykańska Nepal Gwinea - Bissau
	I2	Hongkong Mauritius		<u>Benin</u> Argentyna	Ghana Madagaskar Haiti
II	II1	Libia Iran Arabia Saudyjska Gabon Syria	Irak Tunezja Algieria Indonezja Nigeria		
	II2		Ekwador Botswana Kongo	Papua-Nowa Gwinea	Angola Gwinea

	1	2	3	4	5
III	III1	Singapur Brazylia Korea Płd. Tajlandia	Meksyk Malezja		
	III2	Suazi	Wenezuela Kostaryka Kolumbia Filipiny Egipt Gwatemala	Nikaragua Peru	Zimbabwe Senegal
	III			Sri Lanka	Urugwaj Jamajka
IV	IV1	Reunion	Panama Dominikana Kenia Fidżi Malawi	Boliwia Honduras Kamerun Sierra Leone Rwanda Mauretania Jemen	Chile Sudan Zair Burundi Górna Volta Czad Mali Etiopia Somalia Lesotho
	IV2	Wybrzeże Kości Słoniowej	Turcja	Maroko Zambia Indie Pakistan	Liberia
	IV3			Jordania Togo Niger	

- x I Kraje o ustabilizowanej strukturze gospodarczej
 - I1 o niezmiennych proporcjach makro- i mezostrukturalnych
 - I2 o umiarkowanych przeobrażeniach w strukturze przemysłu
- II Kraje rozwijające przemysł wydobywczy
 - II1 wstępujące na drogę uprzemysłowienia
 - II2 rozwijające wyłącznie przemysł wydobywczy /z gałęzi przemysłowych/
- III Kraje rozwijające głównie przemysł przetwórczy
 - III1 realizujące aktywną politykę zmian strukturalnych w przemyśle
 - III2 o umiarkowanych przeobrażeniach w strukturze przemysłu
 - III3 powielające struktury przemysłowe
- IV Kraje zwiększające rolę sektora usług w gospodarce narodowej
 - IV1 przywiązujące główną uwagę do rozwoju usług
 - IV2 rozwijające również przemysł przetwórczy
 - IV3 rozwijające, oprócz usług, także przemysł wydobywczy.

Źródło: opracowano na podstawie: Yearbook of National Accounts Statistics 1979, New York 1980, vol. II; Handbook of International Trade and Development Statistics, Supplement 1980, New York 1980.

Wśród krajów rozwijających się o najwyższym poziomie rozwoju tendencje takie są charakterystyczne dla Argentyny, Kuwejtu, Surinamu, Trynidadu i Tobago oraz Hongkongu - krajów o diametralnie różnych strukturach gospodarczych. Argentyna od dawna jest już krajem średnioprzemysłowym. Pod względem udziału przemysłu przetwórczego w produkcji nie różni się ona od wielu krajów Europy Zachodniej. Na podstawie ich doświadczeń można przypuszczać, że udział jego w produkcji w najbliższej przyszłości zasadniczo nie zmieni się. Z tego też względu umiarkowane zmiany makrostrukturalne są tutaj uzasadnione. W większym stopniu była

podatna na zmiany struktura przemysłu przetwórczego. Wyrazem tego jest wzrost udziału przemysłu chemicznego, metalowego i maszynowego w produkcji przemysłowej. W latach 1960-1978 udział ten zwiększył się z 49 do 60%. Analogiczne tendencje rozwoju gospodarczego dostrzegamy również w Hongkongu, Mauritiusie, Ghanie, Haiti i na Madagaskarze. Tutaj także zmieniła się nieznacznie struktura przemysłu przetwórczego.

W większości krajów rozwijających się stabilizacja makrostruktury gospodarki oznacza również zachowanie istniejących proporcji gałęziowych. Nie zmieniają się one od dłuższego okresu w szeregu krajach Ameryki Łacińskiej /Trynidadzie i Tobago, Surinamie, Gujanie, Salwadorze, Paragwaju/, które petryfikowały istniejące struktury wytwarzania, głównie na potrzeby rynków krajów rozwiniętych, oraz w niektórych słabo rozwiniętych krajach Azji i Afryki. W tych ostatnich towarzyszy temu niskie tempo wzrostu. Godne podkreślenia jest także to, że nie zauważa się tutaj wzrostu roli sektora usług w gospodarce, tendencji charakterystycznej dla najmniej rozwiniętych krajów rozwijających się. W Republice Środkowoafrykańskiej i Beninie udział ten był już względnie wysoki w momencie uzyskania przez nie niepodległości. Przeznaczały one także relatywnie więcej dochodu narodowego na cele akumulacyjne, jednak nie osiągnęły pozytywnych rezultatów rozwoju. W pozostałych warunki startu były znacznie gorsze. Ustabilizowanie się udziału sektora usług w produkcji na niskim poziomie wskazuje na niepodjęcie przez nie większych wysiłków na rzecz tworzenia warunków, niezbędnych do zapoczątkowania procesów rozwoju ekonomicznego.

/2/ Kraje rozwijające przemysł wydobywczy.

Drugą grupę tworzą kraje rozwijające przemysł wydobywczy. Można je sklasyfikować w dwóch podgrupach, różniących się między sobą dynamiką wzrostu oraz zaawansowaniem procesów rozwoju przemysłu. W pierwszej ekspansja przemysłu wydobywczego stała się lub staje się podstawą do realizacji niekiedy bardzo ambitnych programów industrializacji; w drugiej procesy takie jeszcze nie zachodzą.

Najwcześniej z tej grupy na drogę rozwoju przemysłowego weszły Iran, Algieria i Tunezja. Efekty tej strategii rozwoju są już tutaj dostrzegalne. Udział przemysłu przetwórczego w produkcji wynosi w Algierii - 13%, Tunezji i Iranie - po 12 i pomimo znacznych podwyżek cen ropy naftowej systematycznie zwiększa się; w Algierii w latach 1959-1976 wzrósł on z 6 do 13 punktów, w Iranie i Tunezji o trzy punkty. Realny wzrost udziału przemysłu przetwórczego w produkcji był znacznie większy, ponieważ dane statystyczne charakteryzowały strukturę tworzenia GDP w cenach bieżących. Faktycznie miał od wyższą dynamikę wzrostu niż przemysł wydobywczy. W Tunezji, na przykład, w latach 1975-1979 produkcja przemysłu przetwórczego wzrosła o 33%, a przemysłu wydobywczego tylko o 23¹.

Eff uprzemysławiani kraju są również widoczne w strukturze gałęziowej tego przemysłu. W Iranie w latach 1965-1974 nastąpił spadek udziału gałęzi przemysłu lekkiego w produkcji przemysłu przetwórczego na korzyść gałęzi przemysłu ciężkiego /chemicznego, cementowego, metalowego, maszynowego/.

¹ Monthly Bulletin of Statistics, New York, vol. XXXIV, No 12, December 1980, s. 22-31.

Nieco później przystąpiły do realizacji programów rozwoju, ukierunkowanych na zasadniczą przebudowę gospodarki narodowej, pozostałe kraje naftowe. Rezultaty ich nie są jeszcze wyraźnie dostrzegalne w sferze efektów produkcji. Jak dotychczas jedynym symptomem zmian w gospodarce jest wydatne zwiększenie się udziału budownictwa w produkcji analizowanych państw. Zwiększył on się w Libii z 7 do 11 punktów, Arabii Saudyjskiej z 2 do 14, Iraku z 4 do 9, Gabonie z 8 do 14, Nigerii z 4 do 9 i Indonezji z 2 do 6 punktów.

W drugiej podgrupie nie zapoczątkowano jeszcze procesów uprzemysławiania. Zmiany strukturalne polegały tutaj głównie na wzroście udziału przemysłu wydobywczego w produkcji. Rozwijano również sektor usług, zwłaszcza w krajach najmniej rozwiniętych. Kraje te z reguły miały znacznie niższą dynamikę rozwoju. W niektórych zanotowano nawet ujemne tempo wzrostu GDP per capita. Potwierdza to więc tezę o niejednakowej roli surowców w procesie wzrostu gospodarczego.

/3/ Kraje rozwijające głównie przemysł przetwórczy.

Trzecią grupę tworzą kraje, gdzie zmiany strukturalne polegały na znacznym wzroście udziału przemysłu przetwórczego w produkcji. Tendencja ta jest charakterystyczna dla stosunkowo lepiej rozwiniętych krajów rozwijających się. Biorąc pod uwagę jednak stopień aktywności polityki zmian strukturalnych można wyodrębnić w jej obrębie trzy podgrupy krajów; w pierwszej kraje uprzemysławiające się realizowały aktywną politykę zmian strukturalnych w przemyśle; w drugiej wzrostowi roli sektora przemysłowego w gospodarce towarzyszyły umiarkowane przeobrażenia jego

struktury; w trzeciej powielano dotychczasowe struktury przemysłu.

Do krajów realizujących aktywną politykę zmian strukturalnych należy zaliczyć przede wszystkim Brazylię, Meksyk, Koreę Południową, Singapur, Malezję oraz Tajlandię. Należą one do szybko uprzemysławiających się państw "trzeciego świata". Procesowi intensywnej industrializacji towarzyszyła tutaj strategia dywersyfikowania struktury wytwarzania. Odnosi to się głównie do Brazylii, Meksyku i Korei Południowej, gdzie jest ona najdalej posunięta. W mniejszym zakresie była ona realizowana także w Malezji i Tajlandii. Inaczej przebiegały procesy zmian strukturalnych w Singapurze. Rozwój przemysłu, chociaż bardzo dynamiczny, miał tutaj charakter selektywny. Wyrażał on się w ekspansji przemysłu metalowego i maszynowego, głównie na potrzeby rynku światowego. Udział tej gałęzi przemysłu w produkcji przemysłu przetwórczego wzrósł z 9% w 1963 do 47% w 1979 roku.

Drugą podgrupę tworzą kraje o umiarkowanych przemianach mezostrukturalnych. Istota ich sprowadzała się do zmniejszenia roli tradycyjnych gałęzi przemysłu. Jest to charakterystyczne dla krajów o słabo jak i stosunkowo lepiej rozwiniętej strukturze gałęziowej przemysłu. W Kostaryce i Nikaragui, krajach o rolniczo-przetwórczej specjalizacji produkcyjnej, zapoczątkowano proces dywersyfikacji struktury produkcji, polegający na wprowadzaniu do gospodarki niektórych branż przemysłu chemicznego; metalowego i maszynowego. W Wenezueli, Peru, Egipcie, Zimbabwe oraz na Filipinach - krajach o bardziej zdywersyfikowanej strukturze wytwarzania, miał miejsce proces dalszego różnicowania się

strukturalnego przemysłu. W niektórych krajach rozwijających się przeobrażenia mezostrukturalne zamykały się w obrębie tradycyjnych gałęzi przemysłu /Suazi Senegal/.

W trzeciej podgrupie, obejmującej Urugwaj, Jamajkę i Sri Lankę, rozwój przemysłu nie był ukierunkowany na zasadniczą przebudowę gospodarki narodowej. Polegał on na petryfikacji dotychczasowych struktur wytwarzania. Nie przyniosło to jednak pozytywnych efektów ekonomicznych.

/4/ Kraje zwiększające rolę sektora usług w gospodarce narodowej,

Wzrost roli usług w gospodarce jest charakterystyczny przede wszystkim dla krajów najmniej rozwiniętych. Spośród krajów stosunkowo lepiej rozwiniętych sytuacja taka miała miejsce w Chile, Panamie i Turcji. W Chile była wynikiem stagnacji w przemyśle przetwórczym¹, w Panamie i Turcji proeksportowego charakteru niektórych jego gałęzi².

Na wzrost udziału sektora usług w gospodarce krajów najmniej rozwiniętych zwraca uwagę, między innymi, S.Kuznets w swojej analizie porównawczej udziałów sektorów w produkcji. Z jego obliczeń wynika, że elastyczność reakcji sektora usług na względne różnice w produkcji są najwyższe w tej grupie krajów³.

¹ Produkcja przemysłu przetwórczego Chile obniżyła się w 1975 roku stosunku do poziomu z 1972 r. o około 30%. Pomimo pewnego postępu w jego dynamice w drugiej połowie lat 70-tych nie osiągnęła ona do 1979 r. poziomu z pierwszych lat 70-tych.

² 1977 r. w Panamie eksport usług przewyższał trzykrotnie eksport towarowy; w Turcji zapewniał on prawie trzecią część wpływów dewizowych państwa.

³ S.Kuznets, Wzrost gospodarczy narodów. Produkt i struktura produkcji, Warszawa 1976, s. 118.

Dynamiczny rozwój sektora usług jest wynikiem działania splotu różnorodnych czynników. Kraje te znajdują się w początkowym stadium nowoczesnego rozwoju gospodarczego. Zainicjowanie procesów wzrostu nie jest możliwe bez poniesienia stosunkowo wysokich nakładów na rozwój infrastruktury. Jest to jedno z podstawowych zadań polityki inwestycyjnej państwa. Powszechnie wskazuje się, że aktywność państwa w sferze ekonomicznej w krajach słabo rozwiniętych jest większa niż w krajach rozwiniętych w analogicznej fazie rozwoju gospodarczego.

Czynnikiem stymulującym rozwój usług są także stosunkowo duże rozpiętości w dochodach ludności. Prowadzą one do rozwijania tych dziedzin usług, których elastyczność względem dochodów jest największa /popyt na tego rodzaju usługi jest zgłaszany przez najzamożniejsze grupy ludności/¹.

Rozwój sektora usług można także częściowo wytłumaczyć oddziaływaniem krajów wysoko rozwiniętych, tzw. "efektem demonstracji" oraz istnieniem bezrobocia strukturalnego w gospodarce².

W kilku krajach rozwijających się wzrostowi udziału sektora usług w produkcji towarzyszy również wzrost udziału w nim przemysłu przetwórczego /Turcji, Wybrzeżu Kości Słoniowej, Maroku, Zambii, Liberii, Indii, Pakistanu/ lub wydobywczego /Jordania, Togo, Niger/. W niektórych wzrost ten miał charakter statystyczny, ponieważ wynikał z ujemnego tempa wzrostu produkcji rolniczej /Burundi, Rwandzie, Mali, Górnej Wolcie, Czadzie, Etiopii/

¹ Na przykład, w Ameryce Łacińskiej około 83% wydatków na usługi przypada na najzamożniejszą grupę ludności /około 40% ludności/ Zob. T.C. Pokotajewa, *Razwijajusciesia mir: problemy urbanizacji*, Moskwa 1977, s. 126.

² Zob. M. Kabaj, *Elementy pełnego i racjonalnego zatrudnienia w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa 1972, s. 137.

oraz prawdopodobnie ze znacznego zawyżenia wskaźników udziału przemysłu przetwórczego w GDP. Znamienne jest, że w wielu krajach Afryki Równikowej o nieco wyższym poziomie rozwoju, na przykład Wybrzeżu Kości Słoniowej, Kamerunie czy Kenii wskaźniki te są niższe, pomimo bardziej zaawansowanej industrializacji i nie tak jednostronnie ukształtowanej struktury przemysłu.

3. Stopień i charakter związania struktur gospodarczych z rynkiem zewnętrznym.

Struktury produkcyjne istniejące w krajach rozwijających się są słabo rozwinięte, czego wyrazem jest dominacja w większości z nich sektora pierwotnego. W tych warunkach istotnego znaczenia nabiera zagadnienie włączenia ich do międzynarodowego podziału pracy.

Najczęściej stosowanym wskaźnikiem określającym stopień otwarcia gospodarki jest udział eksportu /lub importu/ w dochodzie narodowym. Udział ten jest z reguły większy w krajach mniej-
szych, co jest ekonomicznie uzasadnione; ma on tendencję do wzrostu wraz z postępem gospodarczym; ponadto jest zależny od zasobności danego kraju w surowce mineralne oraz od naturalnych warunków rozwoju rolnictwa. Oprócz czynników związanych z naturalnymi i historycznymi warunkami rozwoju, na stopień związania gospodarki z rynkiem zewnętrznym wpływa w pewnym stopniu strategia rozwoju, która może zakładać aktywną bądź pasywną rolę handlu zagranicznego w rozwoju.

W krajach rozwijających się udział eksportu w produkcji wewnętrznej brutto jest bardzo zróżnicowany, ponieważ wynosi od kilku do około 100% /zobacz tabela 8/. Niski udział eksportu

w produkcji jest charakterystyczny przede wszystkim dla krajów dużych o chłonnym rynku wewnętrznym i nie zawsze jest wyrazem słabego włączenia do międzynarodowego podziału pracy. W krajach małych ma on już jednoznaczną wymowę; jest przejawem niedorozwoju sektora eksportowego. Sytuacja taka ma miejsce w wielu najmniej rozwiniętych krajach rozwijających się. Jest ona wynikiem nie tylko ogólnego zacofania tych krajów, lecz także niekorzystnych naturalnych warunków rozwoju /na przykład w krajach Sahelu pozbawionych poważniejszych zasobów surowcowych oraz mających niesprzyjające warunki do rozwoju rolnictwa/.

Najwyższy udział eksportu w GDP mają Hongkong i Singapur, gdzie prawie cały produkt wewnętrzny powstaje w sferze handlu zagranicznego. Bardzo wysoki jest również w Kuwejcie, Arabii Saudyjskiej, Libii, Iraku, Gabonie, Trynidadzie i Tobago, Surinamie, Gwincji, Suazi, Mauritiusie oraz Liberii. Wyjątkowe miejsce sektora eksportowego w gospodarce jest konsekwencją jednostronnej struktury gospodarczej, ukształtowanej głównie na potrzeby rozwiniętych krajów kapitalistycznych. Wykazuje on bardzo słabe powiązania z pozostałymi sektorami gospodarki narodowej, zwłaszcza z sektorem tradycyjnym. Nie stwarza on tym samym bezpośrednio, wewnętrznych przesłanek do jego przeobrażenia. Dopiero interwencja państwa może wykorzystać te zewnętrzne powiązania na rzecz unowocześnienia sektora tradycyjnego.

Udział eksportu w produkcji wewnętrznej większości krajów rozwijających się jest jeszcze zbyt niski w stosunku do ich potrzeb importowych, czego wyrazem może być stosunek salda handlu zagranicznego do importu /zobacz tabela 9/.

W latach 1970-1978 tylko w kilkunastu krajach rozwijających się stosunek ten był dodatni, w kilku wskazywał na względną

Tabela 8

Stopień związania struktur gospodarczych krajów rozwijających się z rynkiem zewnętrznym, lata 1970-1978

Udział eksportu w GDP podzielonym / w % /	Grupy krajów ze względu na poziom rozwoju				
	I	II	III	IV	V
poniżej 15	Brazylia Reunion Meksyk Argentyna Chile Urugwaj	Turcja Paragwaj Kolumbia		Pakistan Indie Sudan Mozambik Birma	Lesotho Jemen Gwinea-Bissau Rwanda Etiopia Afganistan Burundi Górna Volta Nepal Bangladesz
15 - 30		Syria Ekwador Dominikana Filipiny Egipt Peru	Tajlandia Boliwia Gwatemala Maroko Sri Lanka Ghana	Nigeria Kamerun Indonezja Haiti Madagaskar Angola	Malawi Tanzania Niger Somalia Benin Mali Gwinea Czad Republika Środko- woafrykańska Uganda
30 - 45	Korea Płd. Kostaryka Wenezuela Panama Jamajka	Iran Tunezja Malezja Fidzi	Wybrzeże Kości Słoniowej Jordania Salwador Algieria Kongo Monduras Zimbabwe Zambia	Botswana Kenia Siera Leone Togo Papua Senegal	Mauretania Zair

Udział eksportu w GDP podzielonym /w %/	Grupy krajów ze względu na poziom rozwoju				
	I	II	III	IV	V
powyżej 45	Libia Singapur Hongkong Trynidad Tobago Kuwejt Surinam	Arabia S. Mauritius Irak Gujana	Gabon Suazi	Liberia	Gambia

Źródło: Opracowano na podstawie: Yearbook of National Accounts Statistics 1979,
New York 1980, vol. II.

równowagę w sferze powiązań gospodarki z zagranicą, w zdecydowanej większości na mniejsze bądź większe niezrównoważenie obrotów międzynarodowych. Największy stan nierównowagi w tej dziedzinie występuje w krajach najmniej rozwiniętych. W wielu z nich do 50-ciu i więcej procent skromnych potrzeb importowych finansuje się ze źródeł zewnętrznych. Stosunkowo wysokie ujemne saldo handlu zagranicznego mają także niektóre najbardziej zaawansowane kraje "trzecim świecie", takie jak Brazylia, Meksyk, Kostaryka, Jamajka, Singapur, Reunion. Jest to wynikiem zintensyfikowania wysiłków dla przyspieszenia wzrostu gospodarczego przede wszystkim metodą finansowania zewnętrznego.

Trudności w równoważeniu obrotów handlu zagranicznego krajów rozwijających się w określonym stopniu spowodowane są pogarszaniem się "terms of trade". Pomijając bowiem wahania koniunkturalne lub też szczególne warunki ekonomiczne niektórych krajów, występuje na ogół zjawisko niepomysłnego dla nich kształtowania się relacji między cenami towarów eksportowanych a cenami towarów importowanych. Niejednokrotnie wynika to z polityki krajów wysoko rozwiniętych, a także niektórych krajów rozwijających się, które umiejętnie operując cenami kształtują "terms of trade" w taki sposób, aby zapewnić sobie dużo większe korzyści z handlu zagranicznego. Sytuację krajów rozwijających się pogarszają dążenia krajów wysoko rozwiniętych do pogłębiania podziału pracy głównie między sobą, gdyż zapewnia im to wyższe korzyści z handlu zagranicznego z tytułu specjalizacji wewnątrzgałęziowej produkcji oraz rozwoju kooperacji.

Nie można także pominąć tak istotnego elementu, jak zbyt jednostronny eksport krajów rozwijających się. Niedostatecznie rozbudowany i nie dość nowoczesny potencjał wytwórczy powoduje,

Tabela 9

Stopień zbilansowania międzynarodowych obrotów handlowych w krajach rozwijających się w latach 1970-1978

Saldo handlu zagranicznego w % do importu	Udział eksportu w GDP podzielonym /w %/			
	Poniżej 15	15 - 30	30 - 45	Powyżej 45
Powyżej 20		Angola	Wenezuela Iran	Trynidad i Tobago Libia Irak Arabia Saudyjska Kuwejt
od 5 do 20		Nigeria Uganda Indonezja	Wybrzeże Kości Słoniowej Zambia Malezja	Gabon Liberia Suazi
od -5 do 5	Argentyna Kolumbia	Boliwia Ekwador Ghana	Kenia Zimbabwe	Surinam Hongkong
od -5 do -15	Chile Meksyk Urugwaj Etiopia Indie	Peru Madagaskar Kamerun Filipiny Dominikana	Nikaragua Panama Togo Tunezja Korea Poł. Fidzi Salwador	Gujana Gambia
od -15 do -30	Brazylia Paragwaj Burundi Mozambik Sudan Birna	Gwatemala Haiti Benin Gwinea Maroko Tanzania Sri Lanka Tajlandia	Kostaryka Honduras Jamajka Algieria Kongo Mauretania Senegal Sierra Leone Papua-Nowa Gwinea	Singapur

Saldo handlu zagranicznego w % do importu	Udział eksportu w GDP podzielonym /w %/			
	Poniżej 15	15 - 30	30 - 45	powyżej 45
od -30 do -50	Rwanda Turcja Pakistan	Czad Republika Środkowoafrykańska Egipt Malawi Mali Niger Syria	Botswana	
powyżej -50	Gwinea Bissau Lesotho Reunion Górna Volta Jemen Bangladesz	Somalia	Jordania	

Źródło: opracowano na podstawie: Yearbook of National Accounts Statistics 1979, New York 1980, vol. II.

że kraje te włączone są do międzynarodowego podziału pracy na zasadzie międzygałęziowej specjalizacji produkcji. Występuje tutaj zasadniczo pięć typów specjalizacji eksportowej: rolnicza, surowcowa, rolno-surowcowo-przetwórcza, przemysłowa i usługowa. Pierwsze trzy, które dominują w "trzecim świecie" reprezentują tradycyjną formę włączenia się do międzynarodowego podziału pracy. Dwie pozostałe, charakterystyczne dla krajów uprzemysłowionych, rzadko spotyka się w krajach Trzeciego Świata. W ramach tych podstawowych typów specjalizacji eksportu wyodrębnimy kilka podtypów w zależności od stopnia dywersyfikacji eksportu /zobacz tabela 10/¹.

1. Specjalizacja rolnicza. Na podstawie analizy procesów dywersyfikacji eksportu można wyróżnić cztery podgrupy krajów o takiej specjalizacji eksportowej.

Pierwszą stanowią kraje o specjalizacji pierwotnej, których struktura eksportu jest z reguły monokulturowa. Jest to typowe dla krajów najmniej rozwiniętych jako bezpośredni skutek silnego niedorozwoju sektora przemysłowego. Ta forma włączenia do międzynarodowego podziału pracy występuje także w niektórych krajach o zapoczątkowanym procesie uprzemysłowienia, których polityka industrializacji jest realizowana według wzorca substytucji importu. Kraje o takiej strukturze eksportu wyróżnia na ogół

¹ Rozróżnia się dywersyfikację eksportu poziomą oraz pionową. Dywersyfikacja pozioma polega na uzupełnianiu ilości wywożonych za granicę surowców pochodzenia rolniczego i mineralnego nowymi dla danego kraju towarami surowcowymi. Może ona nieznacznie polepszyć miejsce eksportera w międzynarodowym podziale pracy, jeśli koniunktura na poszczególnych rynkach układa się różnie, jednak nie zmienia ogólnie surowcowego charakteru eksportu. Przez dywersyfikację pionową rozumie się zwiększenie stopnia przetwarzania wywożonych surowców.

Tabela 10

Typy specjalizacji eksportu w krajach rozwijających się.

Typy specjalizacji eksportu ^x		Dywersyfikacja pozioma eksportu /współczynnik koncentracji eksportu/			
		0,0-0,250	0,251-0,500	0,501-0,750	0,751-1,0
1		2	3	4	5
I	IA		Nepal Górna Volta Etiopia Afganistan Madagaskar Republika Środkowoafrykańska Sri Lanka Tanzania Malawi Kamerun Wybrzeże Kości Słoniowej Honduras	Sudan Rwanda Czad Mali Somalia Gambia	Burundi Gwinea-Bissau Lesotho Uganda Ghana
	IB	Mozambik	Birma Paragwaj Benin	Dominikana	Reunion Fidżi Mauritius
	IC	Filipiny Tajlandia	Urugwaj Turcja Haiti Gwatemala Salwador Kostaryka Nikaragua Kenia Malezja	Kolumbia	
	ID	Argentyna Brazylia			

	1	2	3	4	5
II	IIA		Angola	Ekwador Wenezuela Surinam Togo Kongo Niger Liberia Sierra Leone Syria Indonezja Papua-Nowa Gwinea Gwinea Botswana	Algieria Libia Gabon Mauretania Nigeria Iran Irak Arabia Saudyjska Kuwejt
	IIB			Chile Boliwia Trynidad i Tobago Zair	Zambia
III	IIIA		Peru Maroko Tunezja Zimbabwe Senegal	Gujana Suazi	
	IIIB	Indie Meksyk			

1		2	3	4	5
IV	IVA		Pakistan Bangladesz		
	IVB	Korea Poł.	Singapur Hongkong	Jamaika	
V			Egipt Jemen Jordania		

- x I Specjalizacja rolnicza
 IA - nieprzetworzone płody rolne
 IB - żywność /przetworzona oraz pierwotna/
 IC - żywność oraz produkty niektórych branż przemysłu, głównie tradycyjne
 ID - żywność oraz tradycyjne i nietradycyjne wyroby przemysłu przetwórczego
- II - Specjalizacja surowcowa
 IIA - surowce pierwotne
 IIB - surowce przetworzone
- III - Specjalizacja rolno-surowcowo-przetwórcza
 IIIA - słabo wykształcona struktura towarowa eksportu
 IIIB - dobrze wykształcona struktura towarowa eksportu
- IV Specjalizacja przemysłowa
 IVA - tradycyjne wyroby przemysłowe
 IVB - tradycyjne i nietradycyjne wyroby przemysłowe
- V Specjalizacja usługowa.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Handbook of International Trade and Development Statistics. Supplement 1980, UNCTAD, New York 1980;
 Yearbook of International Trade Statistics 1978, UN, New York, 1979.

niski udział eksportu w dochodzie narodowym oraz silne niezrównoważenie obrotów międzynarodowych.

Druga podgrupa charakteryzuje się już nieznaczną dywersyfikacją pionową eksportu. Polega ona na zwiększeniu stopnia przetwarzania eksportowanych surowców rolnych, w wyniku rozbudowy przemysłu spożywczego. Jego potencjał wytwórczy zorientowany jest w dużym stopniu na zaspakajanie potrzeb rynku zewnętrznego. W niektórych krajach związek tej gałęzi gospodarki z rynkiem zewnętrznym jest o wiele mocniejszy niż z rynkiem wewnętrznym /w Mauritiusie, na Fidzi/.

Trzecia podgrupa, to kraje o jeszcze dalej posuniętym procesie dywersyfikacji eksportu. Przejawia on się we wzrastaniu roli eksportu niektórych gałęzi przemysłu przetwórczego /lekkiego, pewnych branż przemysłu chemicznego i metalowego/. Tendencje takie są charakterystyczne dla wielu krajów Ameryki łacińskiej oraz niektórych Azji. Jest to rezultat polityki różnicowania struktury przemysłowej. Ze względu na ograniczoną chłonność rynku wewnętrznego musi ona zakładać silniejsze powiązanie nowo tworzonych zdolności produkcyjnych w przemyśle z rynkiem zagranicznym. W krajach małych jest to podstawowy wymóg ekonomiczny polityki dywersyfikacji produkcji.

Ostatnią podgrupę tworzą Argentyna i Brazylia, a więc kraje o najlepiej w tej grupie wykształconej strukturze eksportu. Jest to wynikiem nie tylko silnie rozwiniętej struktury gospodarczej, lecz także proeksportowej strategii rozwoju. Na szczególne podkreślenie zasługuje to, że najszybciej rozwijającą się proeksportową gałęzią gospodarki jest tutaj przemysł maszynowy. W latach 1968-1973 udział jego w eksporcie towarowym zwiększył się w Argentynie z 2 do 10 a Brazylii z 2 do 16%.

2. Specjalizacja surowcowa. Jest to również tradycyjna forma włączenia do międzynarodowego podziału pracy. Obok specjalizacji rolniczej jest typową dla krajów rozwijających się. O ile pierwsza jest charakterystyczna głównie dla krajów najmniej rozwiniętych, to druga występuje w wielu krajach niezależnie od osiągniętego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Z reguły kraje o takiej orientacji eksportowej cechuje najwyższy stopień integracji struktur produkcyjnych z gospodarką światową.

Jeśli w przeszłości kolonialnej stanowiło to jedną z ważniejszych przeszkód na drodze ich rozwoju, to obecnie, w sytuacji pogłębiania się trudności surowcowych w skali światowej, taka struktura produkcji i eksportu może stać się czynnikiem ułatwiającym modernizację zacofanych sił wytwórczych.

W kilku krajach o surowcowych strukturach produkcji i eksportu stworzono gałęzie przemysłu, które zajmują się wstępnym przetwórstwem surowców mineralnych na potrzeby rynków krajów wysoko rozwiniętych. Chodzi tutaj głównie o przemysł rafineryjny, rozwijany intensywnie w wielu krajach naftowych oraz o przetwórstwo rud metali kolorowych.

3. Specjalizacja rolno-surowcowo-przetwórcza. W niektórych krajach obok rolnictwa i przemysłu wydobywczego ważną proeksportową dziedziną gospodarki jest wstępne przetwórstwo surowców rolnych i mineralnych. Umożliwiają to niektóre gałęzie przemysłu przetwórczego, takie jak spożywczy, drzewny, rafineryjny, kauczukowy, metalurgiczny, rozwinięte w tych krajach na potrzeby rynku krajowego i zagranicznego.

Występują tutaj dwie podgrupy krajów: pierwsza charakteryzuje się słabiej wykształconą strukturą produkcji oraz niższym stop-

niem przetwarzania surowców; drugą, którą tworzą Indie i Meksyk, należy do czołówki rozwojowej w Trzecim Świecie pod względem stopnia dywersyfikacji produkcji i eksportu. W obu krajach udział artykułów przetwórczych w eksporcie towarowym jest już stosunkowo wysoki; w Indiach sięga 45%, w Meksyku - 27. Podobnie jak w Argentynie i Brazylii ma on dość wysoką dynamikę rozwoju.

tego też względu kraje te określa się często mianem szybko rozwijających się eksporterów wyrobów przemysłowych.

4. Specjalizacja przemysłowa - właściwa dla krajów uprzemysłowionych, występuje również w niektórych krajach szybko uprzemysławiających się realizujących proeksportową strategię industrializacji. Taką strategię rozwoju wybrały, między innymi, Korea Południowa, Singapur i Hongkong. Należą one obecnie do poważnych eksporterów nie tylko tradycyjnych produktów przemysłowych, takich jak tekstylia, odzież, wyroby skórzane, lecz także wielu artykułów przemysłu chemicznego, metalowego i maszynowego. Dynamika eksportu tego ostatniego jest godna podkreślenia. Udział, na przykład, maszyn i środków transportu w wartości eksportu towarowego wzrósł w latach 1968-1979 w Korei Południowej z 5,4 do 20,3%, Singapurze z 6,5 do 26,5%, Hongkongu z 10,4 do 16,0%.

Do grupy krajów o przemysłowej specjalizacji eksportu należą także Pakistan i Bangladesz. Ich sektor eksportowy jest jednak słabo rozwinięty, czego wyrazem jest niski udział eksportu w GDP oraz silne niezrównoważenie obrotów międzynarodowych. Główną gałęzią eksportową tych krajów jest przemysł tekstylny.

Specjalizacja usługowa - to również rzadko występujący typ specjalizacji eksportu wśród krajów rozwijających się. Usługi

jako przedmiot eksportu największą rolę odgrywają w Panamie, Jordanii i Egipcie, gdzie są najważniejszym źródłem wpływów dewizowych państwa.

R O Z D Z I A Ł I V

AKUMULACJA I FINANSOWANIE ROZWOJU GOSPODARKI NARODOWEJ

Niezwykle ważnym kryterium, pozwalającym na uwydatnienie roli polityki rozwojowej jest czynnik akumulacji. W szczególności chodzi o udział inwestycji w produkcie wewnętrznym podzielonym i jego wpływ na dynamikę wzrostu, efekty polityki mobilizacji zasobów wewnętrznych na cele rozwojowe, rozmiary i strukturę zewnętrznego finansowania. Analiza tych zagadnień umożliwi nam ustalenie klasyfikacji krajów rozwijających się w aspekcie metod pobudzania i finansowania rozwoju.

4.1. Akumulacja jako czynnik wzrostu.

Spośród różnych czynników wpływających na dynamikę wzrostu szczególna rola przypada akumulacji. Zapewnienie odpowiednio wysokiej stopy akumulacji jest jednym z warunków rozwoju, istotnym zadaniem polityki ekonomicznej.

Kraje rozwijające się zadanie to rozwiązują z różnymi rezultatami. W latach 70-tych udział akumulacji w produkcie wewnętrznym podzielonym osiągał tutaj poziom od kilku procent w Nigrze, Gwinei, Gwinei-Bissau, Nepalu, Burundi i Ugandzie do 35% w Singapurze i Botswanie oraz około 40% w Algierii i Gabonie. W 28 krajach wynosił on powyżej 22%; w 26 od 19 do 22%; w 12 od 14 do 18%, w 17 od 10-14% a w 9 poniżej 10% /zob. tabela 11/. Stopa akumulacji, jaką kraje rozwijające się zapewniły sobie w tym okresie, była z reguły wyższa od osiągniętej w ubiegłym dziesięcioleciu /zob.tab.

12/. W latach 60-tych w żadnym z tych państw nie przekroczyła ona 30%. Jeśli pominiemy Libię, gdzie stopa akumulacji kształtowała się na poziomie około 28%, to za górny pułap akumulowania w tym okresie można przyjąć 22-24% produktu wewnętrznego brutto. Pułap ten osiągnięto w Libii, Algierii, Gabonie, Hongkongu oraz Trynidadzie i Tobago.

Zapewnienie odpowiednio wysokiego udziału akumulacji w produkcie podzielonym nie jest jednak warunkiem wystarczającym do przyspieszenia wzrostu gospodarczego. W wielu krajach "trzeciego świata" stopa akumulacji jest stosunkowo wysoka, ale tempo wzrostu niskie. W latach 70-tych sytuacja taka zaistniała, między innymi, w Argentynie, Panamie, Jamajce, Gujanie, Zambii, Zimbabwie, Zairze, Mauretanii, Liberii, Jordanii. Tak więc, o powodzeniu manewru przyspieszonego wzrostu gospodarczego decydowała zarówno skuteczna mobilizacja środków jak i efektywne ich wykorzystanie. Potwierdza to w pełni analiza wzajemnych związków między tempem wzrostu GDP a zmianami stopy inwestycji i przyrostowej kapitałochłonności. Dane niezbędne do takiej analizy zawarte są w tabeli 13.

Chociaż zależność między stopą inwestycji i dynamiką wzrostu w zasadzie nie budzi wątpliwości, z tabeli 13 widać, że ogólny kierunek tych zmian nie zbiega się. Dynamika tego ostatniego związana jest bardziej z efektywnością inwestycji, aniżeli z częścią produktu wydzielonego na cele akumulacyjne.

Znaczenie czynnika efektywności procesu inwestowania odzwierciedla również analiza zmian w kapitałochłonności wzrostu gospodarczego 69 krajów rozwijających się w okresie 1960-1977./zob. tabela 14/. Tylko w 10 z nich w latach 70-tych stopa inwestycji

obniżyła się w stosunku do lat 60-tych. W pozostałych wzrosła w większym bądź mniejszym stopniu. Jednak tylko w 28 z nich tempo wzrostu GDP zwiększyło się, przy czym w 20 związane było również z obniżeniem się przyrostowej kapitałochłonności.

W 31 krajach, pomimo zwiększenia się stopy inwestycji, dynamika wzrostu produktu wewnętrznego brutto była niższa niż w latach 60-tych. Podwyższenie się kapitałochłonności wzrostu gospodarczego towarzyszyło większości krajów, gdzie nastąpił względny spadek poziomu inwestowania w gospodarce.

Ostatecznym wynikiem analizy kształtowania się stopy akumulacji i kapitałochłonności wzrostu gospodarczego w krajach rozwijających się jest typologia tych krajów w aspekcie metod pobudzania rozwoju. Typologię taką zamieszczamy w tabeli 15. Wyróżniliśmy w niej następujące grupy krajów: 1/ pobudzające rozwój metodą oddziaływania na stopę i efektywność akumulacji; 2/ pobudzające rozwój głównie metodą oddziaływania na stopę akumulacji; 3/ nie stosujące polityki pobudzania rozwoju.

Oddziaływanie na stopę i efektywność akumulacji jest stosunkowo rzadko stosowaną metodą pobudzania rozwoju w "trzecim świecie". W zasadzie metodę tę stosowały w pewnej mierze Dominikana, Paragwaj, Brazylia, Korea Południowa, Hongkong, Tajlandia, Malezja, Filipiny, Mauritius, Tunezja, Wybrzeże Kości Słoniowej i Suazi. Kraje te realizowały różne warianty strategii rozwoju strukturalnego. Pomimo tego ich strategie kształtowania struktury ekonomicznej miały wiele cech wspólnych, mianowicie zakładały aktywną politykę zmian strukturalnych oraz proeksportową orientację rozwoju.

Nakłady inwestycyjne charakteryzowały się wysoką efektywnością również w niektórych krajach naftowych, tj. Libii, Arabii Saudyj-

Tabela 11

Udział akumulacji w produkcie wewnętrznym brutto podzielonym w latach 1970-1978 /w %/

Udział akumulacji w GDP podzielonym	Typy krajów ze względu na poziom rozwoju ^x				
	I	II	III	IV	V
Powyżej .22	Singapur Libia Brazylia Korea Płd Trynidad i Tobago Wenezuela Kostaryka Panama Jamajka Surinam	Iran Syria Tunezja Mauritius Gabon Malezja Gujana	Algieria Wybrzeże Kości Słoniowej Kongo Tajlandia Jordania Zambia	Botswana Liberia Zair Papua - Nowa Gwinea	Mauretania
18-22	Hongkong Reunion Meksyk Argentyna	Ekwador Dominikana Fidzi Kolumbia Nikaragua Filipiny Arabia Saudyjska Irak Paragwaj Turcja	Maroko Honduras Zimbabwe Suazi	Nigeria Kenia Togo Indonezja	Somalia Górna Volta Tanzania Malawi

Udział akumulacji w GDP po- dzielonym	Typy krajów ze względu na poziom rozwoju ^x				
	I	II	III	IV	V
14 - 13		Peru Egipt	Salwador Sri Lanka Gwatemala Boliwi	Kamerun Indie Pakistan	Benin Republika Srodkowoafry- kańska Mali
10 - 14	Chile Urugwaj		Ghana	Senegal Madagaskar Haiti Sudan Sierra Leone Angola Mozambik	Czad Gambia Rwanda Afganistan Bangladesz Etiopia Lesotho
Poniżej 10	Kuwejt			Birma	Jemen Niger Gwinea Gwinea-Bissau Uganda Burundi Nepal

^x patrz rozdział 2.3

Źródło: Yearbook of National Accounts Statistics 1979, New York 1980; Handbook of International Trade and Development Statistics, Supplement 1980, New York 1980.

Tabela 12

Udział akumulacji w produkcie wewnętrznym brutto podzielonym w latach 1960-1970 /w %/

Udział akumulacji w GDP podzielonym		Typy krajów ze względu na poziom rozwoju ^x			
		II	III	IV	V
Powyżej 22	Libia Hongkong Trynidad Tobago	Gabon	Algieria	Botswana	
18-22	Brazylia Wenezuela Jamaika Argentyna Korea Płd Panama	Tunezja Gujana	Tajlandia Zambia Suazi	Kenia Popua - Nowa Gwinea Liberia	
14-22	Meksyk Singapur Kostaryka Chile	Iran Nikaragua Turcja Irak Peru Kolumbia Mauritius Arabia Saudyjska Malezja Egipt	Wybrzeże Kości Słoniowej Zimbabwe Jordania Boliwia Honduras Sri Lanka Ghana	Zair Togo Indie	Republika Środkowoafrykańska Tanzania Benin

Udział akumulacji w GDP podzielonym	Typy krajów ze względu na poziom rozwoju ^x				
	I	II	III	IV	V
10-14	Urugwaj	Syria Ekwador Paragwaj Dominikana	Salwador Gwatemala Maroko	Sierra Leone Kamerun Nigeria Sudan Madagaskar Birna	Uganda Malawi Etiopia Afganistan
Poniżej 10				Haiti Indonezja	Niger Górna Volta Rwanda Lesotho Nepal Gwinea Mali Czad Burundi

x Patrz rozdział 2.3

Źródło: Yearbook of National Accounts Statistics 1979, New York 1980; Handbook of International Trade and Development Statistics, Supplement 1980, New York 1980.

Tabela 13

Średnioroczne tempo wzrostu GDP i wskaźniki akumulacji
w krajach rozwijających się

Grupy krajów w zależności od tempa wzrostu GDP w %	L a t a	Liczba kra- jów	Tempo wzros- tu GDP	Stopa inwe- sty- cji	Przyros- towa ka- pitałō- chłonność
I. 8,6 i wyższe	1960-1970	7	10,0	18,2	1,9
	1970-1977	13	11,0	25,7	2,3
II. 6,6 - 8,5	1960-1970	11	7,3	16,8	2,3
	1970-1977	11	7,6	21,9	2,9
III. 4,6 - 6,5	1960-1970	27	5,4	16,1	3,0
	1970-1977	16	5,7	19,9	3,5
IV. 3,0 - 4,5	1960-1970	12	4,0	14,8	3,7
	1970-1977	15	3,9	16,3	4,2
V. 2,9 i niższe	1960-1970	11	1,6	12,9	8,0
	1970-1977	27	1,8	14,0	7,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Handbook of
International Trade and Development Statistics
1979, New York 1979; Yearbook of National
Accounts Statistics 1979, New York 1980.

Tabela 14

Zmiany w kapitałochłonności wzrostu gospodarczego 69 krajów
rozwijających się w latach 1960-1977

Stopa inwe- stycji	Przyro- stowa kapita- łochłon ność	Tempo wzro- stu GDP	Liczba krajów	K r a j e
+	+	-	31	Singapur, Hongkong, Kostaryka, Nikaragua, Tajlandia, Kenia, Meksyk, Wenezuela, Panama, Jordania, Salvador, Kamerun, Pakistan, Mauretania, Tanzania, Egipt, Argentyna, Honduras, Zambia, Zimbabwe, Sri Lanka, Liberia, Togo, Indie, Papua-Nowa Gwinea, Etiopia, Benin, Jamajka, Gujana, Madagaskar, Górna Volta.
+	-	+	20	Czad, Burundi, Haiti, Malawi, Paragwaj, Kolumbia, Filipiny, Boliwia, Algieria, Trynidad i Tobago, Ekwador, Irak, Turcja, Nigeria, Brazylia, Arabia Saudyjska, Mauritius, Suazi, Tunezja, Lesotho.
+	+	+	6	Korea Płd, Iran, Syria, Malezja, Gwatemala, Maroko.
+	0	+	2	Dominikana, Indonezja
+	-	-	0	
0	-	-	0	
0	+	0	0	
-	+	-	6	Sierra Leone, Peru, Libia, Chile, Urugwaj, Afryka Środkowa.
-	-	+	3	Ghana, Sudan, Birma
-	-	-	1	Niger

Uwaga: Znak + oznacza wzrost odpowiedniego wskaźnika,
znak - oznacza jego spadek,
znak 0 oznacza niezmienny poziom.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Handbook of International Trade and Development Statistics 1979, New York 1979;
Yearbook of National Accounts Statistics 1979, New York 1980.

skiej, Iranie, Iraku, Ekwadorze, Nigerii i Indonezji, co stanowi naturalną konsekwencję szczególnie korzystnych zewnętrznych warunków rozwoju. Faktycznie ich polityka pobudzania rozwoju polegała głównie na zwiększaniu akumulacji w produkcie wewnętrznym. Wyrazem tego może być, na przykład, wzrost stopy akumulacji w latach 1973-1978 w Arabii Saudyjskiej z 8 do 30 punktów, Iranie z 20 do 30, Iraku z 18 do 30 oraz Nigerii z 17 do 29.

Oddziaływanie na stopę akumulacji będzie prawdopodobnie główną metodą pobudzania rozwoju tych krajów również w najbliższej przyszłości. Muszą się one jednak liczyć z ewentualnością ukształtowania się mniej korzystnych zewnętrznych warunków rozwoju oraz ze wzrostem kapitałochłonności wzrostu gospodarczego. Za tą ostatnią ewentualnością przemawia ich strategia uprzemysłowienia, dająca pierwszeństwo rozwojowi podstawowym gałęziom gospodarki narodowej, oraz doświadczenia Algierii i Wenezueli w urzeczywistnianiu tej strategii rozwoju przemysłu.

Najczęściej stosowaną metodą pobudzania rozwoju w krajach rozwijających się jest wpływanie na stopę akumulacji. Kraje stosujące tę metodę można sklasyfikować w dwóch podgrupach: w pierwszej osiągnięcie wysokiej stopy akumulacji zapewniło również stosunkowo wysoką dynamikę rozwoju, w drugiej zaś nie stworzyło przesłanki dla nasilenia procesów rozwoju. Wśród krajów pierwszej podgrupy są, między innymi, Singapur, Algieria, Gabon, Wenezuela, Trynidad, Tobago, Surinam i Botswana, a więc kraje o bardzo wysokim udziale akumulacji w GDP podzielonym. Równie wysoką stopę akumulacji miały niektóre kraje drugiej podgrupy, tj. Panama, Gujana, Jamajka, Kongo, Jordania, Zambia, Liberia, Mauretania czy Zair, które w odróżnieniu od poprzednich nie rozwijały się.

Tabela 15

Typologia krajów rozwijających się w aspekcie metod pobudzania rozwoju
w latach 70-tych

Typy krajów ze względu na poziom rozwoju	Kraje pobudzające rozwój			Kraje nie stosujące polityki pobudzania rozwoju
	Metoda oddziaływania na stopę i efektywność akumulacji	Metoda oddziaływania na stopę akumulacji		
1	2	3	4	5
I	Libia Hongkong Korea Płd Brazylia	Singapur Reunion Kostaryka Meksyk Wenezuela Trynidad i Tobago Surinam	Panama Argentyna Jamajka	Kuwejt Chile Urugwaj
II	Arabia Saudyjska Iran Irak Syria Malezja Mauritius Dominikana Paragwaj Filipiny Tunezja Ekwador	Gabon Kolumbia Egipt Turcja Nikaragua Fidzi	Peru Gujana	

1	2	3	4	5
III	Wybrzeże Kości Słoniowej Suazi Tajlandia	Gwatemala Algieria Sakwador Maroko	Kongo Jordania Sri Lanka Honduras Zambia Zimbabwe	Boliwia Ghana
IV	Nigeria Indonezja	Kenia Botswana Pakistan Kamerun	Papua-Nowa Gwinea Togo Liberia Indie Zair	Sierra Leone Birma Sudan Haiti Madagaskar Mozambik Angola Senegal
V		Tanzania Malawi Jemen	Mauretania Somalia Mali Republika Środkowo- afrykańska Górna Volta	Lesotho Niger Gwinea Gwinea-Bissau Gambia Rwanda Burundi Etiopia Afganistan Nepal Bangladesz Uganda Mali Czad

x Patrz rozdział 2.3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Handbook of International Trade and Development Statistics, Supplement 1980, New York 1980; Yearbook of National Accounts Statistics 1979, New York 1980.

Wiele krajów rozwijających się, w tym większość najmniej rozwiniętych nie stosuje w ogóle polityki pobudzania rozwoju. Nie zapewniły one sobie nawet minimalnej stopy akumulacji /według naszych obliczeń około 13%/ , umożliwiającej reprodukcję rozszerzoną. Jest to wynikiem uzależnienia rozwoju od rozmiarów przyływu środków ze źródeł zewnętrznych.

4.2. Podaż oszczędności wewnętrznych a potrzeby akumulacyjne.

W związku z uzależnianiem dynamiki rozwoju w większości krajów rozwijających się głównie od rozmiarów akumulacji, szczególnego znaczenia nabiera mobilizacja zasobów wewnętrznych; urasta ona do podstawowego zadania polityki ekonomicznej państwa w sferze akumulacji. Jeśli efekty tej polityki utożsamimy z udziałem oszczędności wewnętrznych w produkcie wewnętrznym brutto, to zauważymy jak zróżnicowane są możliwości rozwojowe poszczególnych krajów, z jak odmiennymi problemami borykają się one w sferze akumulacji. Dla jednych najważniejszym zadaniem jest sensowne spożytkowanie występujących w obfitości zasobów kapitałowych, dla drugich zasadniczym problemem jest wydzielenie z dochodu narodowego środków na zaspokojenie minimalnych potrzeb akumulacyjnych.

W latach 70-tych w 13 krajach udział oszczędności wewnętrznych w GDP wynosił powyżej 25 punktów, w tym w Arabii Saudyjskiej i Kuwejcie - ponad 60, Libii i Gabonie - około 45 - 50, Iranie i Iraku - w granicach od 35 do 40, Trynidadzie i Tobago, Wenezueli i Algierii - prawie 33. Równie wysoki jest ich udział w produkcie krajów nienaftowych, których struktury gospodarcze są silnie zorientowane na zewnątrz. Są wśród nich kraje rolnicze, jak Wybrzeże Kości Słoniowej, Mauritius i Kenia oraz z rozwiniętym

przemysłem wydobywczym, tj. Zambia, Zimbabwe, Liberia, Surinam, Suazi. Stosunkowo wysoką akumulację wewnętrzną mają także kraje najbardziej zaawansowane pod względem przemysłowym. Pewien wyjątek stanowią tutaj tylko Chile i Urugwaj, których akumulacja wewnętrzna jest niska na reprezentowany przez nie poziom rozwoju.

Z drugiej strony istnieje znacznie liczniejsza grupa krajów z niską, a nawet ujemną akumulacją wewnętrzną. W zdecydowanej większości należą do nich kraje najsłabiej rozwinięte, których struktury społeczno-ekonomiczne praktycznie pozbawiają je szans samodzielnego rozwoju. Wytworzony tutaj dochód narodowy nie tylko że nie daje większych możliwości akumulacyjnych, lecz niejednokrotnie nie zaspakaja minimalnych potrzeb konsumpcyjnych społeczeństwa.

W wielu krajach rozwijających się można zauważyć pewien postęp w mobilizacji zasobów wewnętrznych na cele rozwojowe /zob. tabela 17/. Jednak jest on nierównomierny, ponieważ dotyczy głównie krajów stosunkowo lepiej rozwiniętych oraz o korzystniejszym położeniu w gospodarce światowej. Na przykład, w latach 70-tych dostrzega się znaczny wzrost roli wewnętrznych źródeł akumulacji w krajach naftowych oraz w krajach szybko uprzemysławiających się /Korea Południowej, Singapurze, Hongkongu, Brazylii, Meksyku, Malezji, Tajlandii/. Pozytywnym tendencjom w tych krajach towarzyszyły jednak tendencje negatywne w drugich. W produkcji wielu krajów Azji, Afryki i Ameryki Łacińskiej obniżył się udział oszczędności wewnętrznych. Zjawisko to wystąpiło w różnych krajach; większych i mniejszych, lepiej i gorzej rozwiniętych. Przy tym charakterystyczne jest to, że spowodowało ono obniżenie się dynamiki rozwoju gospodarczego.

Tabela 16

Udział oszczędności wewnętrznych w GDP podzielonym w latach 1970-1978

Oszczędności wewnętrzne w % do GDP	Typy krajów ze względu na poziom rozwoju ^x				
	I	II	III	IV	V
Powyżej 25	Libia Trynidad i Tobago Wenezuela Kuwejt	Malezja Iran Irak Arabia Saud. Surinam	Gabon Algieria Zambia	Liberia	
22 - 25	Singapur	Mauritius	Wybrzeże Kości Słoniowej	Nigeria Angola	
19 - 22	Brazylia Korea Południowa Meksyk Panama Argentyna	Ekwador Kolumbia	Zimbabwe	Suazi Indonezja Kenia	
16 - 19	Hongkong Jamajka	Tunezja Dominikana Nikaragua Filipiny Gujana	Tajlandia	Indie Togo	Zair
13 - 16	Kostaryka	Paragwaj Turcja Fidżi Peru	Boliwia Salwador Kongo Honduras	Kamerun Papua	Mauretania

Oszczędności wewnętrzne w % do GDP	Typy krajów ze względu na poziom rozwoju ^x				
	I	II	III	IV	V
10 - 13	Chile Urugwaj	Syria	Gwatemala Maroko Sri Lanka Ghana	Madagaskar	Botswana Tanzania Etiopia Uganda
5 - 10		Egipt		Pakistan Senegal Sudan Birma Sierra Leone Mozambik	Malawi Afganistan Bangladesz Benin
0 - 5				Haiti	Somalia Rwanda Mali Gambia Republika Środkowoafrykańska Czad Gwinea Burundi Nepal
	Reunion		Jordania		Jemen Niger Górna Volta Gwinea-Bissau

^x Patrz rozdział 2.3

Źródło: Opracowano na podstawie: Yearbook of National Accounts Statistics 1979, UN New York 1980, vol II; Handbook of International Trade and Development Statistics, UNCTAD, New York, 1979.

Tabela 17

Zmiana udziału oszczędności wewnętrznych w GDP podzielonym w krajach rozwijających się w latach 1970-1978 w stosunku do lat 1960-1970

Wzrost lub spadek udziału oszczędności wewnętrznych w GDP w % do GDP	Typy krajów ze względu na poziom rozwoju ^X				
	I	II	III	IV	V
10	Singapur Korea Płd	Iran Arabia Saud.	Algieria	Nikaragua Indonezja Papua-Nowa Gwinea	
5 - 10	Trynidad i Tobago Hongkong	Mauritius Ekwador Malezja Dominikana		Togo	Malawi
2 - 5	Libia Brazylia Meksyk Panama	Tunezja Syria Irak Nikaragua	Boliwia Salwador Tajlandia	Indie Madagaskar	
0 - 2	Kostaryka Argentyna Wenezuela	Kolumbia Filipiny	Maroko Gwatemala Zimbabwe	Kenia Kamerun Liberia Haiti	Czad Benin
0-/-2/		Turcja Paragwaj Peru	Honduras Sri Lanka	Pakistan Birna	Burundi Etiopia
/-2/-/-5/	Urugwaj Chile Jamajka	Egipt Gujana	Suazi Zambia Ghana	Sudan Sierra Leone	Tanzania Górna Volta
/-5/			Jordania		Lesotho Niger

^X Patrz rozdział 2.3

Źródło: Opracowano na podstawie: Yearbook of National Accounts Statistics 1979, New York 1980.

Tabela 13

Niedobór oszczędności wewnętrznych w krajach rozwijających się
w latach 1970-1978

Niedobór oszczędności wewnętrznych w % do GDP	Typy krajów ze względu na poziom rozwoju ^x				
	I	II	III	IV	V
Poniżej /-5/	Libia Kuwejt Wenezuela Trynidad i Tobago	Arabia Saudyjska Irak Iran		Liberia Angola	
0-/-5/		Malezja	Gabon Wybrzeże Kości Słoniowej Ghana Zambia Zimbabwe	Suazi Nigeria Indonezja	Uganda
0 - 2	Brazylia Meksyk Argentyna Chile Urugwaj	Ekwador Mauritius Kolumbia Peru	Boliwia	Kenia Birma Indie Togo	Etiopia
2 - 5	Korea Połudn. Hongkong	Tunezja Dominikana Paragwaj Nikaragua Filipiny	Gwatemala Salwador Tajlandia Sri Lanka	Kamerun Sudan Sierra Leone Madagaskar Mozambik	Gwinea Burundi

Niedobór oszczędności wewnętrznych w % do GDP	Typy krajów ze względu na poziom rozwoju ^x				
	I	II	III	IV	V
5 - 10	Kostaryka Panama Jamajka	Turcja Egipt Gujana	Algieria Maroko Honduras	Haiti Pakistan Senegal Papua	Gambia Rwanda Niger Bangladesz
10 - 15	Singapur	Syria	Kongo		Malawi Jemen Mali Czad Zair Benin Republika Środkowo-afrykańska
	Reunion		Jordania		Botswana Lesotho Somalia Mauretania Gwinea-Bissau Górna Volta

x Patrz rozdział 2.3

Źródło: Opracowano na podstawie: Yearbook of National Accounts Statistics 1979, New York 1980.

Podaż oszczędności wewnętrznych tylko w kilkunastu krajach rozwijających się zaspakaja ich potrzeby akumulacyjne. W większości z nich jest ona niedostateczna. Niedobór ten w zależności od warunków konkretnego kraju /poziomu rozwoju, struktury gospodarki narodowej, miejsca w międzynarodowym podziale pracy, aktywności polityki ekonomicznej/ przybiera różną skalę. W latach 1970-1978 wynosił on od około 2 do 15% produktu danego kraju /zob. tabela 18/. W wielu z nich był on znacznie zaniżony z powodu bardzo niskiej stopy akumulacji /na przykład, w krajach najmniej rozwiniętych/. Deficyt ten jest pokrywany z zewnętrznych źródeł akumulacji.

4.3. Rozmiary i struktura zewnętrznego finansowania.

Niedostateczna podaż zasobów wewnętrznych zmusza kraje rozwijające się do finansowania zewnętrznego rozwoju gospodarki narodowej. Kapitał zagraniczny napływa tutaj w różnej postaci. Najważniejsza rola przypada publicznej pomocy rozwojowej, kredytom zagranicznym oraz inwestycjom bezpośrednim.

1/ Pomoc publiczna.

Pomoc publiczna obejmuje środki finansowe dostarczone krajom rozwijającym się przez oficjalne organizacje. W znacznej mierze ma ona cechy pomocy charytatywnej, udzielanej głównie krajom najmniej rozwiniętym¹.

Pomoc publiczna może mieć charakter bilateralny lub multilateralny. Pomoc bilateralna udzielana jest przez rządy poszczególnych państw; pomoc multilateralna przez różne agendy ONZ oraz inne

¹ Zasadniczym jej elementem są dary, które stanowią prawie 70% jej sumy. Reszta to pożyczki, udzielane na stosunkowo korzystnych warunkach finansowych /długoterminowe, niskoprocentowane, w znacznej części umarzalne/. Z jej przypływem wiąże się tylko nieznaczny odpływ kapitału.

międzynarodowe organizacje. Znaczenie tej ostatniej systematycznie zwiększa się /zob. tabela 19/.

Tabela 19

Środki dostarczone krajom rozwijającym się w ramach publicznej w latach 1965, 1970 i 1979.

Wyszczególnienie	1965		1970		1979	
	mln dol	%	mln dol	%	mln dol	%
Pomoc publiczna ogółem	5913	100	6787	100	22 375	100
w tym:						
- bilateralna	5550	94	5663	83	15 914	71
- multilateralna	363	6	1124	17	6 461	29

Źródło: OECD. Development Cooperation. Paris, 1980, s. 200; 1979, s. 226; 1976, s. 229.

System pomocy publicznej jest często krytykowany¹. Zarzuca mu się, że jest instrumentem wpływu lub dominacji krajów rozwiniętych. To prawda, że koncepcji pomocy brakuje jasności i precyzji i stosunkowo łatwo jest pokazać, że kraj pomagający może ocenić ją na swoją korzyść. Lecz fakt, że pomoc nie będzie zawsze bezinteresowna nie wystarczy do wykazania jej efektów negatywnych lub jej nieprzydatności.

Korzyści z niej płynące są bezsprzeczne. Pozwala ona zmniejszyć niedostatek kapitałów i wykwalifikowanej siły roboczej, umożliwia transfer dóbr i usług nie wytwarzanych w krajach rozwijają-

¹ Patrz: M. Penouil, *Socio-économie du sous-développement*, Paris 1979, s. 367-369.

jących się, przyczynia się do zrównoważenia ich bilansu płatniczego. Korzyści te są tym bardziej ewidentne, że element hojności jest wysoki.

Pomoc publiczna nie jest pozbawiona także negatywnych stron. Jej udzielenie uzależnione jest często od spełnienia przez beneficjenta określonych warunków politycznych i ekonomicznych. W przypadku pomocy wiązanej rodzi ona efekty mnożnikowe i komplementarne, które odczuwane są w gospodarce rozwiniętej. Są to dochody powstałe przy sposobności realizowanych inwestycji, płatności importowe, ewentualne płatności z tytułu obsługi zadłużenia zagranicznego, korzyści zewnętrzne dla nowych przedsięwzięć podejmowanych przez kapitał prywatny. Ten stan rzeczy jest często krytykowany, podczas gdy jest on związany z wszelkim systemem rozwoju bazującym na nabywaniu za granicą środków produkcji. Jest to więc związane z ich zacofaniem, z nieobecnością gałęzi wytwarzających niezbędne dobra wyposażenia kapitałowego, które muszą być importowane¹.

Pomoc jest krytykowana również z innych względów: niedostateczne umiejscowienie jej w programach rozwoju, długość terminów realizacji projektów, niepewność beneficjentów co do realizacji ich planów rozwoju, nieudolność koordynacji pomocy pod kątem potrzeb krajów rozwijających się, niedostateczny pożytek ekonomicznych projektów realizowanych z punktu widzenia politycznego.

2/ Kredyty zagraniczne.

Jest to obecnie najważniejsze źródło finansowania zewnętrznego. one realizowane albo na międzynarodowym rynku finansowym

¹ Tamże.

albo przez międzynarodowe organizacje.

Pożyczki na rynku międzynarodowym mogą przybierać zasadniczo dwie postacie: pożyczek pod zastaw obligacji i eurokredytów bankowych.

Pierwsza, pomimo dużej dynamiki wzrostu, odgrywa jeszcze niewielką rolę. Jest dostępna dla stosunkowo małej grupy państw. Głównymi pożyczkobiorcami są Brazylia i Meksyk. Oprócz nich, ale w znacznie mniejszej skali, korzystają z tej formy kredytowania rozwoju niektóre kraje Ameryki Łacińskiej, Azji /Korea Poł., Singapur, Hongkong, Malezja/ i Afryki /Wybrzeże Kości Słoniowej, Gabon/.

Rynek eurokredytowy jest teoretycznie rzecz biorąc otwarty dla prawie wszystkich krajów rozwijających się. Rozwój tej formy finansowania jest niezwykle szybki; suma eurokredytów udzielonych krajom rozwijającym się wzrosła z 0,5 mld dol w 1970 roku do 11 mld w 1975 i 35 mld w 1979¹. Największy udział w tym mają banki amerykańskie, które bezpośrednio lub za pośrednictwem eurorynku kontrolują 2/3 kredytów udzielanych krajom rozwijającym się ze źródeł prywatnych. W ich strategii kredytowej szczególne miejsce zajmują Brazylia i Meksyk, które absorbują 40% eurokredytów. Z innych krajów, będących przedmiotem ich znacznego zainteresowania można wymienić ponadto: Argentynę, Wenezuelę, Chile, Koreę Południową, Filipiny, Indonezję, Malezję, Maroko i Nigerię /zob.tabela 12/.

¹ W znacznej mierze wiąże się to z zasileniem tego rynku petrodolarami. O ile w latach 1975-1977 kraje OPEC lokowały tutaj średniorocznie po 10 mld dol, to w latach 1978-1979 powyżej 30 mld. W tej sytuacji banki prywatne zdecydowały się rozszerzyć zakres eurowalutowych operacji, przemieszczając wolne środki na "peryferie" świata kapitalistycznego, jakimi są kraje rozwijające się.

Tabela 20

Eurokredyty dostarczone krajom rozwijającym się
w latach 1975-1979

Wyszczególnienie	1975		1979	
	mld dol	%	mld dol	%
Kraje rozwijające się ogółem	11,11	100	35,33	100
Ameryka Łacińska	5,74	52	22,61	64
Meksyk	2,15	19	7,65	22
Brazylia	2,12	19	5,71	16
Wenezuela	0,20	2	3,23	9
Argentyna	0,03	-	2,12	6
Chile	-	-	0,69	2
Azja i Oceania	4,33	39	8,73	25
Korea Południowa	0,33	3	2,59	7
Filipiny	0,22	2	1,67	5
Indonezja	1,61	14	0,67	2
Malezja	0,42	4	0,20	1
Afryka	1,04	9	4,19	12
Algieria	0,50	5	1,67	5
Nigeria	-	-	1,12	3
Maroko	0,20	2	0,45	1

Źródło: Mirowa Ekonomia i Międzynarodnyje Otnoszenija,
1981 nr 5, s. 87.

Spośród organizacji międzynarodowych na czoło wysuwa się Międzynarodowy Bank Odbudowy i Rozwoju, często określany mianem Banku Światowego. Ze względu na sumę kapitału znajdującymi się w jego dyspozycji spełnia on rolę światowej centrali finansowania rozwoju.

Bank jako instytucja świata kapitalistycznego, w swojej polityce udzielania pomocy finansowej kieruje się kryterium rentowności ujęciu rynkowym, i to odnoszącym się do całych sektorów gospodarki czy wręcz całej ekonomiki. W istocie rzeczą zasadniczą część środków Bank kieruje do krajów nie tyle najbardziej potrzebujących, co do obszarów gwarantujących najszybszy zwrot wypłaconych sum. Istotne znaczenie ma tu również postulat proeksportowej reorientacji gospodarki otrzymującej pomoc, i to orientacji na potrzeby i rynki krajów udzielających pomocy.

Działalność Banku Światowego uzupełnia Międzynarodowe Stowarzyszenie Rozwoju /IDA/.

Kredyty IDA udzielane są na warunkach bardzo dogodnych, bliskich charytatywnym /okres spłaty sięga 40 lat, niska stopa oprocentowania/. W 1977 roku osiągnęły one sumę 1,3 mld dol., co stanowi czwartą część kredytów Banku. Głównymi kredytobiorcami są tutaj kraje Azji Południowej i Afryki, które w ograniczonym stopniu korzystają z kredytów Międzynarodowego Banku Odbudowy i Rozwoju.

3/ Inwestycje bezpośrednie.

Inwestycje bezpośrednio należą do najbardziej kontrowersyjnej formy przyływu zagranicznego kapitału do krajów rozwijających się. Twierdzi się, że sprzyjają one zwiększeniu produkcji i dochodów, otrzymaniu nowej technologii, rozszerzeniu eksportu, wzrostowi wpływów podatkowych do budżetu państwa i w odróżnieniu od innych form lokat zagranicznego kapitału nie okazują specjalnie negatywnego wpływu na stan bilansu płatniczego. Poza tym, mówi się o "socjalnym efekcie", jaki przynosi słabo rozwiniętej gospodarce przyływ kapitału prywatnego, przewyższającym zyski z inwestycji, to jest o tym, że inwestycje bezpośrednie przynoszą nie

tylko kapitał, lecz także zdolności "menadżerskie", personel techniczny, znajomość nowoczesnej technologii i organizacji, nowe wdrożenia w sferze techniki produkcji¹.

Niewątpliwie, że przepływ kapitału zagranicznego w postaci inwestycji bezpośrednich może sprzyjać określonemu rozwojowi sił wytwórczych. Ale jednocześnie ujawnia się negatywna strona tego procesu: wzmożenie jednostronnego rozwoju gospodarki narodowej i przekształcenie jej w dodatek silnych zagranicznych monopolii, zgniecenie miejscowej przedsiębiorczości, pojawienie się tendencji dekapitalizacji gospodarki narodowej². Przy tym należy mieć na względzie również to, że inwestycje bezpośrednie w krajach rozwijających się, są instrumentem podtrzymywania zależności politycznej i ekonomicznej tych krajów od ich byłych metropoli. Rzeczywiście, wysoki udział poszczególnych krajów kapitalistycznych w całości inwestycji bezpośrednich wielu krajów rozwijających się, które w przeszłości znajdowały się w kolonialnej lub półkolonialnej zależności od nich, świadczy o tym, że inwestycje bezpośrednie są ważną formą wpływu tych krajów na "Trzeci Świat".

Na przykład, w Ameryce Łacińskiej na udział USA przypada od 54 do 93% wszystkich inwestycji bezpośrednich; na Filipinach - 88,4%, w Korei Południowej - 92,3%; brytyjskie inwestycje bezpośrednie przeważają w byłych angielskich koloniach; w krajach Afryki wynoszą

¹ G.Meier, 'Leading Issues in Economic Development', Oxford, 1971, s. 299.

² Według ocen ONZ w latach 1970-1977 z krajów rozwijających się wywieziono 83 mld dol w postaci zysków od zagranicznych inwestycji bezpośrednich, w tym 55 mld dol z krajów naftowych /obliczono na podstawie: Handbook of International Trade and Development Statistics, New York 1979/.

one od 59 do 93% wszystkich inwestycji bezpośrednich, w Indiach - 64,6%, Sri Lance - 95,1%; inwestycje francuskich monopolii dominują w krajach, będących przedtem koloniami Francji. Wynoszą one tutaj od 72 do 96% ogółu inwestycji bezpośrednich¹.

Inwestycje bezpośrednio w krajach rozwijających się koncentrują się w niewielkiej grupie państw /zob.tabela 21/. W latach 1970-1977 najwięcej zainwestowano w Ameryce Łacińskiej oraz Azji Południowo-Wschodniej, zwłaszcza w grupie krajów określanych mianem szybko rozwijających się eksporterów artykułów przemysłowych. W porównaniu z latami 60-tych zmniejszyła się rola krajów Bliskiego i Środkowego Wschodu, z powodu pełnej lub częściowej nacjonalizacji zagranicznych przedsiębiorstw w sektorze naftowym. Kapitał obcy pomijał dotychczas praktycznie kraje najmniej rozwinięte, gdzie średnioroczny przypływ kapitału w postaci inwestycji bezpośrednich wynosi kilkadziesiąt milionów dolarów, co stanowi mniej niż 1% ogólnej sumy inwestycji w "Trzecim Świecie".

O stopniu koncentracji przestrzennej inwestycji bezpośrednich w krajach rozwijających się może także świadczyć stan aktywów zagranicznych zaangażowanych w tych krajach /zob.tabela 22/.

Ameryce Łacińskiej największymi aktywami zagranicznymi dysponują Brazylia /14,5 mld dol w 1979 r./, Meksyk, Argentyna, Wenezuela, O ich miejscu w strategii inwestowania zagranicznych monopolii może świadczyć także to, że przyrost aktywów w tych krajach w latach 70-tych był znacznie wyższy od ogólnej sumy kapitałów zaangażowanych w Afryce w 1977 roku.

¹ A. World Divided. The Less Developed Countries in the International Economy, Ed. by G.K. Helleiner, Cambridge 1976, s. 115.

Tabela 21

Inwestycje bezpośrednie w krajach rozwijających się w latach
1970-1979 /w mld dol/

Kraje rozwijające się ogółem:	45 206	Maroko	212
Ameryka Łacińska	26 962	Niger	43
Argentyna	557	Nigeria	2 874
Boliwia	49	Rwanda	37
Brazylia	13 345	Senegal	- 95
Chile	- 225	Sierra Leone	74
Kolumbia	526	Somalia	-
Kostaryka	443	Sudan	-
Dominikana	412	Suazi	139
Ekwador	656	Tanzania	-
Salwador	115	Togo	- 24
Gwatemala	666	Tunezja	578
Gujana	- 61	Uganda	1
Haiti	69	Kamerun	132
Honduras	74	Górna Volta	8
Jamajka	522	Zair	438
Meksyk	5 059	Zambia	- 140
Nikaragua	111	Azja Zachodnia	- 544
Panama	- 250	Iran	2 456
Paragwaj	166	Irak	- 779
Peru	659	Jordania	52
Surinam	- 29	Kuwejt	- 291
Trynidad i Tobago	1 105	Arabia Saudyjska	-3 627
Urugwaj	195	Syria	-
Wenezuela	- 207	Turcja	858
Afryka	6 211	Jemen	8
Algieria	934	Azja Płd i Płd-Wsch.	12 221
Benin	20	Bangladesz	-
Rep. Środkowoafrykańska	27	Birma	-
Czad	39	Indie	- 30
Kongo	244	Indonezja	1 944
Etiopia	108	Korea	743
Gabon	425	Malezja	3 588
Gambia	2	Nepal	-
Ghana	244	Pakistan	180
Kości Słoniowej	303	Filipiny	633
Nalgańska	64	Singapur	4 319
Mali	100	Sri Lanka	52
Mali	16	Tajlandia	792
Mauretania	- 73	Oceania	356
Mauritius	20	Fidzi	80
Egipt	1 638	Papua	276

Źródło: Handbook of International Trade and Development
Statistics, Supplement 1980, Now York 1980, s.221-261.

Wysoki stopień koncentracji przestrzennej inwestycji bezpośrednich charakterystyczny jest także dla krajów Afryki.

W 1977 roku prawie 80% aktywów zagranicznych było zaangażowanych w 17 krajach tego kontynentu. Największe sumy przypadają na Zair, Nigerię, Liberię, Gabon, Kenię, Libię, Wybrzeże Kości Słoniowej, Algierię, Kamerun, Senegal, Maroko, Zambię, Ghanę, Tunezję, Gwineę, Egipt i Madagaskar.

W Azji najczęściej zainwestowano w krajach ASEAM, Hongkongu, Korei Południowej, Indiach oraz krajach naftowych Bliskiego i Środkowego Wschodu.

Inwestycje bezpośrednie obciążone są niekiedy tradycjami kolonialnymi, kiedy to kapitał obcy tworzył enklawy, nie powiązany z resztą gospodarki, tak że ich rozwój prowadził do dezintegracji struktury społeczno-ekonomicznej. Tendencje takie charakterystyczne są dla wielu krajów Afryki i Bliskiego Wschodu, gdzie inwestycje bezpośrednie skoncentrowane są w sektorze agrarno-surowcowym. Przyczyny tego są na ogół znane - wąski rynek wewnętrzny, słabo rozwinięta infrastruktura, brak wykwalifikowanych kadr.

Począwszy od lat 60-tych przedmiotem inwestowania kapitału anicznego staje się coraz częściej przemysł przetwórczy.

Tę rolę lokaty kapitałowe dominują w krajach stosunkowo zaawansowanych pod względem przemysłowym. I tak w połowie lat 70-tych stanowiły one w Argentynie 65% ogólnej sumy aktywów zagranicznych; Brazylii - 76,5; Kolumbii - 44,2; Meksyku - 77,5; Tajlandii - 93,1; Hongkongu - 100; Singapurze - 59,3; Indiach - 92; Filipinach - 48,7; Korei Południowej - 80,1¹.

¹ Les sociétés transnationales dans le développement mondial, Un Reexamen, New York 1978, s. 291.

Tabela 22

Stan aktywów zagranicznych w niektórych krajach
rozwijających się w 1977 roku /w mln dol/

Brazylia /1/	15 900
Meksyk /2/	8 420
Wenezuela /1/	1 530
Argentyna	2 080
Trynidad i Tobago	1 420
Peru	2 020
Kolumbia	1 050
Nigeria	3 530
Zair	1 110
Liberia	1 035
Gabon	740
Libia	530
Kenia	510
Wybrzeże Kości Słoniowej	500
Algieria	360
Kamerun	355
Senegal	350
Maroko	325
Zambia	315
Ghana	275
Egipt	217
Rep. Malgaska	180
Indonezja /1/	8 200
Malezja	3 080
Iran	2 740
Singapur	2 690
Indie /4/	2 400
Hongkong /4/	1 950
Filipiny	1 420
Korea Płd /3/	1 280
Tajlandia	805
Bangladesz /1/	200

/1/ 1979

/2/ 1980

/3/ 1978

/4/ 1976

of
Źródło: Handbook International Trade and Development
Statistics, Supplement 1980, New York 1980, s.212-
261; OECD. Development Cooperation. Review 1979,
Paris 1979, tablica E1; Les sociétés trans-natio-
nales dans le développement mondial. Un Reexamen,
New York 1978, s. 285.

Wzmożenie ekspansji przemysłowej korporacji do krajów rozwijających się następuje zasadniczo w trzech kierunkach.

Pierwszym jest rozwijanie przetwórstwa miejscowych surowców mineralnych na potrzeby rynków krajów rozwiniętych. Przesłanką tworzenia surowcowoprzetwórczych zdolności produkcyjnych jest wzrost kosztów produkcji w krajach rozwiniętych, z powodu znacznego zdrożenia surowców i energii oraz zwiększenia nakładów na ochronę środowiska naturalnego. Zmusza to korporacje do przemieszczenia do krajów rozwijających się materiałochłonnych, energochłonnych i uciążliwych dla środowiska gałęzi przemysłu.

Drugim kierunkiem inwestowania w przemyśle przetwórczym jest rozbudowa jego niektórych gałęzi, nie związanych bezpośrednio z przerobem surowców, na potrzeby rynków wewnętrznych krajów rozwijających się. Ten kierunek inwestowania popierają rządy wielu państw, realizujących antyimportową strategię uprzemysłowienia.

Trzecim kierunkiem ekspansji przemysłowej korporacji do krajów rozwijających się, jest tworzenie przedsiębiorstw w przemyśle przetwórczym dla zaopatrzenia rynków krajów kapitalistycznych. Koszty wytwarzania szeregu rodzajów produkcji, w pierwszym rzędzie pracochłonnych, wymagających znacznych nakładów mało wykwalifikowanej siły roboczej, są tutaj niższe, niż w tych ostatnich.

4.4. Klasyfikacja krajów rozwijających się w aspekcie metod finansowania rozwoju.

W dziedzinie metod finansowania rozwoju wymienia się najczęściej dwa wzorce strategii rozwojowej - strategię rozwoju samodzielnego /self-reliance/ oraz strategię zorientowaną na przyływ zagranicznego kapitału.

Strategia rozwoju samodzielnego jest strategią opierania się głównie na wewnętrznych siłach i czynnikach rozwoju, przy silnej kontroli nad czynnikami zewnętrznymi. Uważa się ją za najbardziej pożądaną wzorzec strategii rozwojowej, co oczywiście nie znaczy, że jest on istotnie realizowany.

Programy rozwoju finansują z wewnętrznych źródeł akumulacji głównie kraje naftowe. Większość z nich ma nawet problemy z efektywnym zagospodarowaniem wpływów eksportowych, których znaczna część przekształca się w rezerwy walutowe. Faktycznie są one znaczącym eksportem kapitału i to zarówno do krajów rozwiniętych jak i rozwijających się.

Zasoby wewnętrzne są również podstawą rozwoju Malezji, Wybrzeża Kości Słoniowej, Zambii, Suazi i Liberii, które także posiadają pewną nadwyżkę oszczędności wewnętrznych. Nadwyżka ta w trzech ostatnich krajach systematycznie zmniejsza się na skutek niekorzystnych tendencji w handlu zagranicznym, tj. niedostatecznej dynamiki eksportu w stosunku do szybko narastających potrzeb importowych.

Do grupy państw opierających się głównie na wewnętrznych źródłach akumulacji można także zaliczyć Argentynę, Kolumbię, Zimbabwę oraz Ghanę. W odróżnieniu od poprzednich nie dysponują one żadną nadwyżką oszczędności wewnętrznych. W latach 60-tych, orientowały się na wewnętrzne źródła akumulacji ponadto takie kraje, jak Brazylia, Iran, Peru, Urugwaj, Filipiny, Kamerun, Kenia, Zair, Tanzania. Kraje te później zmieniły swoją strategię finansowania rozwoju, przykładając dużo większą wagę do wewnętrznych źródeł akumulacji. Wiązało to się z pewnymi trudnościami w zbilansowaniu obrotów międzynarodowych, jak i z dążeniami do przyspieszenia wzrostu gospodarczego.

Tabela 23

Typologia krajów rozwijających się w aspekcie metod finansowania rozwoju w latach
1970-1978

Typy krajów ze względu na poziom rozwoju ^x	Strategia rozwoju samodzielnego	Strategia zorientowana na przepływ zagranicznego kapitału ^{xx}			
		Zasoby zewnętrzne uzupełnieniem wewnętrznej bazy akumulacji	Stosunkowo duża rola zewnętrznych źródeł akumulacji	Finansowanie rozwoju w równej mierze z wewnętrznymi i zewnętrznymi źródłami akumulacji	Zasady zewnętrzne podstawą rozwoju
1	2	3	4	5	6
I	Libia Wenezuela Argentyna Kuwejt Trynidad i Tobago	Brazylia Korea Płd Surinam Panama Hongkong Meksyk Chile Urugwaj	Singapur Kostaryka Jamajka		Reunion
II	Arabia S. Iran Irak Gabon Malezja Kolumbia	Tunezja Mauritius Ekwador Dominikana Nikaragua Filipiny Paragwaj Peru	Turcja Fodżi Gujana	Syria Egipt	
III	Wybrzeże Kości Słoniowej Ghana Suazi Zimbabwe Zambia	Algieria Salwador Boliwia Gwatemala Tajlandia Sri Lanka	Maroko Honduras	Kongo	Jordania

1	2	3	4	5	6
IV	Liberia Nigeria Indonezja Angola	Kenia Togo Kamerun Indie Birna	Zair Papua-Nowa Gwinea Pakistan Sudan Sierra Leone Mozambik Madagaskar	Senegal Haiti	Botswana
	Uganda	Etiopia	Afganistan	Tanzania Malawi Rwanda Bangladesz Burundi Nepal Republika Środ- kowoafrykańska	Mauretania Somalia Górna Volta Benin Mali Czad Gambia Jemen Lesotho Niger Gwinea Gwinea-Bissau

x Patrz rozdział 2.3

xx Jako kryterium wyróżniania wariantów tej strategii rozwoju przyjmujemy udział zasobów zewnętrznych w funduszu akumulacji; wynosi on do 20%, od 20 do 40%, od 40 do 60% oraz powyżej 60% dla poszczególnych wariantów.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Yearbook of National Accounts Statistics 1979, New York 1980; Handbook^{of} International Trade and Development Statistics, Supplement 1980, New York 1980.

Tabela 24

Typologia krajów rozwijających się w aspekcie metod finansowania latach
1960-1970

Typy krajów ze względu na poziom rozwoju ^x	Strategia rozwoju samodzielnego	Strategia zorientowana na przyływ zagranicznego kapitału ^{xx}			
		Zasoby zewnętrzne uzupełnieniem wewnętrznej bazy akumulacji	Stosunkowo duża rola zewnętrznych źródeł akumulacji	Finansowanie rozwoju w równej mierze z wewnętrznymi i zewnętrznymi źródłami akumulacji	Zasoby zewnętrzne podstawą rozwoju
1	2	3	4	5	6
I	Libia Wenezuela Trynidad i Tobago Kuwejt Argentyna Urugwaj	Brazylia Meksyk Panama Chile Jamajka	Kostaryka	Hongkong Korea Płd	Singapur Reunion
II	Arabia Saudyjska Iran Irak Malezja Kolumbia Peru Gujana Gabon	Ekwador Nikaragua Dominikana Turcja Filipiny Mauritius Paragwaj	Syria Tunezja Egipt		
III	Wybrzeże Kości Słoniowej Suazi Zambia Zimbabwe	Tajlandia Salwador Gwatemala Maroko Honduras Sri Lanka Ghana	Boliwia Algieria		Jordania

1	2	3	4	5	6
IV	Kenia Kamerun Liberia Zair	Nigeria Sierra Leone Indie Sudan Birna	Indonezja Pakistan Togo	Haiti Madagaskar	Papua-Nowa Gwinea Botswana Senegal
	Mauretania Tanzania	Etiopia	Niger Burundi	Republika Środ- kowoafrykańska	Lesotho Malawi Jemen Rwanda Benin Czad Górna Volta

x Patrz rozdział 2.3

xx Jako kryterium wyróżniania wariantów tej strategii rozwoju przyjmujemy udział zasobów zewnętrznych w funduszu akumulacji; wynosi on do 20%, od 20 do 40%, od 40 do 60% oraz powyżej 60% dla poszczególnych wariantów.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Yearbook of National Accounts Statistics 1979, New York 1980; Handbook^{of} International Trade and Development Statistics, Supplement 1980, New York 1980..

Orientacja na wewnętrzne źródła finansowania rozwoju nie oznacza zupełnej izolacji od zagranicznego kapitału. Kapitał ten napływa nawet do krajów, które są jego eksporterem. Jak wiadomo, ważnymi kredytobiorcami w Trzecim Świecie są między innymi kraje naftowe i Malezja. Stosunkowo duże sumy inwestują tutaj także zagraniczne monopole. Motywem decyzji o przyciągnięciu kapitału zagranicznego nie jest konieczność uzupełnienia wewnętrznej bazy akumulacji, lecz uporanie się z licznie występującymi tutaj innymi barierami wzrostu gospodarczego, takimi jak technologiczna, organizacyjna, wykwalifikowanych kadr czy rynku wewnętrznego. Przewyciężenie ich, zwłaszcza w krótkich okresach, okazuje się niejednokrotnie niemożliwe bez aktywnej roli czynników zewnętrznych, i to bez względu na podaż kapitału ze źródeł krajowych.

W większości krajów rozwijających się programy rozwoju finansowane są zarówno z wewnętrznych jak i zewnętrznych źródeł akumulacji. Zasobem zewnętrznym przypisywana jest jednak różna rola stosownie do wewnętrznych możliwości i aktywności polityki rozwojowej. Biorąc pod uwagę udział tych zasobów w funduszu akumulacji poszczególnych krajów wyodrębnimy następujące warianty strategii zorientowanej na przypływ zagranicznego kapitału:

- zasoby zewnętrzne uzupełnieniem wewnętrznej bazy akumulacji,
- stosunkowo duża ale nie dominująca rola zewnętrznych źródeł finansowania rozwoju,
- finansowanie rozwoju w równej mierze z wewnętrznych i zewnętrznych źródeł akumulacji,
- zasoby zewnętrzne podstawą rozwoju.

Najczęściej zasoby zewnętrzne uzupełniają akumulację wewnętrzną. Przesłanki przyciągania kapitału zagranicznego są różne.

Może to się wiązać z realizacją strategii przyspieszonego wzrostu gospodarczego. Strategię taką jest niezwykle trudno urzeczywistnić w oparciu o własne siły i czynniki rozwoju z powodu niedostatecznej podaży kapitału i innych ograniczeń rozwoju.

Finansowanie zewnętrzne było powiązane z prorozwojową orientacją w polityce ekonomicznej między innymi w Brazylii, Meksyku, Korei Południowej, Singapurze, Hongkongu, Syrii, Tajlandii, Algierii, Tunezji, Kenii. Kredyty zagraniczne oraz inwestycje bezpośrednie ułatwiły wielu z nich przeprowadzenie manewru proeksportowego rozwoju, niezbędnego do zdynamizowania procesu wzrostu gospodarczego.

Ale nie wszędzie przyływ kapitału zagranicznego jest elementem strategii prorozwojowej. Na przykład w Peru, Sri Lance, Indiach, Boliwii, Gwatemali, Chile, Urugwaju, Birmie czy Etiopii przesłanką jego importu, i to stosunkowo niewielkiego, były trudności w zbilansowaniu obrotów międzynarodowych. Przyczyny tego są złożone - niekorzystne dla nich tendencje w gospodarce światowej, realizacja strategii uprzemysłowienia według wzorca substitucji importu, konieczność spłaty wcześniej zaciągniętych pożyczek /w Chile i Urugwaju pochłaniała ona w latach 70-tych około 5% dochodu narodowego/. Nałożyły się na to niejednokrotnie błędne polityce podziału dochodu narodowego, polegające na zbyt silnym uprzywilejowaniu konsumpcji kosztem potrzeb rozwojowych gospodarki. Szczególnie dostrzega to się w Chile, Urugwaju i Sri Lance.

Największy udział zagranicznego kapitału w funduszu akumulacji mają z reguły kraje najmniej rozwinięte. Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego praktycznie pozbawia je szans samodzielnego rozwoju. Przyływ zagranicznego kapitału nie wpłynął jednak

pozytywnie na ich dynamikę wzrostu. Wysokie tempo wzrostu miała w zasadzie tylko Botswana; pewne sukcesy zanotowały także Tanzania, Benin, Rwanda i Malawi. Kapitał zagraniczny pomimo że jest najważniejszym, a niekiedy i wyłącznym źródłem finansowania rozwoju, w większości krajów najmniej rozwiniętych nie wpływa istotnie na wzrost stopy akumulacji. I jeśli nawet wysiłki w dziedzinie mobilizacji środków na cele akumulacyjne zakończą się czasami powodzeniem, to wewnętrzne uwarunkowania okazują się na tyle poważną barierą, aby skutecznie uniemożliwić osiągnięcie wydatnego postępu społeczno-gospodarczego.

Strategia finansowania rozwoju krajów rozwijających się nie zmieniała się istotnie w omawianym przez nas okresie. Tylko niektóre z nich dokonały dość radykalnego wzrostu w polityce ekonomicznej. Na początku lat 70-tych strategię zewnętrznego finansowania zainicjowały Tanzania i Zair, w latach 1974-1976 Egipt, Maroko, Tunezja, Algieria, Sudan, Syria, Pakistan, Filipiny i Paragwaj. We wszystkich tych krajach przesłanką reorientacji strategii rozwojowej było dążenie do przyspieszenia procesu wzrostu. Znalazło to wyraz w zwiększeniu się stopy inwestycji w Tanzanii do około 20%, Paragwaju, Egipcie, Maroku i Filipinach z 15 do powyżej 25%, Syrii, Tunezji i Zairze do około 30% i Algierii do 40%. Manewr przyspieszonego rozwoju w oparciu o przyciągnięcie zagranicznego kapitału powiódł się w pełni w Paragwaju, Algierii, Tunezji i Syrii, częściowo zaś w Maroku, Egipcie i na Filipinach.

W kilku krajach reorientacja strategii finansowania rozwoju sprowadzała się do relatywnego zmniejszenia roli zewnętrznych źródeł akumulacji. W Nigerii i Indonezji jest ona skutkiem radykalnej poprawy zewnętrznych uwarunkowań rozwoju. Systematycznie

zmniejsza się znaczenie zewnętrznego finansowania w Korei Południowej, Hongkongu i Singapurze, gdzie przespieszenie wzrostu gospodarczego w swym początkowym stadium miało podstawę w zewnętrznych źródłach akumulacji.

W drugiej połowie lat 60-tych odeszły od zagranicznego finansowania Algieria i Tanzania. Miało to swoje uzasadnienie w założeniach doktrynalnych polityki ekonomicznej. Orientacja na własne siły i źródła dochodów, a nie na zagraniczną pomoc, była częścią programu niekapitalistycznych przeobrażeń w gospodarce, nakreślonego w Deklaracji z Aruszy i Karcie Algierskiej. Oba te kraje po kilku latach jej realizacji zmodyfikowały swój stosunek do zagranicznego kapitału, realizując bardziej realistyczną strategię finansowania rozwoju.

Radykalnego zwrotu w strategii rozwoju dokonały także Ghana 1967 i Papua-Nowa Gwinea w 1972 roku. Oparcie rozwoju na własnych źródłach akumulacji zmniejszyło możliwości rozwojowe obu tych państw.

Konsekwencją zagranicznego finansowania jest nieuchronny odpływ kapitału z krajów rozwijających się. Rozmiary tego odpływu zależą od struktury i warunków transferu środków finansowych tych krajów. W latach 70-tych można zaobserwować wzrost znaczenia kredytów w finansowaniu programów rozwojowych krajów rozwijających się. Między rokiem 1970 a 1976 suma kredytów udzielonych tym krajom zwiększyła się z 14,1 do 52,1 mld dol. Wraz z tym uległy pogorszeniu warunki kredytowania; okres spłaty zmniejszył się z 19,3 do 14,5 lat, okres karencji z 5,2 do 4,3, element subwencji pożyczek z 31 do 18% a stopa procentowa wzrosła z 5,3 do 6,8¹. W efekcie bardzo szybko wzrastało ich zadłużenie zagra-

¹ M. Penouil, op.cit., s.376-377.

niczne oraz płatności z tytułu obsługi długu; w latach 1969-1981 zwiększyło się ono z 58 do 524 mld dol a jego obsługa z 4,5 do 111,7 mld dol /zob. tabela 25/.

Prawie połowa zadłużenia krajów rozwijających się przypada na 10 państw, ich dług zwiększył się w latach 1972-1978 z 54,4 do 170,3 mld dol. Na poszczególne kraje suma ta rozkładała się następująco, w mld dol, w nawiasach - dane za 1972 r.: Brazylia - 31,7 /7,4/, Meksyk - 27,0 /4,8/, Indie - 20,5 /12,0/, Algieria - 19,1 /2,7/, Indonezja - 18,5 /5,1/, Korea Płd - 18,1 /3,9/, Egipt - 14,1 /2,6/, Iran - 11,7 /6,0/, Pakistan - 9,8 /4,8/¹.

Drugą ważną formą odpływu kapitału z krajów rozwijających się jest repatriacja zysków przez zagraniczne monopole. W latach 1970-1979 wywieziono stąd z tego tytułu prawie 116 mld dol /zob. tabela 26/. Suma ta znacznie przewyższyła rozmiary inwestycji bezpośrednich z realizowanych w tym czasie w krajach rozwijających się. Szczególnym obszarem penetracji obcego kapitału są kraje naftowe, z których pochodzi prawie 2/3 zysków wywożonych przez zagraniczne monopole. Relacja między inwestycjami bezpośrednimi a repatriacją zysków kształtuje się stosunkowo najkorzystniej w grupie krajów określonych jako szybko rozwijający się eksporterzy wyrobów przemysłowych /Brazylia, Meksyk, Korea Płd, Singapur, Hongkong/. W omawianym okresie zagraniczne inwestycje bezpośrednie przewyższyły tutaj rozmiary wywożonych zysków.

Porównawczą miarą negatywnych skutków zagranicznego finansowania jest stosunek płatności z tytułu obsługi długu i inwestycji zagranicznych do wartości eksportu. Kształtowanie się tych

¹ Riefieratiwnyj sbornik. Ekonomika promyszlenosti. Swodnyj tom. Moskwa 1981/1A45.

Tabela 25

Zadłużenie zagraniczne i płatności z tytułu obsługi
długu krajów rozwijających się /w mld dol/

Lata	Zadłużenie zagraniczne	Obsługa długu		
		Ogółem	Amortyzacja	Procenty
1969	58,3	4,5	3,2	1,3
1970	67,4	5,3	3,7	1,6
1971	79,2	6,0	4,2	1,8
1972	92,2	7,5	5,3	2,2
1973	114,0	10,2	7,1	3,1
1974	144,4	12,5	8,4	4,1
1975	172,5	13,8	8,6	5,2
1976	214,4	16,6	10,2	6,4
1977	267,8	22,3	14,2	8,1
1978	330,0	33,8	22,4	11,4
1979	371,1	44,3	28,0	16,3
1980	444,0	73,7	44,8	28,9
1981	524,0	111,7	65,2	46,5

Źródło: Handbook of International Trade and Development
Statistics, Supplement 1980, New York 1980, s.325;
Obserw. OCDE, 1981, No 113, s. 9-12.

Tabela 26

Rozmiary zysków wywożonych przez zagraniczne monopole z krajów rozwijających się
w latach 1970 - 1979
/w mln dol/

	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
Kraje rozwijające się ogółem	6530	7781	6736	10144	12663	11563	12928	14574	16353	15800
w tym:										
Główni eksporterzy nafty	4180	5504	4403	6873	8789	7707	8624	9474	10772	10300
Szybko rozwijający się eksporterzy artykułów przemysłowych	958	987	995	1461	1737	1732	1941	2487	2857	2500
Kraje najmniej rozwinięte	74	61	73	79	65	31	53	46	94	70
Pozostałe	1318	1230	1260	1731	2071	2093	2309	2568	3130	2900

Źródło: Handbook of International Trade and Development Statistics, Supplement 1980, New York 1980, s. 212-261.

relacji w krajach rozwijających się w 1979 . roku przedstawiono w tabeli 27.

Z danych tej tabeli wynika, że w 29 krajach płatności te pochłoneły ponad 20% wpływów z eksportu, w tym w Kongo - 76,0; Brazylii - 73,8; Meksyku - 68,6; Mali - 65,0; Beninie - 54,7; Peru - 53,7; Panamie - 50,9; Chile - 46,1; Turcji - 44,6; Gabonie - 43,3; Dominikanie - 41,8; Kostaryce - 39,0; Boliwii - 37,2. W krajach tych, znacznie przekroczono dopuszczalną granicę zewnętrznego finansowania. Stosunek ten jest najkorzystniejszy w najmniej rozwiniętych krajach Afryki, najbardziej uzależnionych od dopływu środków z zewnątrz. Jak wiadomo, napływają one tutaj głównie w ramach pomocy publicznej, której efekt drenażowy jest znikomy.

Odływ kapitału zagranicznego znacznie ogranicza wewnętrzne możliwości akumulacyjne krajów rozwijających się. W drugiej połowie lat 70-tych najdotkliwiej odczuły to Panama, Surinam, Boliwia, Urugwaj, Gujana, Jamajka, Zambia, Zair, Sierra Leone, Togo, Papua. Urugwaj aż do 1977 roku znajdował się w długotrwałej stagnacji gospodarczej; oznaki pewnego ożywienia gospodarczego u schyłku lat 70-tych nie mają jeszcze dostatecznie trwałego charakteru. Panama w latach 1975-1977 zanotowała zerową stopę wzrostu, Gujana i Jamajka od 1975 r. znajdują się w głębokim kryzysie gospodarczym, w Boliwii po 1977 roku systematycznie obniża się dynamika wzrostu, niskie tempo wzrostu notuje się również w Zambii, Zairze, Sierra Leone, Togo, Papui.

Analizując metody finansowania rozwoju krajów rozwijających się dostrzegamy pozytywną korelację między udziałem oszczędności wewnętrznych w GDP a tempem wzrostu. Tak więc, rozwój tych krajów uzależniony był przede wszystkim od efektywności poczynił z ich

Tabela 27

Płatności krajów rozwijających się z tytułu obsługi długu i inwestycji zagranicznych w % do wartości eksportu w 1978 r.

Kraje rozwijające się ogółem	19,0	Mali	65,0
w tym:		Mauretania	36,0
Argentyna	25,5	Mauritius	6,3
Boliwia	37,2	Maroko	32,0
Brazylia	73,8	Niger	8,9
Chile	46,1	Nigeria	4,2
Kolumbia	17,2	Rwanda	4,2
Kostaryka	39,0	Senegal	11,0
Dominikana	41,8	Sierra Leone	20,2
Ekwador	56,6	Somalia	9,8
Salwador	10,0	Sudan	15,5
Gwatemala	10,0	Suazi	15,7
Gujana	18,3	Tunezja	19,3
Haiti	11,7	Uganda	16,6
Honduras	31,9	Kamerun	16,7
Jamajka	10,1	Tanzania	9,4
Neksyk	68,6	Górna Volta	12,7
Nikaragua	17,1	Zambia	5,4
Panama	50,9		
Paragwaj	23,4	Iran	5,7
Peru	53,7	Jordania	7,5
Surinam	10,6	Kuwejt	1,8
Trynidad i Tobago	9,9	Arabia Saudyjska	9,4
Urugwaj	22,2	Syria	27,2
Wenezuela	23,4	Turcja	44,6
		Jemen	7,3
Algieria	27,4		
Benin	54,7	Birma	17,3
Botswana	17,8	Bangladesz	15,8
Republika Środkowoafrykańska	6,7	Indie	12,2
Czad	6,7	Indonezja	21,9
Kongo	76,0	Korea Płd	16,8
Egipt	18,6	Nepal	1,7
Etiopia	5,2	Pakistan	21,6
Gabon	43,3	Filipiny	33,0
Gambia	8,6	Malezja	12,4
Ghana	7,2	Singapur	3,6
Wybrzeże Kości Słoniowej	17,9	Sri Lanka	9,7
Kenia	13,9	Tajlandia	20,4
Libia	4,0		
Republika Malgaska	8,6	Fidzi	6,2
Malawi	1,7	Papua-Nowa	
		Gwinea	20,5

Źródło: Handbook of International Trade and Development Statistics, Supplement 1980, New York 1980, s. 212-261.

strony na rzecz mobilizacji własnych środków na cele rozwojowe. Polityka przyciągania zagranicznego kapitału dawała pozytywne efekty, gdy towarzyszył jej znaczny wysiłek wewnętrzny; wykorzystywano ją zarówno do zainicjowania jak i przyspieszenia procesu wzrostu. Orientacja na zewnętrzne finansowanie z reguły nie sprzyjała postępowi społeczno-gospodarczemu tych krajów, ponieważ uzależniała rozwój gospodarki od dopływu środków z zewnątrz, prowadziła do dekapitalizacji gospodarki narodowej oraz nie sprzyjała efektywnemu wykorzystaniu wewnętrznych źródeł akumulacji.

R O Z D Z I A Ł V

DOMINUJĄCE TYPY STRATEGII ROZWOJU W KRAJACH ROZWIJAJĄCYCH SIĘ

Rozważania nasze miały do tej pory charakter analityczny. Klasyfikowaliśmy kraje rozwijające się przyjmując za podstawę ich właściwości oraz poszczególne aspekty występujących w nich procesów rozwojowych. Uogólniając wyniki tych rozważań można ustalić dominujące typy strategii w procesie rozwoju badanej przez nas zbiorowości krajów.

5.1. Typy strategii rozwoju.

Na podstawie analizy procesów rozwojowych w krajach rozwijających się, biorąc pod uwagę poszczególne dziedziny strategii rozwoju możemy wyróżnić następujące jej typy:

A/ w dziedzinie kształtowania struktury ekonomicznej:

- 1/ strategię rozwoju przemysłowego,
- 2/ strategię rozwoju górnictwa,
- 3/ strategię rozwoju rolniczego,
- 4/ strategię pierwszeństwa rozwoju infrastruktury.

B/ w dziedzinie włączania gospodarki do międzynarodowego podziału pracy:

- 1/ strategię rozwoju antyimportowego,
- 2/ strategię rozwoju proeksportowego.

C/ w dziedzinie metod pobudzania rozwoju

- 1/ oddziaływanie głównie na stopę akumulacji,
- 2/ równoległe oddziaływanie na stopę i efektywność akumulacji.

D/ w dziedzinie metod finansowania rozwoju

- 1/ strategię rozwoju samodzielnego,
- 2/ strategię przyciągania zagranicznego kapitału.

Z wyżej wymienionych dziedzin strategii rozwoju decydujące znaczenie - naszym zdaniem - ma kształtowanie struktury ekonomicznej. Kraje rozwijające się stoją przed wyborem takich proporcji strukturalnych, które mogą zapewnić gospodarce wysoką efektywność, a tym samym szansę trwałego zdynamiczowania wzrostu gospodarczego. Zagadnienia włączania gospodarki do międzynarodowego podziału pracy oraz pobudzania i finansowania rozwoju są wtórne w stosunku do polityki strukturalnej. Tak więc, za wiodące w procesie rozwoju krajów "trzeciego świata" przyjmujemy:

- strategię rozwoju przemysłowego,
- strategię rozwoju górnictwa,
- strategię rozwoju rolniczego,
- strategię pierwszeństwa rozwoju infrastruktury.

5.2. Strategia rozwoju przemysłowego i typy uprzemysłowienia.

Spośród różnych typów strategii kształtowania struktury ekonomicznej najszerze zastosowanie znalazła strategia rozwoju przemysłowego. Wyróżnia się najczęściej trzy rodzaje uprzemysłowienia: monokulturowy, kompleksowy i specjalistyczny¹.

Uprzemysłowienie monokulturowe jest oparte przede wszystkim na polityce rozwoju tradycyjnych gałęzi przemysłu i wykorzystania bogactw naturalnych danego kraju. Typ ten jest charakte-

¹ Zob. K. Secoński, Polityka społeczno-ekonomiczna: Zarys teorii, Warszawa 1977, s.247; A. Karpiński, Polityka zmian strukturalnych w przemyśle - jej cele i narzędzia, Gospodarka Planowa, 1974 nr 2.

rystyczny dla Trynidadu i Tobago, Surinamu, Liberii, Zambii, Zairu, Gujany, Dominikany, Suazi, Senegalu, Boliwii, Paragwaju, Nikaragui, Salwadoru, Hondurasu, Haiti, Gwatemali, Jamajki, Kostaryki.

Rozwój monostruktur przemysłowych przebiega tutaj pod silnym wpływem czynników zewnętrznych. Powstałe w ten sposób struktury produkcji nastawione są głównie na zaspokojenie potrzeb rynku światowego. Rozwój enklaw przemysłowych, pomimo wielu ujemnych konsekwencji /dużej wrażliwości na wahania koniunkturalne, dezintegracji gospodarki narodowej/ przedstawia jednak często niezbędną fazę rozwoju gospodarki zacofanej, o niewielkich możliwościach akumulacyjnych; nie jest możliwe bowiem w jej warunkach jednoczesne rozwijanie form działalności ekonomicznej. Koncentracja nakładów na tworzeniu proeksportowych enklaw może w pewnych sytuacjach przyczynić się do przyspieszenia wzrostu gospodarczego. Badania empiryczne pokazują na przykład, że kraje z tak rozwiniętym przemysłem z reguły o wiele słabiej odczuwają barierę handlu zagranicznego, mają relatywnie wysoką akumulację wewnętrzną, charakteryzują się wysokimi wpływami do budżetu. Jednak ten kierunek rozwoju nie może stanowić trwałej orientacji rozwoju. Wcześniej czy później koniecznością staje zmiana polityki strukturalnej.

Pewnej modyfikacji strategii uprzemysłowienia dokonały już niektóre badanych krajów, takie jak Kostaryka, Jamajka, Gwatemala, Salwador czy Nikaragua. Rozwijają one również wybrane branże przemysłu chemicznego i metalowego, głównie na potrzeby eksportu.

Typ uprzemysłowienia kompleksowy ma na celu stworzenie rozwiniętej i zrównoważonej struktury ekonomicznej. Jest to proces

złożony i wieloetapowy. Problemem zasadniczym jest tutaj kwestia, którą najogólniej można sprowadzić do następującego pytania:

Jak dywersyfikować gospodarkę?

Kraje socjalistyczne strategię kompleksowej industrializacji rozpoczęły od tworzenia przemysłu ciężkiego jako podstawy rozwoju innych gałęzi gospodarki. Ten wzorzec rozwoju nie znalazł szerszego zastosowania w krajach rozwijających się. W zasadzie realizują go do pewnego stopnia tylko trzy kraje naftowe, tj. Wenezuela, Algieria oraz Iran. Można zauważyć, iż w Wenezueli i Algierii zanotowano znaczny postęp na tej drodze rozwoju. W 1978 roku gałęzie przemysłu ciężkiego dawały w Wenezueli prawie 60% produkcji przemysłu przetwórczego, w Algierii około 50%. Oba te kraje zamierzają w najbliższej przyszłości zintensyfikować wysiłki w kontynuacji przyjętej linii rozwoju. Plan rozwoju Wenezueli na lata 1981-1985 przyznaje priorytet petrochemii, wydobyciu węgla i boksytów, metalurgii, przemysłowi cementowemu oraz stocznioowemu; plan rozwoju Algierii /1980-1984/ uprzywilejowuje petrochemię, przemysł maszynowy, energetykę, metalurgię oraz przemysł cementowy¹.

Możliwości akumulacyjne większości krajów rozwijających się nie są jednak na tyle duże, aby móc rozpocząć proces uprzemysłowienia od tworzenia przemysłu ciężkiego. Z tego też względu większość krajów obiera inny wariant dywersyfikacji gospodarki, mianowicie tworzenie w pierwszym etapie przemysłu lekkiego, a dopiero w późniejszym okresie rozwój gałęzi podstawowych, takich jak metalurgia czy petrochemia, oraz integrujących gospodarkę

¹ Zob. Riefieratiwnyj sbornik. Ekonomika promyszlenosti. Swodnyj tom. Moskwa 1982/3A130, 4A151.

narodową, jak zwłaszcza przemysł maszynowy.

Kraje rozwijające się realizujące ten wzorzec strategii rozwoju znajdują się w różnych fazach dywersyfikacji gospodarki. Przez fazę rozwoju przemysłu lekkiego przeszły już w zasadzie Urugwaj, Kolumbia, Egipt, Tunezja, Maroko, Tajlandia, Filipiny, Pakistan. Dysponują one już stosunkowo rozbudowanymi zdolnościami produkcyjnymi w przemyśle chemicznym i metalowym. Stoją one przed koniecznością reorientacji polityki strukturalnej w przemyśle. Najwcześniej pojawiła ona się przed Urugwajem. Kraj ten już u progu lat 60-tych miał dobrze wykształconą strukturę przemysłu lekkiego. Przez ostatnie dwie dekady realizował on jednak strategię petryfikacji istniejącej struktury wytwarzania, co wpłynęło ujemnie na tempo wzrostu gospodarczego.

Przeprowadzenie manewru zmiany strategii rozwoju strukturalnego w Urugwaju i Tunezji nie będzie łatwym przedsięwzięciem. Kraje te ze względu na niewielki potencjał gospodarczy, ograniczą się, najprawdopodobniej, do rozwijania wybranych branż przemysłu ciężkiego. Niska chłonność rynku wewnętrznego będzie skłaniała je ponadto do rozwijania ich głównie na potrzeby eksportu. Tak więc, reorientacja polityki strukturalnej będzie zależała dużej stopniu od powodzenia manewru proeksportowego rozwoju.

Strategia kompleksowej industrializacji najdalej zaawansowana nowych krajach przemysłowych, tj. Argentynie, Brazylia, Chile, Meksyku, Korei Południowej, Indiach oraz Turcji. Wkroczyły one stosunkowo wcześniej na drogę rozwoju przemysłowego; Argentyna - już na przełomie XIX i XX wieku, Brazylia, Chile i Meksyk - w latach 20-tych, Turcja - w latach 30-tych, Indie - na początku lat 50-tych, Korea Południowa - w latach 60-tych. Ich strategię rozwoju przemysłowego charakteryzuje ewolucja polityki

strukturalnej, wyrażająca się przejściem od rozwijania głównie przemysłu lekkiego do priorytetowego rozwoju gałęzi przemysłu ciężkiego. Klasycznym jej przykładem jest polityka przemysłowa Korei Południowej.

Szybki rozwój przemysłowy tego kraju rozpoczął się na początku lat 60-tych. Pierwsze dziesięciolecie poświęcono na stworzenie przemysłu lekkiego. Od 1973 roku przystąpiono do realizowania polityki szybkiego rozwoju przemysłu metalurgicznego i chemicznego. Dynamikę tego etapu najlepiej charakteryzuje rozwój produkcji stali na początku lat 70-tych około 1 mln ton, w 1973 - 5 mln, w 1980 - 8,6 mln. Obok metalurgii i przemysłu chemicznego intensywnie rozwijano budownictwo okrętów oraz przemysł motoryzacyjny. Podjęto już pewne kroki w kierunku rozwoju elektroniki i energetyki jądrowej.

Analogiczne tendencje rozwoju struktury ekonomicznej obserwuje się w pozostałych krajach. Oznacza to, że weszły one już w ostatnią fazę kompleksowej industrializacji. W niektórych z nich, jak na przykład Korei Południowej, Brazylii i Meksyku obserwuje się szybko postępujący proces wykształcania się na bazie wszechstronnie rozbudowanego aparatu wytwórczego wyspecjalizowanych proeksportowych gałęzi przemysłu, Świadczy to o przechodzeniu gospodarki do nowoczesnego, specjalistycznego typu uprzemysłowienia.

Niektóre kraje rozwijające się, jak Peru, Malezja, czy Zimbabwe zamierzają zdywersyfikować gospodarkę realizując politykę zintegrowanego uprzemysłowienia. Polityka ta zakłada osiągnięcie możliwie najwyższego stopnia wzajemnego oddziaływania między przemysłem i innymi gałęziami gospodarki, a w szczególności rolnictwem. Ta orientacja rozwoju przemysłowego wzmacnia samodzielność

ekonomiczną kraju, ponieważ stawia zagadnienie rozwoju podstawowych gałęzi przemysłu. Jest rzeczą oczywistą, że urzeczywistnienie jej jest możliwe pod warunkiem rozwinięcia regionalnej czy subregionalnej współpracy krajów rozwijających się.

Typ uprzemysłowienia specjalistyczny realizują Singapur i Hongkong. Podstawą jego nie jest kompleksowa struktura przemysłowa, lecz kooperacja z wysoko uprzemysłowionymi krajami kapitalistycznymi.

W procesie uprzemysławiania krajów rozwijających się ważną rolę odgrywa handel zagraniczny, i to niezależnie od tego czy kraj jest zasobny w bogactwa naturalne i posiada duży rynek zbytu, co umożliwi stworzenie odpowiedniego kompleksu przemysłowego, czy to jest kraj niewielki i opiera swój rozwój na gospodarce monokulturowej. W związku z tym wyróżnia się antyimportową i proeksportową strategię uprzemysłowienia¹.

W zdecydowanej większości krajów wstępujących na drogę uprzemysłowienia stosowana jest polityka substytucji importu. Proces zastępowania importu produkcją krajową jest najdalej posunięty w Ameryce Łacińskiej. W 16 krajach tego kontynentu na początku lat 50-tych przemysł przetwórczy zaspakajał w 86% potrzeby na jego produkty. W krajach o chłonniejszym rynku wewnętrznym odsetek ten był wyższy niż w pozostałych państwach kontynentu.

¹ Strategia antyimportowa stawia na pierwszym planie rozwijanie produkcji zastępującej import, a nie rozbudowę zdolności produkcyjnych dla eksportu, podporządkując ich rozbudowę, tj. alokację nakładów inwestycyjnych, potrzebom rynku wewnętrznego. Funkcją handlu zagranicznego jest dostarczanie gospodarce niezbędnego importu poprzez eksport nadwyżek. Natomiast w strategii proeksportowej na pierwszy plan wysuwa się funkcja handlu zagranicznego jako czynnika tworzącego dochód narodowy przez korzyści z udziału w międzynarodowym podziale pracy. /Zob. W. Trzeciakowski, Problemy otwierania gospodarki, w Problemy planowania i polityki społeczno-gospodarczej, Warszawa 1980, s. 340/.

W Argentynie i Brazylii wynosił on 93 i 91%; Chile, Kolumbii, Peru, Meksyku i Urugwaju od 82 do 84%; Dominikanie, Ekwadorze i Gwatemali od 70 do 73%; Hondurasie - 67% a w Nikaragui, Salwadorze, Kostaryce i Panamie - od 60 do 63%. Wyjątek stanowi tutaj tylko Wenezuela, gdzie za pomocą importu pokrywano aż 45% zapotrzebowania na produkty przemysłu przetwórczego¹.

Szybko zmniejsza się rola importu wyrobów przemysłowych w wielu krajach Azji, zwłaszcza subkontynentu indyjskiego i Azji Południowo-Wschodniej. Z chwilą nastania państwowej niezależności analogiczny proces rozpoczął się w Afryce. Szczególnie szeroką skalę przybrał on w Egipcie, Nigerii, Maroku, Tunezji oraz niektórych krajach Afryki Równikowej - Wybrzeże Kości Słoniowej, Kenia, Ghana, Senegal, Zambia, Zimbabwe, Nigeria.

Zamiana importu produkcją krajową stała się ważnym źródłem dynamiki wzrostu przemysłowego. I tak, na przykład, od 1929 do 1960 roku w Chile substytucja importu dawała około 50% ogólnego przyrostu produkcji przemysłowej, w Argentynie i Kolumbii - nie mniej niż 30%, w Brazylii i Meksyku - prawie 20%². Równie silnym impulsem do rozwoju przemysłu była ona w krajach Azji i Afryki. W Indiach w wyniku wypierania importu otrzymano w latach 1950-1966 22% przyrostu produkcji przemysłowej, Pakistanie w okresie 1954-1964 - 20%, Nigerii 80% w latach 1957-1962 i 63% w latach 1962-1967³.

¹ The Process of Industrial Development in Latin America, New York 1966, s. 117-118.

² The process of Industrial Development in Latin America, op.cit., s. 50.

³ A.Ja. Eljanow, „Rozwój i stagnacja strony: problemy ekonomicznego wzrostu i rynek”, Moskwa 1976, s. 217, Afrika w 70-80-ie годы, op.cit., s. 122.

Jednak proces substytucji importu ma swoje ekonomiczne granice, zwłaszcza w krajach niewielkich i słabiej rozwiniętych. Na pewnym etapie kontynuacja tej strategii rozwoju zaczyna stwarzać coraz to ostrzejsze bariery dla dalszego rozwoju. Strategia ta w celu ochrony nowo tworzonego przemysłu przed konkurencją zagraniczną posługuje się różnymi formami protekcjonizmu państwowego. Wielu badaczy stwierdza, że w Ameryce Łacińskiej, Azji i Afryce opieka protekcyjna posuwała się zbyt daleko i negatywnie odbiła się na efektywności produkcji¹. Zbyt wysokie bariery protekcyjne eliminują bowiem presję na obniżkę kosztów, zwalniają od konieczności stałego wdrażania postępu technicznego, prowadzą do produkcji na małą skalę - co łącznie powoduje nieefektywność i niekonkurencyjność gospodarki w stosunku do zagranicy. Wszystko to wpływa ujemnie na dynamikę eksportu. Brak dostatecznej dynamiki eksportu ogranicza z kolei możliwości importowe².

¹ W połowie lat 60-tych nominalna taryfa celna w krajach Ameryki Łacińskiej wynosiła 107%, w tym: w Brazylii - 168, Chile - 138, Argentynie - 131, Kolumbii - 112, Meksyku - 61, Peru - 34. Według ocen Maddisona poziom protekcjonizmu Ameryki Łacińskiej osiągnęły również niektóre kraje Azji /Indie, Pakistan/. Twierdzi on także, że protekcjonizm taryfowy nie powinien przekraczać 50%. Jeśli będzie wyższy, to przemysł nie może stać się konkurencyjnym na rynku światowym. Zob. A. Maddison, *Economic Progress and Policy in Developing countries*, London 1970, s. 172. Znany węgierski ekonomista Bognar, występując w obronie polityki protekcyjnej w krajach rozwijających się, wraz z tym uważa, że powinna ona być ograniczona okresem 10-20 lat. W miarę osiągnięcia określonego poziomu dana gałąź powinna rozwijać się w przyszłości przystosowując się do bezpośrednich impulsów wychodzących z rynku światowego. P. J. Bognar, *Economic Policy and Planning in Developing countries*, Budapest 1975, s. 214.

² Rozwój produkcji zastępującej import pociąga za sobą wzrost zapotrzebowania na import uzupełniający w sferze zaopatrzenia surowcowo-materiałowego produkcji. Ponadto w krajach wchodzących na drogę uprzemysłowienia wzrasta rola importu dóbr inwestycyjnych. Zatem, nawet przy orientacji na rynek wewnętrzny, rozwój przemysłu przetwórczego w krajach Trzeciego Świata jest nierozdzielnie związany z pogłębieniem międzynarodowej wymiany towarowej. Przy tym, według zdania wielu ekonomistów, import w swojej dynamice powinien wyprzedzać produkcję.

Negatywne konsekwencje substytucji importu kraje rozwijające się zaczęły odczuwać już w pierwszej połowie lat 60-tych. Najdotkliwiej odczuły je bardziej zaawansowane pod względem przemysłowym kraje Ameryki Łacińskiej. Brazylia, na przykład, w latach 1962-1967 znalazła się w głębokim kryzysie gospodarczym. Niskie tempo wzrostu zanotowano także w Argentynie, Chile i Urugwaju. Trudności gospodarcze zaczęły pojawiać się również w szeregu krajach Azji /Indiach, Sri Lance/ oraz Afryki /Algierii, Tunezji, Maroko, Egiptcie, Ghanie, Mauritiusie, Zimbabwe/. W tych warunkach koniecznością stała się zmiana strategii rozwoju.

W wielu krajach rozwijających się znalazło to wyraz w przejściu od strategii substytucji importu do strategii rozwoju proeksportowego¹. Najwcześniej na tę drogę rozwoju wkroczyły Singapur i Hongkong, których strategia uprzemysłowienia, z powodu ograniczonej chłonności rynku wewnętrznego, od samego początku miała charakter proeksportowy. Nieco później została ona zainicjowana Korei Południowej. Te trzy kraje, najkonsekwentniej stosujące ten typ strategii rozwoju, osiągnęły znaczny sukces eksportowy.

¹ Jakkolwiek trudno jest precyzyjnie określić, kiedy następowało przejście od strategii substytucji importu do strategii promocji eksportu, warto przytoczyć szacunki dokonane przez grupę badaczy Uniwersytetu Kilońskiego.

Brazylia	-	1966	Pakistan	-	1959
Kolumbia	-	1967	Korea Płd	-	1961
Egipt	-	1965	Tajwan	-	1961
Indie	-	1967	Turcja	-	1968
Meksyk	-	1965			

Zob. The Expansion of Manufactured Exports in Developing countries: An Empirical Assessment of supply and Demand issues, by J.B. Donges and J.Riedel, Weltwirtschaftliches Archiv-Review of World Economics, Band 113, 1977, s. 61.

Począwszy od połowy lat 60-tych usiłują, z różnym powodzeniem, zmienić strategię otwierania gospodarki również inne kraje rozwijające się. Właściwie tylko w kilku z nich, tj. Brazylii, Kolumbii, Meksyku, Tajlandii i na Filipinach usiłowania te kończą się pełnym sukcesem. W pozostałych manewr zmiany strategii rozwoju realizowany był nie dość konsekwentnie i nie przyniósł spodziewanych rezultatów. Jeśli manewr doprowadził do pewnej poprawy struktury eksportu /wzrostu udziału wyrobów przemysłowych w eksporcie towarowym/, to zmiany te nie okazywały się na tyle dynamiczne aby sprostać wymogom importowym rozwijającej się gospodarki. Trudności ekspansji eksportowej przemysłu oraz pojawiające się na tym tle napięcia bilansu płatniczego były przesłanką podejmowania licznych przedsięwzięć o charakterze antyimportowym. Tak więc, kraje te w gruncie rzeczy w dalszym ciągu kontynuowały politykę antyimportową, odczuwając dotkliwie jej negatywne skutki. Ilustracją tego może być przykład Argentyny, Chile, Urugwaju, Indii, Pakistanu czy Turcji, krajów znajdujących się od dłuższego czasu w głębokiej stagnacji gospodarczej¹.

W drugiej połowie lat 70-tych na skutek wzrostu cen ropy naftowej, recesji w krajach rozwiniętych oraz nasilenia protekcjonizmu ich strony, zaczęły pojawiać się trudności w równoważeniu obrotów międzynarodowych w niektórych krajach rozwijających się, realizujących do tej pory z powodzeniem strategię rozwoju.

¹ W latach 1975-1979 Urugwaj i Chile dokonały pewnej reorientacji polityki rozwoju w kierunku promocji eksportu, osiągając przy tym znaczne korzyści /między innymi, wyższe tempo wzrostu dochodu narodowego, i eksportu/ P.B. Balassa, The Newly-Industrializing Developing Countries after the Oil Crisis, Weltwirtschaftliches Archiv. Review of World Economics, Band 117, 1981, s. 142 - 194.

proeksportowego. Chodzi tutaj głównie o Brazylię, Meksyk i Kolumbię, które w wyniku tych negatywnych procesów zachodzących gospodarce światowej dokonały pewnej reorientacji strategii rozwoju, sprawniając polityce substytucji importu, między innymi poprzez wzrost protekcjonizmu i redukcję subsydiów eksportowych¹.

5.3. Strategia rozwoju górnictwa.

Drugi znaczący typ strategii rozwoju opiera się na polityce jednostronnego wykorzystania zasobów surowcowych. Politykę taką stosowały niektóre kraje naftowe, a mianowicie: Kuwejt, Arabia Saudyjska, Libia, Irak, Gabon i Ekwador. Również w Angoli, Botswanie, Gwinei, Kongu, Mauretanii, Papui-Nowej Gwinei, Sierra Leone i Tobago stanowiła ona podstawę poczynań rozwojowych.

Strategia rozwoju górnictwa rodzi rozwój silnie spolaryzowany. Wyraźne zaznaczanie się różnic w poziomie rozwoju różnych gałęzi gospodarki, zwłaszcza górnictwa - enklawy nowoczesności oraz rolnictwa - podpory tradycyjnego sposobu gospodarowania, jest wynikiem słabo rozwiniętych więzi techniczno-ekonomicznych w gospodarce. Co więcej, rozwijanie przemysłu wydobywczego bezpośrednio nie sprzyja kształtowaniu się tego rodzaju powiązań. Pomimo tego nie dyskredytujemy tej drogi rozwoju strukturalnego krajów rozwijających. Uważamy, że stanowi ona nieraz przejaw pernego realizmu polityce ekonomicznej, zrozumienia wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań tych krajów. Ponadto jesteśmy

¹ P.D. Balassa, The Newly - Industrializing Developing Countries after the Oil Crisis, op.cit.

zdania, że jest to tylko pewna faza w rozwoju ich struktury ekonomicznej. Przekonywuje nas w tym także przykład wielu krajów naftowych, wstępujących na drogę rozwoju przemysłowego.

Strategia industrializacji Arabii Saudyjskiej stawia przede wszystkim na wykorzystanie naturalnych bogactw tego kraju: ropy naftowej i rud żelaza. Dostateczna podaż kapitału i energii skłaniały do stworzenia dwóch gałęzi przemysłu ciężkiego: hutnictwa żelaza i metali kolorowych /importowane rudy aluminium/ oraz petrochemii. Pozostałe kierunki inwestowania uznane zostały za drugorzędne¹.

Analogiczne kierunki rozwoju przemysłu przyjęła również Libia w swoim programie uprzemysłowienia do 1995 r. Program ten uprzywilejowuje petrochemię, metalurgię oraz przemysły: cementowy, nawozów mineralnych i środków transportu².

Inny typ strategii rozwoju przemysłowego stosują Nigeria, Indonezja, Irak i Gabon. Ich programy rozwoju zawierają elementy zintegrowanego uprzemysłowienia. Szczególną rolę przywiązuje się w nich do kompleksu rolno-przemysłowego.

Pozostałe kraje surowcowe w swoich programach rozwojowych kładą nacisk na konieczność reorientacji strategii kształtowania struktury ekonomicznej. Ma się ona wyrażać w rozwijaniu przetwórstwa miejscowych surowców mineralnych. Pierwsze kroki w tym kierunku zrobiły już Kongo, Gwinea i Togo, które zasadniczą część nakładów inwestycyjnych przeznaczyły na stworzenie surowcoprzemysłowych zdolności produkcyjnych.

¹ H. Ostrowski, J. Mościcki, R. Kosiński, Wpływ uwarunkowań zewnętrznych na rozwój gospodarczy, Biuletyn KPZK PAN, z.102, Warszawa 1979, s.29.

² Zob. Riefieratiwnyj sbornik, op.cit., 1981/1A122.

5.4. Strategia rozwoju rolniczego /"rural development"/

Strategia ta opowiada się za priorytetowym rozwojem rolnictwa. Nie neguje ona niezbędności uprzemysłowienia, jednak zakłada reorientację polityki przemysłowej, w kierunku rozwijania głównie gałęzi integralnie powiązanych z rolnictwem i aktywizacją miejscowych zasobów surowcowych i czynnika ludzkiego. Rozwój rolnictwa jest podstawą rozwoju w szczególności Tanzanii, Ugandy, Kenii, Etiopii, Republiki Malgaskiej, Mozambiku, Mauritiusie, Ghany, Kamerunu, Wybrzeża Kości Słoniowej, Sri Lanki, Beninu, Birmy, Gambi, Gwinei-Bissau, Sudanu, Nepalu, Afganistanu, Bangladeszu.

U podstaw koncepcji "rural development" legły argumenty o charakterze ekonomicznym i społecznym. Agrarny charakter ekonomiki większości krajów rozwijających się powoduje, że osiągnięcie wysokiej dynamiki wzrostu gospodarczego jest możliwe tylko w oparciu o modernizację rolnictwa, najbardziej zacofanego sektora gospodarki, tym bardziej, że w wielu z nich jego zasoby są najważniejszym czynnikiem rozwoju. Uważa się także, że priorytet rozwoju rolnictwa umożliwi w przyszłości zastąpienie importu żywności produkcją krajową i zaoszczędzenie zagranicznych walut na jednej stronie oraz zwiększenie wpływów z eksportu - z drugiej. Ponadto podkreśla się, że regiony wiejskie należą do najbardziej zacofanych, których ludność w najmniejszym stopniu odczuwa pozytywne skutki zmian, zachodzących we współczesnych sektorach gospodarki; co więcej odczuwa ona głównie ich negatywne konsekwencje, w wyniku pogłębiania się dysproporcji w poziomie rozwoju rolnictwa i pozostałych działów gospodarki

narodowej oraz migracji najaktywniejszej części ludności wiejskiej do miast. Migracja ta wpływa także niekorzystnie na rozwój miast, czego wyrazem jest "przedwcześnie" urbanizacja krajów rozwijających się ze swoimi negatywnymi następstwami, tj; przede wszystkim niedorozwojem infrastruktury i bezrobociem jawnym bądź ukrytym w postaci nadmiernie rozwiniętego sektora usług.

Pierwsze programy "rozwoju obszarów wiejskich" były opracowane na początku lat 60-tych w niektórych krajach Afryki. Miały one na celu zwiększenie produkcji rolnej, przede wszystkim eksportowej. Jednak większość projektów okazała się nierentowna lub małoefektywna. W zasadzie tylko Kamerun, Wybrzeże Kości Słoniowej oraz Kenia osiągnęły pewien sukces w tej dziedzinie.

Niepowodzenia w realizacji pierwszych programów rozwoju rolnictwa stały się przyczyną narodzin nowego, tak zwanego integrującego podejścia do "rozwoju obszarów wiejskich". Zintegrowane programy stawiały sobie za cel transformację wiejskich wspólnot i podwyższenie poziomu życia jej członków oraz miały szerszy zakres tematyczny, ponieważ obejmowały oprócz rolnictwa infrastrukturę i przemysł. W programach tych dużą uwagę przywiązywano do rozwoju infrastruktury, traktując stworzenie jej jako szczególne ogniwo przeobrażeń wsi¹.

¹ Uważa się, że budowa obiektów infrastrukturalnych na wsi sprzyja jednocześnie: /1/ polepszeniu warunków socjalnych wsi w wyniku zwiększenia zatrudnienia i stworzenia lepszych warunków zaspokajania potrzeb społecznych; /2/ rozszerzeniu rynku wewnętrznego; /3/ zwiększeniu popytu na produkty rolne, zwłaszcza żywnościowe; /4/ integracji przemysłu z rolnictwem; /5/ stymulowaniu miejscowego przemysłu. Z. ECA. Revised Framework of Principles for the Implementation of the New International Economic Order in Africa. 1976-1981-1986. E/CN. 14/ECO/90/Rev. 2. Addis Ababa, 1976, s.20.

Realizacja zintegrowanych programów "rural development" napotyka liczne przeszkody natury ekonomicznej i społecznej.

Do nich można odnieść w szczególności:

- nieopracowanie kryteriów przejścia od projektów, wiodących do wzrostu czysto ekonomicznego, do projektów z szerszymi celami rozwoju;
- nieudolność rządów wielu krajów rozwijających się w wykozystaniu posiadanych środków dla podwyższenia poziomu życia upośledzonych warstw ludności wiejskiej;
- niedostateczne rozmiary międzynarodowej pomocy, faktycznie wydzielanej na te cele /około 2 mld dol. rocznie/;
- brak kadr, zdolnych do kierowania realizacją projektów "rural development"¹.

Trudności te są przyczyną ograniczania się w polityce rozwoju obszarów wiejskich do realizacji projektów sektorowych, bądź planowania rozwoju wybranych regionów wiejskich.

Najkonsekwentniej strategię tę realizowała Tanzania, gdzie zyskała określenie "strategii ujamaa". Doświadczenia z "ujamaa" skłaniają do wniosku, że tylko w warunkach orientacji socjalistycznej możliwe jest jej urzeczywistnienie, ponieważ stwarza ona szansę ukierunkowania celów polityki ekonomicznej na zaspakajanie potrzeb najszerszych warstw ludności oraz umożliwia przeprowadzenie radykalnych przeobrażeń instytucjonalnych na wsi.

"Rural development" nie wyklucza konieczności uprzemysłowienia. Przywiązywanie w pewnych okresach większej wagi do rozwoju rolnictwa wynika z faktu uzależniania rozwoju przemysłu od za-

¹ Zarubieźnyje koncepcii ekonomiczeskogo razwitija stran Afriki, pod red. A.Gromyko, Moskwa 1980, s.56.

istnienia odpowiednich warunków ekonomicznych, społecznych i technicznych. Tak uzasadniano, między innymi, strategię "ujamaa" Tanzanii. Jednak modernizacja rolnictwa jest ściśle związana z industrializacją. Znajduje to coraz częściej odzwierciedlenie w strategii rozwoju krajów rozwijających się w postaci przesuwania akcentu od wąsko rozumianego rozwoju rolnictwa ku jednoczesnemu rozwojowi tych dwóch działów gospodarki narodowej. Przykładem takiej ewolucji może być opracowanie przez rząd Tanzanii strategii przemysłowej do 1995 roku. Przewiduje ona trzy główne kierunki rozwoju przemysłu: /1/ przetwórstwo surowców rolnych; /2/ wykorzystanie miejscowych surowców mineralnych, takich jak węgiel, rudy żelaza, fosforyty; /3/ produkcję podstawowych przedmiotów spożycia¹.

Przystąpienie do uprzemysławiania kraju nie oznacza odejścia od strategii "ujamaa". Jest raczej jej modyfikacją, polegającą na szerszej interpretacji "rural development". Zasada rolnictwo-
podstawą a przemysł - generatorem rozwoju staje się również wiodącym założeniem strategii rozwoju innych krajów, w tym Ghany, Sri Lanki, Kenii, Kamerunu, Mauritiusu, Wybrzeża Kości Słoniowej, Madagaskaru.

3.5. Strategia pierwszeństwa rozwoju infrastruktury.

Ten typ strategii rozwoju znajduje szczególne odzwierciedlenie w polityce ekonomicznej krajów najsłabiej rozwiniętych, takich jak Lesotho, Malawi, Burundi, Rwanda, Jemen, Czad, Mali.

¹ Afryka w 70-80-ie годы. Stanowlenije nacyonalnoj ekonomiki i strategija razwitija, pod red. A.Gromyko, Moskwa 1980, s.121.

Republika Środkowoafrykańska, Górna Volta, Niger, Somalia. Ich dotychczasowy wysiłek akumulacyjny skierowany był przede wszystkim na stworzenie minimum infrastruktury, niezbędnej dla zapoczątkowania wzrostu gospodarczego. Stosunkowo dużo środków pochłaniała ta dziedzina gospodarki również w kilku krajach o znacznie wyższym poziomie rozwoju. Mamy tutaj na myśli Panamę i Fidżi, mających proeksportowy sektor usług, a także Reunion i Jordanię, silnie zależnych od zewnętrznego finansowania.

x x x

Rozważania na temat tych czterech typów strategii zamykamy oceną stopnia objęcia nimi krajów rozwijających się. W tym celu dokonaliśmy zestawienia badanych przez nas krajów z punktu widzenia typu stosowanej strategii rozwojowej oraz liczby ludności.

Z naszego zestawienia wynika, że najważniejszą rolą w rozwoju „przeciętnego świata” przypada uprzemysłowieniu. Jest to najczęściej stosowany typ strategii. Objął on swym zasięgiem najliczniejszą grupę krajów rozwijających się, w tym o największym potencjale ekonomicznym i demograficznym, jak Indie, Brazylia, Meksyk, Korea, Ludniowa, Argentyna, Pakistan, Filipiny, Tajlandia, Turcja, Wenezuela, Iran, Kolumbia, Algieria.

O znaczeniu uprzemysłowienia w rozwoju krajów rozwijających się świadczy także kierunek reorientacji polityki strukturalnej w krajach stosujących inne typy strategii rozwojowej. Na przykład kraje naftowe wchodzi na drogę rozwoju przemysłowego a kraje realizujące strategię rozwoju rolniczego dążą do zintegrowania rozwoju rolnictwa z rozwojem przemysłu.

Tabela 28

Klasyfikacja krajów rozwijających się z punktu widzenia typu stosowanej strategii rozwojowej oraz liczby ludności.

Stosowana strategia		Kierunek reorientacji polityki strukturalnej	K r a j	Ludność w mln /1980 r/
Typ	Warianty strategii			
1	2	3	4	5
Strategia rozwoju przemysłowego	Rozwijanie monostruktur przemysłowych		Trynidad i Tobago	1,1
			Surinam	0,4
			Liberia	1,8
			Zambia	5,8
			Zair	28,3
			Gujana	0,9
			Dominikana	5,4
			Suazi	0,5
			Senegal	5,6
			Boliwia	5,6
			Paragwaj	3,1
			Honduras	3,7
			Haiti	5,0
			Salwador	4,8
			Gwatemala	7,2
			Jamajka	2,2
			Kostaryka	2,2
	tworzenie podstaw uprzemysłowienia		Wenezuela	13,9
			Iran	38,0
			Algieria	19,1
	zintegrowane uprzemysłowienie		Malezja	13,4
			Peru	17,8
			Zimbabwe	7,3
	rozwój przemysłu lekkiego	wchodzenie w fazę rozwoju przemysłu ciężkiego	Urugwaj	2,9
			Tunezja	6,4
			Kolumbia	27,5
			Egipt	42,0
			Maroko	20,2
			Tajlandia	46,5
			Filipiny	48,4
			Pakistan	82,4

1	2	3	4	5
Strategia rozwoju przemysłowego	zaawansowana kompleksowa industrializacja		Indie Argentyna Chile Turcja	663,6 27,0 11,1 45,3
		przechodzenie do nowoczesnego, specjalistycznego typu uprzemysłowienia	Brazylia Korea Płd Meksyk	123,0 38,2 71,9
	specjalistyczny typ uprzemysłowienia		Singapur Hongkong	2,4 5,0
Strategia rozwoju górnictwa		rozwój przemysłu ciężkiego	Arabia Saudyjska Libia	8,4 3,0
		zintegrowane uprzemysłowienie	Indonezja Nigeria Gabon Irak Syria	152,0 77,0 0,5 13,0 8,9
		rozwijanie przetwórstwa surowców mineralnych	Ekwador Sierra Leone Togo Kongo Gwinea Angola Maurétania Papua-Nowa Gwinea Botswana Kuwejt	8,3 3,5 2,5 1,5 5,0 7,1 1,6 3,1 0,8 1,4
Strategia rozwoju rolniczego		zapoczątkowanie rozwoju przemysłu	Wybrzeże Kości Słoniowej Kenia Mauritius Ghana Madagaskar Sri Lanka	7,9 16,4 0,5 11,4 8,7 14,7

1	2	3	4	5
Strategia rozwoju rolniczego			Tanzania Uganda Etiopia Mozambik Kamerun Benin Birna Sudan Gambia Gwinea-Bissau Nepal Afganistan Bangladesz	18,0 13,2 32,6 10,5 8,5 3,6 32,9 18,9 0,6 0,5 14,0 15,5 88,7
Strategia pierwszeństwa rozwoju infrastruktury	tworzenie warunków dla zapoczątkowania wzrostu gospodarczego		Lesotho Malawi Mali Niger Jemen Somalia Czad Burundi Rwanda Górna Volta Republika Środkowoafrykańska	1,3 6,0 6,9 5,3 5,9 3,6 4,5 4,5 5,0 6,9 2,2
	rozwój portu eksportowy		Panama Fidżi	1,9 0,6
	rozwój silnie uzależniony od zewnętrznego finansowania		Reunion Jordania	0,5 3,2

Źródło: opracowanie własne.

Strategię rozwoju przemysłowego krajów rozwijających się charakteryzuje różnorodność typów uprzemysłowienia. Jest to wynikiem silnego ich zróżnicowania pod względem poziomu rozwoju, wielkości i struktury zasobów, chłonności rynku wewnętrznego, miejsca w międzynarodowym podziale pracy, a więc czynników wpływających na wybór strukturalnych proporcji rozwoju.

Z A K O N C Z E N I E

Przeprowadzone przez nas badania potwierdzają istnienie znacznych różnic między krajami rozwijającymi się w poziomie i dynamice rozwoju społeczno-gospodarczego, strukturze gospodarczej, miejscu w gospodarce światowej, możliwościach akumulacyjnych poszczególnych państw. Stanowi to zasadniczą przyczynę dyferencjacji polityki ekonomicznej badanej zbiorowości krajów. Politykę tę cechuje bowiem różnorodność podejścia do zagadnienia kształtowania strukturalnych proporcji rozwoju, włączania gospodarki do międzynarodowego podziału pracy, sposobów pobudzania i finansowania rozwoju. Tworzyło to podstawę do wyróżniania różnych typów strategii rozwoju oraz dokonywania z tych punktów widzenia klasyfikacji krajów rozwijających się.

Wielość kryteriów rozróżniania typów strategii rozwoju jest poważną przeszkodą przy próbie syntezy wyników badań analitycznych. Synteza taka byłaby niezwykle pracochłonna przy założeniu identycznej wagi poszczególnych kryteriów. Dlatego też, przyjęliśmy zasadę pierwotności jednego kryterium w stosunku do pozostałych. Pozwoliło to na uchwycenie dominujących typów strategii w procesie rozwoju badanych krajów.

Dokonane w pracy ustalenia nie wyczerpują problematyki typologii krajów rozwijających się w aspektach strategii rozwoju. Wskazują one jednak niezbędne kierunki dalszych poszukiwań.

Po pierwsze, implikują one konieczność szerszego wprowadzenia do badań typologicznych aspektu instytucjonalnego dyferencjacji krajów rozwijających się. Pozwoliłoby to na skonkretyzowanie roli państwa jako podmiotu strategii rozwoju, określającego jej cele, środki i metody realizacji. Szczęgólnego uwzględnienia wymagałaby problematyka planowania rozwoju.

Po drugie, ponieważ dostrzegliśmy pewną zbieżność typów strategii rozwoju z najważniejszymi kierunkami dyferencjacji krajów rozwijających się, wskazane jest dokładniejsze zbadanie ograniczeń i przesłanek wyboru polityki rozwojowej w krajach rozwijających się, tj. określenie w jakim stopniu stosowana strategia jest koniecznością, zdeterminowaną przez obiektywne czynniki, w jakim zaś rezultatem wyboru jednej spośród wielu alternatyw.

Po trzecie, pożądana jest weryfikacja stosowanych w "trzecim świecie" typów strategii pod kątem urzeczywistniania społecznych i ekonomicznych celów rozwoju. Ze względu na niewykonanie niektórych z tych celów, stworzenie takiej typologii krajów rozwijających się wymagałoby zastosowania innych niż w naszych badaniach metod klasyfikacji.

Po czwarte, niezbędne jest zainicjowanie studiów poświęconych poszczególnym typom strategii zwłaszcza strategii rozwoju przemysłowego oraz strategii rozwoju rolniczego. Studia te miałyby na celu określenie ekonomicznych i instytucjonalnych ram realizacji określonej strategii, a także scharakteryzowanie stawianych w niej celów oraz sposobów ich osiągnięcia.

Do problemów tych, być może, autor niniejszej pracy powróci jeszcze w swych dalszych poszukiwaniach.

SPIS TABEL

1. Wskaźniki poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego
2. Macierz korelacji zmiennych
3. Macierz ładunków czynnikowych
Syntetyczny wskaźnik poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego krajów rozwijających się
5. Miara rozwoju społeczno-gospodarczego krajów rozwijających się
6. Klasyfikacja krajów rozwijających się z punktu widzenia poziomu rozwoju i dynamiki wzrostu gospodarczego
7. Klasyfikacja krajów rozwijających się z punktu widzenia kierunków przemian strukturalnych w gospodarce
8. Stopień związania struktur gospodarczych krajów rozwijających się z rynkiem zewnętrznym, lata 1970-1978
9. Stopień zbilansowania międzynarodowych obrotów handlowych w krajach rozwijających się w latach 1970-1978
10. Typy specjalizacji eksportu w krajach rozwijających się
11. Udział akumulacji w produkcie wewnętrznym brutto podzielonym w latach 1970-1978 /w %/
12. Udział akumulacji w produkcie wewnętrznym brutto podzielonym w latach 1960-1970 /w %/
13. Średnioroczne tempo wzrostu GDP i wskaźniki akumulacji w krajach rozwijających się
14. Zmiany w kapitałochłonności wzrostu gospodarczego 69 krajów rozwijających się w latach 1960-1977
15. Typologia krajów rozwijających się w aspekcie metod pobudzania rozwoju w latach 70-tych
16. Udział oszczędności wewnętrznych w GDP podzielonym w latach 1970-1978

17. Zmiana udziału oszczędności wewnętrznych w GDP podzielonym w krajach rozwijających się w latach 1970-1978 w stosunku do lat 1960-1970
18. Niedobór oszczędności wewnętrznych w krajach rozwijających się w latach 1970-1978
19. Środki dostarczone krajom rozwijającym się w ramach pomocy publicznej w latach 1965, 1970 i 1979
20. Eurokredyty dostarczone krajom rozwijającym się w latach 1975 i 1979
21. Inwestycje bezpośrednie w krajach rozwijających się w latach 1970-1979 /w mln dol/
22. Stan aktywów zagranicznych w niektórych krajach rozwijających się w 1977-roku /w mln dol/
23. Typologia krajów rozwijających się w aspekcie metod finansowania rozwoju w latach 1970-1978
24. Typologia krajów rozwijających się w aspekcie metod finansowania rozwoju w latach 1960-1970
25. Zadłużenie zagraniczne i płatności z tytułu obsługi długu krajów rozwijających się /w mld dol/
26. Rozmiary zysków wywożonych przez zagraniczne monopole z krajów rozwijających się w latach 1970-1979 /w mln dol/
27. Płatności krajów rozwijających się z tytułu obsługi długu i inwestycji zagranicznych w % do wartości eksportu w 1979 r.
28. Klasyfikacja krajów rozwijających się z punktu widzenia typu stosowanej strategii rozwojowej oraz liczby ludności.

BIBLIOGRAFIA

- A. Opracowanie książkowe
1. A World Divided. The less Developed countries in the International Economy, Ed. by G.K. Helleiner, Cambridge 1976
 2. Afrika w 70-80-ie gody. Stanowlenije nacyonalnoj ekonomiki i strategija rozwitija, pod. red. A. Gromyko, Moskwa 1980
 3. Aggregate Data Analysis, Paris 1968
 4. M.M. Awsieniew, Teorii ekonomiczeskogo rosta razwiwajuszczichsia stran, Moskwa 1974
 5. P. Baran, Ekonomia polityczna wzrostu, Warszawa 1958
 6. P.J. Bognar, Economic Policy and Planing in Developing Countries, Budapest 1975
 7. K.N. Brutienec, Sowriemiennyje nacyonalno-oswoboditelnyje riwolucii: niekotoryje woprosy teorii, Moskwa 1974
 8. S.A. Byliniak, Walutnyje problemy i ekonomiczeskij rost razwiwajuszczichsia stran, Moskwa 1976
 9. H. Chenery, M. Syrquin, Patterns of Development /1950-1970/, London 1975
 10. Contenu et mesure du développement socioéconomique. Analyse empirique, Geneve 1970
 11. Z. Dobosiewicz, Kraje rozwijające się we współczesnej gospodarce światowej, Warszawa 1976
 12. Z. Dobrska, Wybór technik produkcji w krajach gospodarczo zacofanych, Warszawa 1963
 13. C. Furtado, Mit rozwoju gospodarczego, Warszawa 1982.

14. B.G. Gafurow, Aktualnyje problemy sowriemiennogo nacyonalno-oswoboditielnogo dwizenija, Moskwa 1976
15. E. Iwaszkiewicz, Społeczny rozwój krajów trzeciego świata. Ludność, zdrowie, wyżywienie. Warszawa 1975
16. M. Kabaj, Elementy pełnego i racjonalnego zatrudnienia w gospodarce socjalistycznej, Warszawa 1972
17. J. Kleer, Analiza struktur społeczno-ekonomicznych Trzeciego Świata, Warszawa 1965
18. J. Kleer, Drogi wyjścia z zacofania, Warszawa 1974
19. Kraje naftowe. Szanse i bariery rozwoju, Red. Z. Bąblewski, Warszawa 1981
20. Kraje rozwijające się. Prawidłowości, tendencje, perspektywy, pod red. nauk. R.M. Awakowa i K.M. Majdanika, Warszawa 1977.
21. J. Kuliś, Nadzieje Trzeciego Świata. Nowy Międzynarodowy Ład Ekonomiczny, Warszawa 1981
22. S. Kuznets, Wzrost gospodarczy narodów. Produkt i struktura produkcji, Warszawa 1976
23. H. Leibenstein, Rozwój i zacofanie gospodarcze, Warszawa 1963
24. A. Łukaszewicz, Rozwój społeczno-gospodarczy. Studia o strategii i planowaniu. Warszawa 1979
25. A. Maddison, Economic Progress and Policy in Developing Countries, London 1970
26. G. Meier, Leading Issues in Economic Development, Oxford 1971
27. G. Myrdal, Teoria ekonomii a kraje nierozwinięte, Warszawa 1958

23. G. Myrdal, *Przeciw nędzy na świecie*, Warszawa 1975
29. J. Nowicki, *Makroekonomia krajów mniej zaawansowanych*, Warszawa 1978
30. J. Nowicki, *Strategia rozwoju krajów ekonomicznie mniej zaawansowanych*, Warszawa 1982
31. *Nowy międzynarodowy ład ekonomiczny. Wybór tekstów*, Warszawa 1979
32. M. Ostrowski, J. Mościcki, R. Kosiński, *Wpływ warunków zewnętrznych na rozwój gospodarczy*, Biuletyn KPZK PAN, z. 102, Warszawa 1979
33. M. Penouil, *Socio-économie du sous-développement*, Paris 1979
34. T.C. Pokotajewa, *Razwivajuszcziesia strany: problemy urbanizacji*, Moskwa 1977
35. *Problemy planowania i polityki ekonomicznej*, Warszawa 1980
36. *Problemy wzrostu ekonomicznego krajów słabo rozwiniętych*, Warszawa 1958
37. B.M. Russet, *International Regions and International System. A Study in Political Economy*, Chicago 1967
38. K. Secomski, *Polityka społeczno-ekonomiczna. Zarys teorii*, Warszawa 1977
39. *Sowriemiennyje problemy razwitija i rozmieszczienija proizwoditelnych sił w Afrykie*, Moskwa 1971
40. B. Stefański, *Nacjonalizacje w krajach rozwijających się*, Warszawa 1976
41. T. Szentes, *Ekonomia polityczna zacofania gospodarczego*, Warszawa 1974
42. *The Process of Industrial Development in Latin America*, New York 1966

43. Tipologija niesocyalisticzeskich stran, pod red. L.Gordon, L. Fridmana i W. Tiagunienko, Moskwa 1976
44. B. Winiarski, Aktywizacja regionów gospodarczo nierozwiniętych, Warszawa 1961
45. L. Winogradowa, Razwivajuszcziesia mir: bolsze problemy małych stran, Moskwa 1977
46. Zarubieżnyje koncepcii ekonomiczeskogo razwitija stran Afriki, pod red. A. Gromyko, Moskwa 1980

B. Artykuły

47. H. Araszkievicz, Aktualne tendencje w procesie industrializacji krajów trzeciego świata i ich znaczenie dla stosunków gospodarczych i handlowych z zagranicą, CİNTE, Warszawa 1976
48. B. Balassa, Export Incentives and Export Performance in Developing Countries: A Comparative Analysis, Weltwirtschaftliches Archiv, Band 114, 1978
49. B. Balassa, The Newly-Industrializing Developing Countries after the Oil Crisis, Weltwirtschaftliches Archiv, Band 117, 1981
50. J. Cieślak, Stan i tendencje rozwoju eksportu wyrobów przemysłowych z krajów rozwijających się, CİNTE, Warszawa 1980
51. Dawidow, O stiepieni zrieżosti i osobiennostiach kapitalizma "Latinoamerikanskogo" tipa, Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija, 1979 nr 3
52. Z. Dobrska, Najslabiej rozwinięte spośród krajów rozwijających się, Ekonomista, 1973 nr 1
53. J.B. Donges, Comparative Survey of Industrialization Policies in Fifteen Semi-Industrial Countries, Weltwirtschaftliches Archiv, Band 112, 1976

54. J.B.Donges and J. Riedel, The Expansion of Manufactured Exports in Developing Countries: An Empirical Assesment of Supply and Demand Issues, Weltwirtschaftliches Archiv, Band 113, 1977
55. Z. Hellwig, Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów rozwijających się ze względu na poziom ich rozwoju i strukturę wykwalifikowanych kadr, Przegląd Statystyczny, 1968 nr 4
56. Jun-ichi Kyogoku, Hiroko Inoue, Multi-Dimensional Scaling of Nations - Aggregate Data Analysis, Paris 1968
57. A.Karpiński, Polityka zmian strukturalnych w przemyśle - jej cele i narzędzia, Gospodarka Planowa, 1974 nr 2
58. Socjalno-ekonomiczeskije i politiczeskije posledstwija diffierencjacji razwiwajuszczichsia stran, Mirowaja Ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenija, 1977 nr 10
59. W. Szejnis, Socjalno-ekonomiczeskaja diffierencjacija i problemy tipologii razwiwajuszczichsia stran, Mirowaja Ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenija, 1978 nr 8
60. W.Szejnis, Strany Sriednierazwitogo kapitalizma, Mirowaja ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenija, 1977 nr 9

C. Roczniki, biuletyny oraz inne opracowania statystyczne

61. Compendium of Social Statistics 1977, New York 1980
Handbook of International Trade and Development Statistics, Supplement 1980 New York 1980
63. Les sociétés transnationales dans le développement mondial, Un Reexamen, New York 1978
64. Monthly Bulletin of Statistics, New York, December 1980
65. OECD. Development Cooperation, Paris 1980; a także 1979 i 1976

66. Observ. OCDE, 1981, No 113
67. Statistical Yearbook 1977-1978, Paris 1980
68. Yearbook of Industrial Statistics 1979, New York 1981
69. Yearbook of National Accounts Statistics 1979, New York 1980